

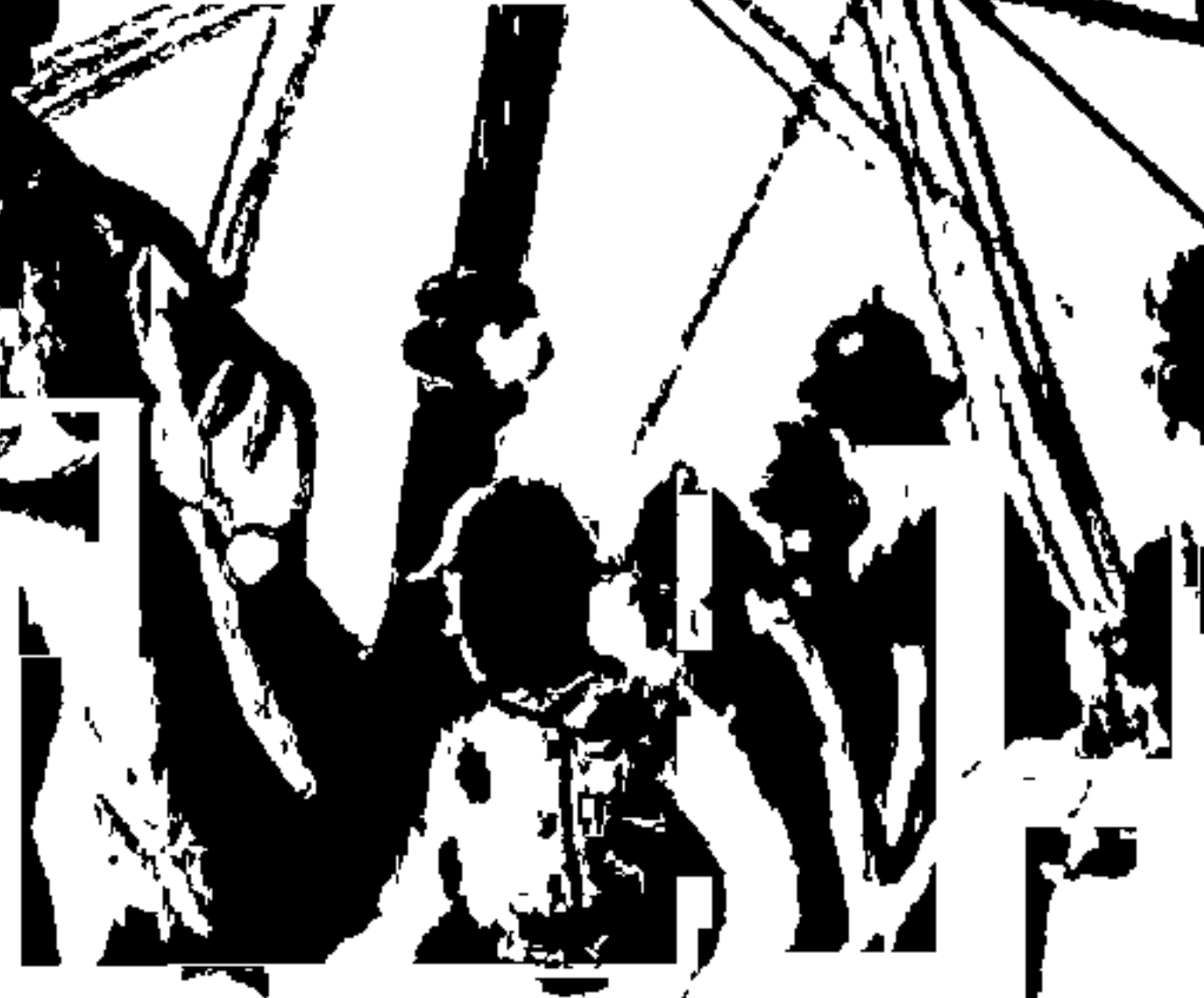
जगज्जे शाखाक

१९९८

म. ग्रं. सं. ठाणे

विषय भू. प्रवास

सं. क्र. ४८५

REFBK-0014288

जगाचे शोधक

भाग : पहिला

लेखक

मा. गो. काटदरे,
बी. ए. (ऑनर्स), बी. टी.,

मूल्य : दोन रुपये

वराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणं, स्वयंभू
अनुक्रम ७५३७.६. वि: श्री प्रवास
काल ४८५ नोंद वि: १८/३/७७

REFBK-0014288

ज गा चे शो ध क

भाग : पहिला

लेखक

मा. गो. काटदरे,
बी. ए. (ऑनर्स), बी. टी.

मूल्य : दोन रुपये

प्रकाशक :

न. शं. कुलकर्णी,
जयन्त आणि कंपनी,
स. नं. ७२०चा २०,
नवी पेठ, पुणे ९.

आवृत्ति पहिली : मार्च १९५३
आवृत्ति दुसरी : जानेवारी १९६५
आवृत्ति तिसरी : डिसेंबर १९६८

मुद्रक :

न. शं. कुलकर्णी,
टीचर्स प्रिंटिंग प्रेस,
स. नं. ७२०चा २०,
नवी पेठ, पुणे ९.

माझी भूमिका

‘ जगाचे शोधक ’ हे माझे छोटे पुस्तक विद्यार्थिवर्गाच्या हातीं देतांना मला अत्यंत आनंद होत आहे.

या विषयासंबंधीं इंग्रजींत बरीच पुस्तके आहेत व तीं फारच सुंदर आहेत. मराठींतहि अशा तऱ्हेचीं पुस्तके अलीकडे प्रसिद्ध होऊं लागलीं आहेत. ह्या दृष्टीनें प्रा. श्री. म. मांटे यांचें ‘ जगाचे प्रवासी ’ भाग १, २ व ३ आणि प्रा. ज. बा. जगताप यांचें ‘ धाडसी शोधक ’ हीं पुस्तके खरोखरच उल्लेखनीय आहेत. पण असें असतांनाहि मीं हे पुस्तक लिहिण्याचें कारण जरा वेगळें आहे.

इयत्ता ८ व ९ यांमधील विद्यार्थी मोठे मजेदार असतात. ते धड लहानहि नसतात नी धड मोठेहि नसतात. काऊचिऊच्या गोष्टी त्यांना आवडत नाहींत, गहन चर्चा त्यांना समजत नाहीं. मग त्यांना शिकवायचें तरी कसें ?

या वयांतील विद्यार्थ्यांच्या हातांत बऱ्याच वेळां मला गुप्त 'पोलिसांच्या' कादंबऱ्या आढळतात. या पुस्तकांतील कोणता भाग त्यांना आवडतो याची चौकशी करतां असें आढळून आलें कीं, त्यांना त्या रामरावांचें धाडस, चौकसपणा, एखादें गूढ उकलून काढण्यांतील त्यांची हुषारी वगैरे गोष्टी फार आवडतात. हे गुण फार चांगले आहेत. आमच्या मुलांच्यांतहि ते अवश्य आले पाहिजेत. पण मग त्यांना त्यांच्यासाठीं हेंच खाद्य द्यावयाचें का ? का दुसऱ्या गोष्टी सांगून हेच गुण वाढीस लावावयाचे ? असा विचार करीत असतांना मला या शोधकांची आठवण झाली.

त्यांच्यांत हे सर्व गुण आहेत. ते धाडसी आहेत. वाटेल त्या अज्ञात प्रदेशांत जावयाला त्यांची एका पायावर तयारी आहे. कोणत्याहि अडचणीला न भिणें हें त्यांचें ब्रीद आहे. म्हणून तर 'नॅन्सन' उत्तर ध्रुव प्रदेशांत शिरला, वास्को-ड-गामा हिंदुस्थानकडे आला, पिझारो दक्षिण अमेरिकेकडे गेला आणि स्कॉट अंटार्क्टिक प्रदेशांत भटकला. चौकसपणाच्या बाबतींतहि हे लोक विशेष प्रसिद्ध आहेत. मार्को पोलोच्या या गुणामुळेच तर कुबलाखान त्याच्यावर प्रेम करूं लागला. अज्ञात प्रदेश हुडकून काढण्यांत कोलंबस, कुक्, लिंक्व्हिस्टन किंवा पार्क यांनीं केवढी तरी बहादुरी गाजविली आहे. मग 'रामरावा' ऐवजीं या लोकांच्या गोष्टी त्यांच्या

हातीं पडल्या तर जास्त चांगलें नाहीं कां होणार? करमणुकीपरी करमणूक व शिवाय ज्ञान ! दुहेरी फायदा.

म्हणून हें पुस्तक लिहितांना मीं 'गोष्ट पद्धतीचा' अवलंब केला. प्रत्येकाच्या प्रयत्नांतले महत्त्वाचे प्रसंग निवडले व त्याची गोष्ट बनविली. त्यामुळें गाभा कायम राहून बाहेरचें स्वरूप आकर्षक झालें. प्रत्येक गोष्ट वाचतांना 'आपण कांहीं अभ्यासाचें वाचीत आहोंत' याची तर जाणीव होऊं नये पण गोष्ट संपली कीं 'आपण काहींतरी नवीन शिकलों' याचें समाधान लाभावें, अशी दृष्टि ठेवून या सर्व कथा लिहिल्या आहेत. त्या लिहितांना कधीं स्वतः शोधकच आपले अनुभव सांगतो आहे, कधीं एखादा तिन्हाईत, स्वतः ऐकलेली त्यांची गोष्ट सांगतो आहे, अशा निरनिराळ्या पद्धतींचा मीं उपयोग केला आहे.

तो उपयोग कितपत साधला आहे, हें खरोखर विद्यार्थ्यांनीं व त्यांच्या शिक्षकांनीं ठरवावयाचें आहे. मला वाटतें, माझा हा प्रयत्न त्यांना आवडेल. तसें झालें तर याच मार्गाचा अवलंब करून भूगोलांतील रुक्षपणा कमी करून त्याला रम्यता आणतां येईल. विद्यार्थ्यांनीं व शिक्षकांनीं आपला अनुभव कळविल्यास मला फार बरें वाटेल. पुढला प्रयत्न जास्त चांगला करतां येईल.

माझा हा पहिलाच प्रयत्न ! तो यशस्वी व्हावा, म्हणून ज्या ज्या मंडळींनीं मला

६ : जगाचे शोधक

प्रेमानें व आपुलकीनें मदत केली, त्या त्या
सर्वांचा मी शतशः ऋणी आहे.

हें ऋण असेंच वृद्धिगत होवो, हीच
प्रार्थना.

हनुमानजयंति }
इ. स. १९५३ } -मा. गो. काटदरे

* * *

या पुस्तकाची आकर्षक स्वरूपांत तिसरी
आवृत्ति आज निघत आहे, ही या पुस्तकाच्या
उपयुक्ततेची पावती होय.

'भारद्वाज,' पुर्ण ९ }
दिनांक १२-१२-६८ } -प्रकाशक

याच विषयावरील कांहीं महत्वाचीं पुस्तकें :

मराठी :

प्रा. माटे— जगाचे प्रवासी भाग १, २, ३.

प्रा. जगताप— धाडसी शोधक.

प्रा. गोखले— मार्को पोलो.

इंग्रजी :

Collinson : Exploration &
Adventure.

Keltic & Gilmour : Adventures
& Exploration Book 1 to 5.

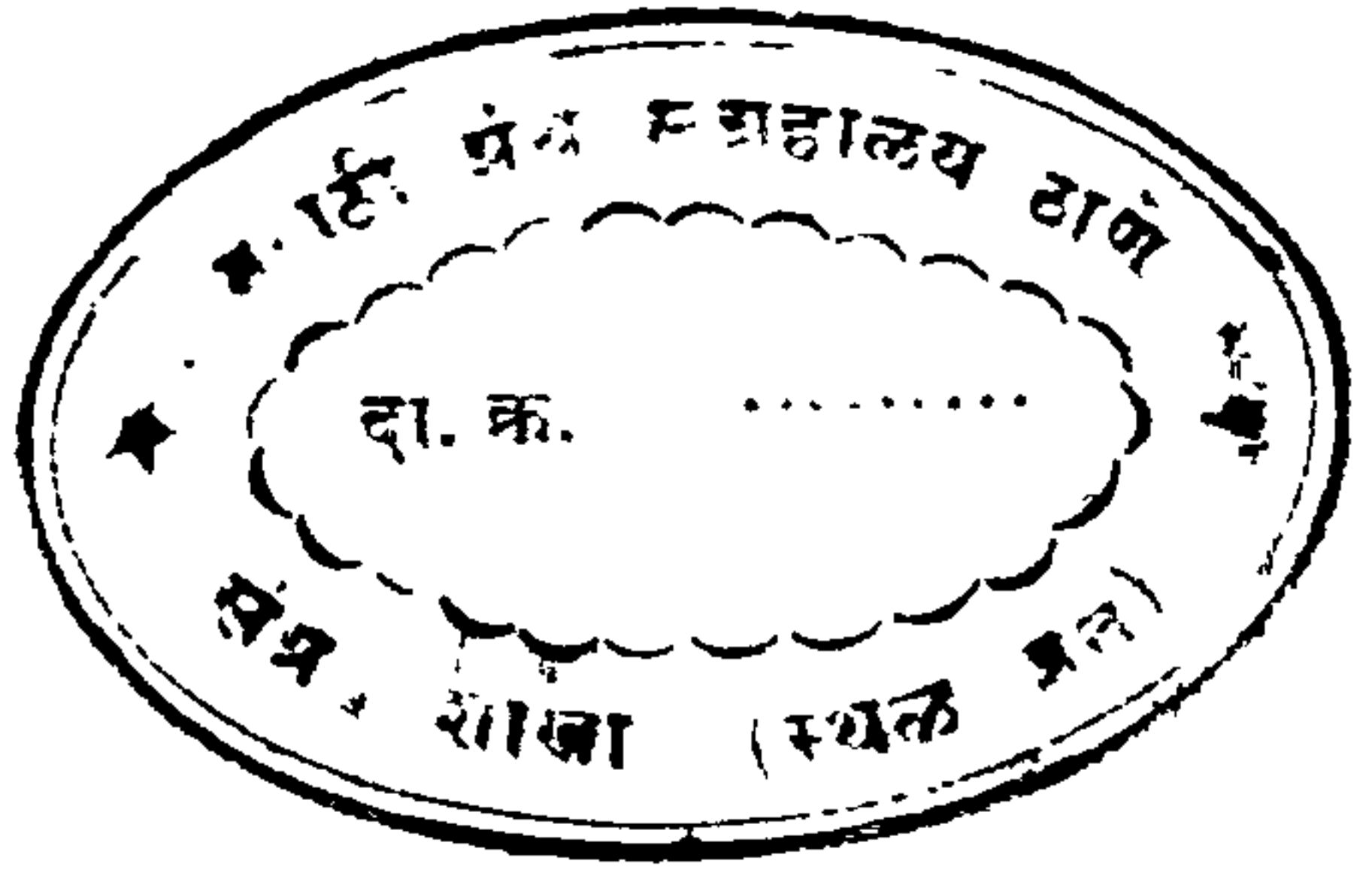
Finch : Famous Explorers.

Ker & Cleaver : Heroes of
Exploration.

R. Power : The Age of Discovery.

अनुक्रम

१. कोलंबस	...	९-२६
२. मॅगेलन	...	२७-४२
३. कॅप्टन कुक्	...	४३-६०
४. लिंक्व्हिस्टन	...	६१-७८
५. मंगो पार्क	...	७९-९६

१. कोलंबस : वेस्ट इंडीज व अमेरिकेचा शोधक

जन्म : इ. स. १४५१]

[मृत्यु : इ. स. १५०६

‘ पृथ्वी वाटोळी आहे, तेव्हां एकच दिशा धरून आपण पश्चिमेकडून निघालों । तर आज ना उद्यां हिंदला नक्की पोहोंचूंच ’ अशी जबरदस्त महत्त्वाकांक्षा धरून अटलांटिक महासागर ओलांडणारा हा पहिला धाडसी इटालियन प्रवासी, कोलंबस ! इ. स. १४९२ नंतर स्पेनच्या राजाच्या मदतीने त्याने पश्चिमेकडे ज्या अनेक सफरी केल्या त्या सफरींची ही हकीकत :

१. सागराच्या प्रांगणांत

इटली देशांत जिनोआ नांवाच्या शहरांत एक विणकर रहात असे. त्याचें नांव डोमेनिको कोलंबो. तो खाऊन पिऊन चांगला सुखी होता. इ. स. १४५१ सालीं त्याला एक मुलगा झाला. त्याचें नांव त्यानें ठेविलें क्रिस्ताफर.

लहानपणापासूनच क्रिस्ताफर मोठा चलाख पण आडदांड होता. त्याची शरीरयष्टि चांगली मजबूत होती. तांबडे, भुरके केंस व निळे निळे डोळे हें तर त्याचें वैभव होतें. आपल्या या थोरल्या मुलाकडे पाहून डोमेनिकाचें अन्तःकरण अभिमानानें उचंबळून येई. कोलंबोसाच्या पाठीवर डोमेनिकोला आणखी दोन मुलगे व एक मुलगी झाली. परंतु या सर्व मुलांत डोमेनिकोला क्रिस्ताफरच फार आवडे.

त्यामुळेंच वयांत आल्यानंतर जेव्हा क्रिस्ताफर त्याला विणण्याच्या कामांत मदत करूं लागला, तेव्हां डोमेनिकोला ती गोष्ट आवडेना. 'आपला हा इतका चलाख मुलगा आपल्यासारखाच उभे, आडवे धागे जुळविण्यांत खर्ची पडावा,' ही गोष्ट त्याच्या मनाला चैन पडूं देईना. 'क्रिस्ताफरला यापेक्षां कोणता तरी अधिक चांगला व्यवसाय हुडकून दिला पाहिजे' असें त्याला वाटूं लागलें.

क्रिस्ताफरला खरा नाद होता समुद्राचा ! जिनोआ बंदर मोठें व्यापारी शहर होतें. निरनिराळ्या देशांतून माल घेऊन आलेल्या गलबतांवरील लोकांची तेथें मोठी वर्दळ चालू असे. ती तासन् तास पाहात बसण्याची क्रिस्ताफरला मोठी हौस होती. घरचें काम उरकलें कीं तो बंदराकडे धांव घेई. तेथें कुठल्या तरी एखाद्या खडकावर बसून समोरचा अथांग महासागर व त्यावर चाललेला मानवी खेळ तो मोठ्या मौजेनें पाहात राही.

मुलाचा हा नाद बापाच्या लक्षांत आला. 'याला योग्य शिक्षण दिलें तर हा चांगला दर्याविर्दी होईल' असें डोमेनिकोला वाटूं लागलें. म्हणून त्यानें क्रिस्ताफरला जवळच्याच पॅव्हिया येथील शाळेंत घातलें. क्रिस्ताफरला ही शाळा फार आवडली. येथें त्याच्या आवडीचे भूगोल, खगोल व गणित हे विषय होते. तो ते काळजीपूर्वक अभ्यासी. अभ्यासानें त्याची महत्त्वाकांक्षा जागृत झाली. 'शाळेच्या चार भितींआड बसून हे विषय शिकण्यापेक्षां प्रत्यक्ष सागराच्या प्रांगणात जाऊनच हे विषय आत्मसात् करावेत असें त्याला वाटूं लागलें. एके

दिवशीं कोणालाहि विशेष थांगपत्ता लागून न देतां त्यानें शाळेला कायमचा ' रामराम ' ठोकला.

' पुढे काय ? ' हा प्रश्न त्याच्या समोर होताच. पण त्या प्रश्नाची सोडवणूक करण्यास त्याला फार काळ थांबावे लागले नाहीं. त्याचा एक चुलता होता. त्याचे नांव कोलंबो. त्याचा खरा धंदा काय होता कुणास ठाऊक ? लोकांना तो सांगे, ' आपण व्यापारी आहोंत ' म्हणून. पण व्यापारी लोकांत मात्र तो एक पक्का डाकू म्हणून प्रसिद्ध होता. त्याच्याजवळ थोडींफार गलबते होतीं. पण व्यापाराचें निमित्त करून तो भर समुद्रांत जाई व पूर्वेकडून इटलीकडे जाणाऱ्या गलबतांवर हल्ले चढवून त्यावरील माल लुटून आपल्या गलबतांवर भरी. पुनः शहाजोगपणें वाजारांत जाऊन आपलाच म्हणून तो माल विकी.

क्रिस्ताफरला आपल्या चुलत्याची थोडीफार माहिती होती. त्याच्या आधारावर त्यानें त्याला गांठले. क्रिस्ताफरसारखा चलाख, धाडसी व महत्त्वाकांक्षी सहकारी मिळाल्याबद्दल कोलंबोला अतिशय आनंद झाला. ' क्रिस्ताफरच्या ज्ञानाचा फायदा घेऊन अधिक गबर होण्याची ' त्याला स्वप्नें पडूं लागलीं. त्यानें आपल्या पुतण्याला मोठ्या ममतेनें आपल्याजवळ ठेवून घेतले.

कोलंबोच्या हाताखालीं क्रिस्ताफर लवकरच चांगला तयार झाला. काकाच्या व्यवसायांत त्याला गोडी वाटूं लागली. त्या व्यवसायांत धाडस, पराक्रम व चतुराई होती. सरावानें हे सर्वगुण क्रिस्ताफरच्या अंगी चांगले मुरले. काकाच्या तोडीस तोड अशी गुंडगिरी तो लवकरच करूं लागला.

पण एकदां मात्र ही गुंडगिरी त्याच्या चांगलीच अंगाशीं आली. व्हेनिसच्या व्यापाऱ्यांचीं कांहीं गलबते आपल्या देशाकडे निघालीं असतांना कोलंबो व क्रिस्ताफर यांनीं त्यावर हल्ला चढविला. व्हेनिसवाले चांगल्या तयारीतच होते. त्यांनीं कोलंबोच्या हल्ल्याला प्रतिहल्ल्यानेंच उत्तर दिलें. दोघांत चांगलीच लढाई जुंपली. त्यांत कोलंबोच्या जहाजाला गोळा लागून तें पेटलें. त्याबरोबर गलबतावरच्या सर्वांनीं भराभर समुद्रांत उड्या टाकल्या.

उड्या मारणाऱ्यांत क्रिस्ताफरहि होता. फुटलेल्या जहाजाचें एक फळकूट धरून तो बराच वेळ समुद्रांत तरंगत होता. सात-आठ तासांच्या झटापटीनंतर तो कसाबसा एका किनाऱ्याला लागला. हा किनारा पोर्तुगाल देशाचा होता. क्रिस्ताफरनें त्या किनाऱ्यावर पाय ठेवून थोड्याच दिवसांत लिस्बन शहर गांठले.

२. लिस्वनमधील वास्तव्य

लिस्वन शहर चांगलें गजबजलेलें व भरभराटींत असलेलें बंदर होतें. नाना देशांतील व्यापारी, खलाशी किंवा प्रवासी यांची तेथें मोठी झिंज उडालेली असे. या लोकांचे निरनिराळे अड्डे असत. प्रत्येक अड्ड्यावर खाणें-पिणें व नाच-गाणें चालूं असे. त्याचा समाचार घेतां घेतां प्रत्येकजण गप्पा-गोष्टी करण्यांत व आपापले अनुभव सांगण्यांत गर्क होऊन जाई. एक खलाशी म्हणें, “ अरे तुम्हांला काय सांगूं ? असें पश्चिमेकडे सरळ गेलें ना, म्हणजे कांहीं बेटें लागतात बघा. त्या बेटांवर खाण्यापिण्याची इतकी चंगळ आहे, की तुम्हीं तेथें मुक्काम केलात की परत म्हणून कांहीं येणार नाहीं. ”

त्यावर दुसरा व्यापारी म्हणें, “ हत्, एवढेंच का सुख तेथें आहे ? अरे खुळ्या, मी व्यापारानिमित्त असाच एकदां पश्चिमेकडे गेलों होतो. वाटेत मला कांहीं बेटें दिसलीं. त्या बेटांवर सोनें इतकें मुबलक होतें कीं, लोकांच्या अंगाखांद्यावरच काय पण घरादारांवर सुद्धां सोन्याचे पत्रे होते. ”

“ काय थापा मारतोस रे ? ” दुसरा व्यापारी त्याला मध्येच अडवून म्हणाला, “ असें जर आहे तर मग तूच तेवढें सोनें घेऊन कां नाहीं आलास ? ”

“ तेवढें मात्र विचारूं नकोस बघ. ” पहिला व्यापारी गंभीर मुद्रा करून म्हणाला.

“ कां ? ” सर्वांनीं एकदम विचारलें.

“ कां म्हणजे, तेथले लोक इतके रानटी आहेत कीं, परका मनुष्य दिसला रे दिसला, कीं त्याच्यावर ते एखाद्या लांडग्याप्रमाणें तुटून पडतात अन् क्षणाधार्ति त्याचा फत्ता उडवतात. ”

“ बापरे ! मग काय करायचें तें सोनें ? ” कांहीं जणांनीं घाबरून म्हटलें.

“ त्यांत इतकें घाबरून जाण्यासारखें कांहींच नाहीं. ” तो व्यापारी सांगू लागला. “ तितकाच कोणी धाडसी नी बेदरकार सहकारी मिळाला तर मी देखील पुन्हा त्या बेटावर जाईन. ”

“ खरंच ? ” इतका वेळ त्यांच्या गप्पागोष्टींकडे अगदीं कान लावून बसलेल्या क्रिस्ताफरनें उत्सुकतेनें विचारलें.

सर्वांच्या नजरा क्रिस्ताफरकडे वळल्या. अंगावर धड कपडे नाहीत, तोंडावर कांहीं तेज नाही अन् बरेच दिवस अर्धपोटीं राहिल्यामुळे पायांत चांगलेसे त्राण नाहीत असा हा फाटका, परका मनुष्य ' खरंच ? ' म्हणून काय विचारतो आहे, हें पाहून सर्वांना मोठें हंसूं फुटलें.

“ हंसूं नका ! ” क्रिस्ताफर त्यांना अडवून म्हणाला, “ तुम्हांला जरी मी परका असलों तरी मी देखील तुमच्यासारखाच एक खलाशी आहे. भूमध्य-समुद्राची मला चांगली माहिती आहे. समुद्रावर मी अनेक सफरी मारल्या आहेत. फार काय, मी ' आईसलँड ' पर्यंत देखील जाऊन आलों आहे. ”

“ काय, आईसलँडपर्यंत ? ” पहिल्या व्यापाऱ्यानें आश्चर्यानें विचारलें.

“ हो, आईसलँडपर्यंत. अन् तुम्ही बरोबर नेत असलांत तर मघांशी म्हणालांत त्या रानटी लोकांच्या प्रदेशापर्यंत देखील येण्याची माझी तयारी आहे. ” क्रिस्ताफरनें निश्चयी स्वरांत उत्तर दिलें.

“ मग तूं मला जरा सावकाशीनें माझ्या घरी येऊन भेट. त्या समोरच्या रस्त्यावरच माझे घर आहे. ” व्यापाऱ्यानें समोरच्या दिशेकडे बोट दाखवून म्हटलें.

त्याच्या सांगण्याप्रमाणें क्रिस्ताफर त्या व्यापाऱ्याच्या घरीं गेला. तो व्यापारी मोठा उमदा होता. त्यानें क्रिस्ताफरचें चांगलें स्वागत करून त्याची नीट चौकशी केली. क्रिस्ताफरच्या व्यवसायाची व गुणांची चांगली ओळख पटल्यानंतर त्या व्यापाऱ्यानें आपल्या पेटींतून एक जुना नकाशा काढला व तो क्रिस्ताफरपुढें धरून तो म्हणाला,

“ हें बघ, या आपल्या लिस्बन बंदरांतून पुढें गेलें कीं लागणाऱ्या देशाचा हा नकाशा ! या नकाशांत तुला चीन, जपान, हिंद देश दिसत आहेत ना ? हीं नांवें तूं कधीं ऐकलीं आहेस ? ”

“ हो, मार्को पोलोच्या प्रवास-वर्णनांत हीं सर्व नावें आलीं आहेत. हे सर्व देश अत्यंत संपन्न असून तेथें अक्षरशः सोन्याचा धूर निघत आहे, असें मार्को पोलोनें त्याचें वर्णन केले आहे. ” क्रिस्ताफर म्हणाला.

“ अगदीं बरोबर. पणऽ ”

“ पण काय ? ”

“ त्याचं असं आहे, क्रिस्ताफर, ” तो व्यापारी सांगूं लागला, “ या देशांकडे जाणं कांहीं सोपं नाही. मार्को पोलोच्या वेळचा मार्ग कधींच बंद झालाय.

२. लिस्बनमधील वास्तव्य

लिस्बन शहर चांगलें गजबजलेलें व भरभराटींत असलेलें बंदर होतें. नाना देशांतील व्यापारी, खलाशी किंवा प्रवासी यांची तेथें मोठी झिबड उडालेली असे. या लोकांचे निरनिराळे अड्डे असत. प्रत्येक अड्ड्यावर खाणें-पिणें व नाच-गाणें चालूं असे. त्याचा समाचार घेतां घेतां प्रत्येकजण गप्पा-गोष्टी करण्यांत व आपापले अनुभव सांगण्यांत गर्क होऊन जाई. एक खलाशी म्हणें, “ अरे तुम्हांला काय सांगूं ? असें पश्चिमेकडे सरळ गेलें ना, म्हणजे कांहीं बेटें लागतात बघा. त्या बेटांवर खाण्यापिण्याची इतकी चंगळ आहे, की तुम्हीं तेथें मुक्काम केलात की परत म्हणून कांहीं येणार नाहीं. ”

त्यावर दुसरा व्यापारी म्हणें, “ हत्, एवढेंच का सुख तेथें आहे ? अरे खुळ्या, मी व्यापारानिमित्त असाच एकदां पश्चिमेकडे गेलों होतो. वाटेंत मला कांहीं बेटें दिसलीं. त्या बेटांवर सोनें इतकें मुवलक होतें कीं, लोकांच्या अंगाखांद्यावरच काय पण घरादारांवर सुद्धां सोन्याचे पत्रे होते. ”

“ काय थापा मारतोस रे ? ” दुसरा व्यापारी त्याला मध्येच अडवून म्हणाला, “ असें जर आहे तर मग तूच तेवढें सोनें घेऊन कां नाहीं आलास ? ”

“ तेवढें मात्र विचारूं नकोस बघ. ” पहिला व्यापारी गंभीर मुद्रा करून म्हणाला.

“ कां ? ” सर्वांनीं एकदम विचारलें.

“ कां म्हणजे, तेथले लोक इतके रानटी आहेत कीं, परका मनुष्य दिसला रे दिसला, कीं त्याच्यावर ते एखाद्या लांडग्याप्रमाणें तुटून पडतात अन् क्षणाधर्ति त्याचा फत्ता उडवतात. ”

“ बापरे ! मग काय करायचें तें सोनें ? ” कांहीं जणांनीं घाबरून म्हटलें.

“ त्यांत इतकें घाबरून जाण्यासारखें कांहींच नाहीं. ” तो व्यापारी सांगू लागला. “ तितकाच कोणी धाडसी नी वेदरकार सहकारी मिळाला तर मी देखील पुन्हा त्या बेटावर जाईन. ”

“ खरंच ? ” इतका वेळ त्यांच्या गप्पागोष्टींकडे अगदीं कान लावून बसलेल्या क्रिस्ताफरनें उत्सुकतेनें विचारलें.

सर्वांच्या नजरा क्रिस्ताफरकडे वळल्या. अंगावर धड कपडे नाहीत, तोंडावर कांहीं तेज नाही अन् बरेच दिवस अर्धपोटीं राहिल्यामुळे पायांत चांगलेसे त्राण नाहीत असा हा फाटका, परका मनुष्य ' खरंच ? ' म्हणून काय विचारतो आहे, हें पाहून सर्वांना मोठें हंसू फुटलें.

“ हंसू नका ! ” क्रिस्ताफर त्यांना अडवून म्हणाला, “ तुम्हांला जरी मी परका असलों तरी मी देखील तुमच्यासारखाच एक खलाशी आहे. भूमध्य-समुद्राची मला चांगली माहिती आहे. समुद्रावर मी अनेक सफरी मारल्या आहेत. फार काय, मी ' आईसलँड ' पर्यंत देखील जाऊन आलों आहे. ”

“ काय, आईसलँडपर्यंत ? ” पहिल्या व्यापाऱ्याने आश्चर्याने विचारलें.

“ हो, आईसलँडपर्यंत. अन् तुम्ही बरोबर नेत असलांत तर मघांशी म्हणालांत त्या रानटी लोकांच्या प्रदेशापर्यंत देखील येण्याची माझी तयारी आहे. ” क्रिस्ताफरने निश्चयी स्वरांत उत्तर दिलें.

“ मग तूं मला जरा सावकाशीनें माझ्या घरी येऊन भेट. त्या समोरच्या रस्त्यावरच माझे घर आहे. ” व्यापाऱ्याने समोरच्या दिशेकडे बोट दाखवून म्हटलें.

त्याच्या सांगण्याप्रमाणें क्रिस्ताफर त्या व्यापाऱ्याच्या घरीं गेला. तो व्यापारी मोठा उमदा होता. त्यानें क्रिस्ताफरचें चांगलें स्वागत करून त्याची नीट चौकशी केली. क्रिस्ताफरच्या व्यवसायाची व गुणांची चांगली ओळख पटल्यानंतर त्या व्यापाऱ्याने आपल्या पेटींतून एक जुना नकाशा काढला व तो क्रिस्ताफरपुढें धरून तो म्हणाला,

“ हें बघ, या आपल्या लिस्बन बंदरांतून पुढें गेलें कीं लागणाऱ्या देशाचा हा नकाशा ! या नकाशांत तुला चीन, जपान, हिंद देश दिसत आहेत ना ? हीं नांवें तूं कधीं ऐकलीं आहेस ? ”

“ हो, मार्को पोलोच्या प्रवास-वर्णनांत हीं सर्व नांवें आलीं आहेत. हे सर्व देश अत्यंत संपन्न असून तेथें अक्षरशः सोन्याचा धूर निघत आहे, असें मार्को पोलोनें त्याचें वर्णन केले आहे. ” क्रिस्ताफर म्हणाला.

“ अगदीं बरोबर. पणऽ ”

“ पण काय ? ”

“ त्याचं असं आहे, क्रिस्ताफर, ” तो व्यापारी सांगूं लागला, “ या देशांकडे जाणं कांहीं सोपं नाही. मार्को पोलोच्या वेळचा मार्ग कधींच बंद झालाय.

खुष्कीच्या मार्गाने जाऊं म्हटलंस तर तेंहि कांहीं शक्य नाहीं. कारण तो मार्ग आतां तुर्की मुसलमानांच्या ताव्यांत आहे. गेलें तर समुद्रमार्गानेच गेलें पाहिजे. पण तें कसें शक्य आहे ? मी या मार्गाने थोडा पुढें गेलों होतो. पण मला फारशी कांहीं प्रगति करतां आली नाहीं. चार दोन बेटांपलीकडे मला एकहि मोठा प्रदेश दिसला नाहीं. तुला कांहीं मार्ग सुचतो का ? ”

३. जाँनच्या दारीं धरणें

क्रिस्ताफरच्या डोक्यांत विचारांचें चक्र सुरू झालें. ‘ पूर्वेकडच्या देशांना जाण्याचा मार्ग आपण शोधून काढलाच पाहिजे ’ असा एकसारखा ध्यास त्याच्या मनाला लागला. त्याच गोष्टीवर विचार करतां करतां एक दिवस त्याच्या मनांत आलें,

“ खरंच, पृथ्वी जर गोल आहे असें म्हणतात तर मग पश्चिमेकडची दिशा धरून आपण एकसारखें पुढें पुढेंच जात राहिलों तर कधींना कधीं तरी नक्कीच पूर्वेकडच्या देशांना पोहोंचूं नाहीं ? ”

“ पण हें जमायचें कसें ? लिस्बन बंदरांतून बाहेर पडल्यावर लागणारा हा अटलांटिक महासागर किती लांबवर पसरला आहे कुणास ठाऊक ? वाटेत कोणकोणते प्रदेश येतील तेंहि कांहीं सांगतां येत नाहीं. वारा कितपत अनुकूल असेल त्याचीहि कांहीं कल्पना नाहीं. अन् क्षणभर असें जरी गृहीत धरलें कीं, या सर्व गोष्टी समजल्या, तरी एवढ्या लांबच्या प्रवासासाठीं लागणारीं गलबतें, माणसें व पैसा कोठून आणावयाचा ? आपण तर परके. अन् आपल्याजवळ दांतावर मारायला म्हटलें तर एक दमडासुद्धां नाहीं. मग काय करावयाचें ? ”

विचार करतां करतां क्रिस्ताफरला वाटलें कीं, आपण या देशाच्या राजाच्या कानांवर ही गोष्ट घालावी. तो स्वतः या गोष्टींत लक्ष घालणाऱ्यां-पैकीं आहे. आणि कॉन्स्टँटिनोपल पडल्यापासून तर त्याला ‘ पूर्वेकडे जाण्याचा मार्ग पोर्तुगीझ लोकांनींच शोधून काढावा ’ असा ध्यास लागला आहे. या दृष्टीनें प्रयत्न करणाऱ्यांना तो म्हणे खूप मदत करतो. आपणहि पाहावा प्रयत्न करून. जमलें तर जमलें, नाहीं तर आहेच आपलें नशिब अन् आपण.

एके दिवशीं क्रिस्ताफर खरोखरीच पोर्तुगालच्या राजाकडे गेला. या राजाचें नांव होतें जाँन. ‘ खलाशी राजा ’ म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या हेन्री

नांवाच्या राजाचा नातू आज्ञाप्रमाणे जाँनलाहि भूगोल विषयाचे वेड होते. त्यानेंही आपलीं माणसें दूरदूरच्या सफरींवर पाठवून पूर्वेकडचा मार्ग हुडकून काढण्याचा प्रयत्न चालविला होता. त्यामुळे जेव्हां त्याला 'अशा तऱ्हेनें प्रयत्न करणारा एक इसम आपल्याकडे आल्याचा' निरोप कळला, तेव्हां त्यानें मोठ्या आनंदाने त्याला आपल्या भेटीस बोलाविलें व खास विद्वान् लोकांना बोलावून आणून त्यांच्यापुढें आपली योजना मांडण्याची क्रिस्ताफरला विनंति केली.

स्वतः तयार केलेला एक नकाशा समोरच्या टेबलावर पसरून क्रिस्ताफर आपली एक एक योजना समजावून सांगत होता. जाँन राजा अत्यंत लक्षपूर्वक त्याचे सांगणे ऐकून घेत होता. पण भोंवतालीं गोळा झालेले लोक मात्र एकमेकांच्या कानांत कांहींतरी कुजबुजत होते.

क्रिस्ताफरचे सांगणे संपल्यानंतर जाँनने आपल्या लोकांना प्रश्न केला, "काय हो मंडळी, हा काय सांगत होता, तें पटले का तुम्हांला ?"

"छे, या मूर्खाच्या बडबडीकडे तुम्ही काय लक्ष देतां महाराज ? एकजण म्हणाला.

"हा पक्का लुच्चा इसम दिसतोय. गोड गोड थापा मारून तुमच्याकडून मोठी मदत मिळवायची अन् हळूच पळून जावयाचे असाच याचा बेत दिसतोय सरकार" दुसऱ्याने म्हटले.

"हा शुद्ध पाखंडी आहे. बायबलच्या सांगण्याविरुद्ध याचे सर्व सांगणे आहे. याला तात्काळ हाकलून द्या !" एका धर्मगुरूने सूचना केली.

"तसें कशाला पाहिजे ? हा म्हणतोय ना त्या मार्गाने आपलीच कांहीं माणसें द्या ना पाठवून. याचे म्हणणे खरे असेल तर तें तरी सिद्ध होईल." तिसऱ्या एका विद्वानाने सुचविले.

राजाला ही शेवटची सूचना पटली. त्यानें लगेच कांहीं खलाशी त्या मार्गाने पाठवून दिले. पण तीन-चार महिन्यांत ते सर्वजण निराश होऊन परत आले व राजाला सांगू लागले, "महाराज, हा मनुष्य पक्का बदमास आहे. त्याने सांगितलेल्या मार्गाने आम्ही चांगले चार महिने भटकून आलों. पण तो म्हणतो ते देश तर सोडाच, पण साधी एखादी चांगलीशी जमीन सुद्धां आम्हांला

कुठं दिसली नाहीं. याला मदत केली तर आपल्यावर हात चोळीत वसण्याची पाळी मात्र येईल. ”

जाँनला त्यांचें सांगणें पटलें. त्यानें क्रिस्ताफरला हांकलून दिलें. आपल्या नशिवाला दोष देत पण मनांत आणलेल्या गोष्टीवर पूर्ण विश्वास ठेवून क्रिस्ताफरनें पोर्तुगाल देशाचा कायमचा निरोप घेतला.

४. राणीच्या पाठिंब्यावर मिळालेली परवानगी

इंग्लंड, फ्रान्स, इटली इत्यादि निरनिराळ्या देशांच्या राजे लोकांचीं दारें ठोठावून व दरवेळीं दारुण निराशा पदरीं घेऊन क्रिस्ताफर शेवटीं स्पेनच्या राजाकडे आला. स्पेनच्या गादीवर या वेळीं फर्डिनंड व त्याची बायको इझाबेला संयुक्तपणें राज्य करीत होतीं. क्रिस्ताफरच्या आगमनाची वार्ता त्यांना समजली. पण या वेळीं ते मूर लोकांचा पाडाव करण्यांत गुंतलेले असल्यामुळें त्यांनीं क्रिस्ताफरची मुळींच दखल घेतली नाहीं.

शेवटचा मूर मनुष्य स्पेनच्या भूमीवरून पिटाळून लावल्यानंतर मग त्यांना थोडी सवड लाभली. ‘पोर्तुगालच्या लोकांनीं आफ्रिकेच्या दक्षिण टोंकापर्यंत केलेली प्रगति ऐकल्यापासून स्पेनच्या लोकांनाहि आपण कांहीं तरी केलें पाहिजे’ असें वाटूं लागलें होतें. त्यामुळें या दृष्टीनें विचार केलेला एक मनुष्य आपण होऊन आपल्या दरबारी आल्यावद्दल राजा-राणीला अत्यंत आनंद झाला. त्यांनीं क्रिस्ताफरला बोलावणें पाठविलें.

क्रिस्ताफरनें मागल्याप्रमाणेंच आपलें म्हणणें सविस्तरपणें त्यांच्यापुढें मांडलें. तें ऐकून घेतल्यावर राजानें विचारलें,

“समजा, आम्हीं तुला मदत करावयाचें ठरविलें तर तुला काय काय गोष्टी द्यावयास पाहिजेत ? ”

“पहिल्या प्रथम मला तुमच्या दरबारीं सरदाराची जागा मिळाली पाहिजे. ” क्रिस्ताफर सांगू लागला, “मी जो प्रदेश हुडकून काढीन त्यावर मुख्य अधिकारी म्हणून माझीच नेमणूक झाली पाहिजे आणि मी जें कांहीं सोनें-नाणें हुडकून काढीन त्यांतला एक-दशांश हिस्सा मला मिळाला पाहिजे. ”

“अशक्य ! ” फर्डिनंड उसळून म्हणाला, “इतक्या सगळ्या गोष्टी मान्य करावयाला मला कांहीं वेडवीड लागलेलें नाहीं. तू आलास तसाच चालता हो. ”

“ तें काय म्हणून ? ” इझाबेला राणीनें मध्येच आपल्या नवऱ्याला अडवून विचारलें, “ क्रिस्ताफरच्या योजनेचा नीट विचार केलांत तर तो जें कांहीं मागतो आहे, तें देण्यास आपल्याला कांहींच हरकत नाही. ”

“ नाहीं कशी ? परवाच्या लढाईंत आपली पै नू पै खर्च झाली आहे. आतां याला इतकी मदत करायला पैसा कुठाय आपल्याजवळ ? ” राजानें थोड्या रागानेंच विचारलें.

“ तुमच्याजवळ नसेल पण माझ्याजवळ आहे. ” राणीनें शांतपणें पण निश्चयी स्वरांत उत्तर दिलें, “ मी माझे दागिने, जडजवाहीर गहाण टाकीन, पण याला मदत करीन. ”

“ मोठी शहाणीच कीं नाहीं तूं ? म्हणे दागिने गहाण टाकीन. पण मी विचारतो, इतके जिकिरीवर येऊन याला मदत करण्यापासून आपला काय एवढा फायदा होणार आहे ? ”

“ तो मागतोय त्याच्या शंभरपट फायदा आपल्याला मिळाला नाहीं तर मी माझे नांव बदलून देईन. पण काय वाटेल तें झालें तरी मी याला मदत करणारच. ”

राणीचा तो निश्चय ऐकून राजानें थोडी माघार घेतली. ‘ बघूं या तर खरी याला मदत करून. झाला फायदा तर ठीकच, नाहीं तर इझाबेलाकडून त्याची भरपाई करून घेतां येईलच. ’ असा विचार करून त्यानें लगेच हुकूम दिला, “ याला काय लागेल ती मदत ताबडतोब द्या. मात्र त्याच्याकडून योग्य तो करार तेवढा अगोदर करून घ्या. ”

थोडेच दिवसांत करार पूर्ण झाला. राजानें कोलंबसला तीन गलबते, सत्याऐशीं माणसें व चार-सहा महिने पुरेल एवढी सामग्री पुरवली व त्याच्या मोबदल्यांत सांपडेल तेवढ्या प्रदेशावर स्पेनची सत्ता मान्य करण्याचें कोलंबसनें कबूल केलें.

५. रडतरावांच्या सहवासांत

इ. स. १४९२ सालच्या ऑगस्ट महिन्यांत ‘ सँटा मराया ’, ‘ पिंटा ’ व ‘ निना ’ अशीं तीन गलबते व सत्याऐशीं माणसें वरोबर घेऊन कोलंबसनें स्पेनच्या ‘ पॅलॉस ’ बंदरांतून पश्चिमेकडील अज्ञात प्रवासाला सुरुवात केली.

स्वतःच्या कल्पनेवर कोलंबसचा पूर्ण विश्वास होता. पण त्याच्या बरोबरचे इतर लोक मात्र रडतराऊ होते. त्यांपैकीं बरेच जण पूर्वीचे चोर, दरोडेखोर

किंवा खुनी इसम होते. ' कोलंबसावरोवर अज्ञात प्रवासाला जाण्याच्या अटीवर त्यांची तुरुंगांतून सुटका झाली होती. त्यामुळे गलबतावर यथास्थित खावें, प्यावें व दंगामस्ती करावी यापलिकडे त्यांना दुसऱ्या कोणत्याहि गोष्टींत मजा वाटत नव्हती. त्यांच्याशिवाय इतर जे कोणी बाकीचे लोक होते त्यांना कोलंबसासारख्या एका परक्या माणसाच्या हाताखालीं काम करण्याची किंवा त्याच्या अज्ञात धाडसांत भाग घेण्याची मुळींच हौस नव्हती. त्यामुळे प्रसंग आला कीं ते त्याला त्रास देण्यांत मुळींच कसर करीत नसत.

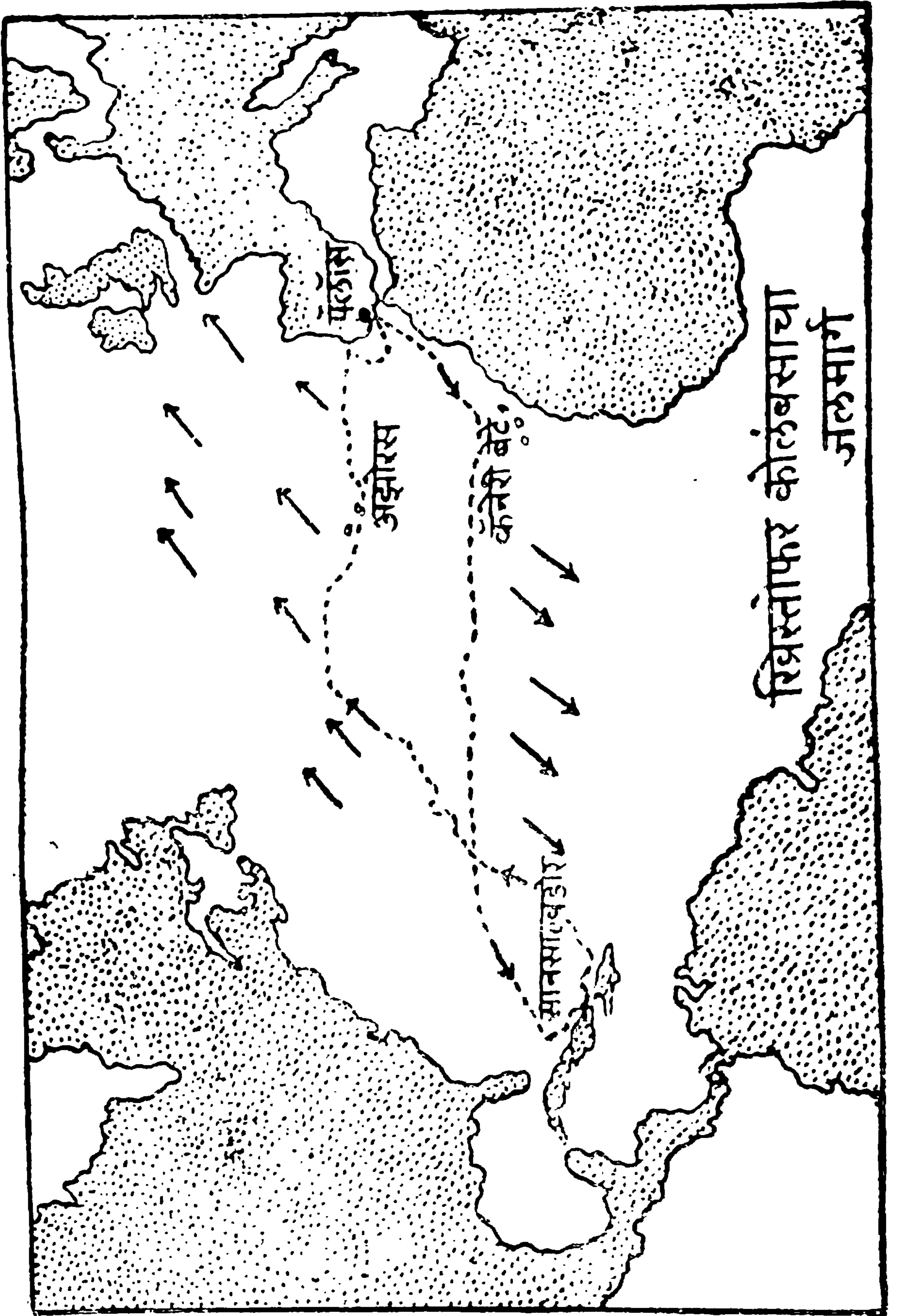
या सर्वांना ' ताता, बाबा ' करून आपल्या बरोबर नेणें म्हणजे एक दिव्यच होतें. पण कोलंबसनें तें जाणूनबुजून पत्करलें होतें. त्यामुळे ते जे कांहीं करतील, त्याकडे थोडें फार दुर्लक्ष करून पुढें जाणें त्याला भागच होतें.

प्रवासाला सुरुवात करून जेमतेम तीन-चार दिवस झाले असतील किंवा नसतील, एवढ्यांत ' पिटा ' गलबताचें सुकाणूंच एकाएकी ढिलें पडलें. ' काय झालें ? ' म्हणून कोलंबसनें चौकशी केली. ' पिटा ' वरच्याच दोन खलाशांनीं तें जाणून बुजून सैल केलें होतें. ' गलबत बंद पडलें म्हणजे तरी हा मार्गें परत जाईल ' अशी त्यांना आशा वाटत होती. पण कोलंबस आपल्या निश्चयावर अढळ होता त्यानें ' पिटा ' चें सुकाणूं कसें वसें दुरुस्त करून घेतलें व जवळच्याच कॅनरी बेटांचा आश्रय घेतला.

' पिटा ' ची दुरुस्ती होण्यास जवळ जवळ तीन आठवडे लागले. ती पूर्ण झाल्यावर कोलंबसनें कॅनरी बेटें सोडून पुन्हा पश्चिमेच्या रोखानें गलबतें हांकारलीं.

रोजच्या रोज गलबतें अधिकाधिक अंतर तोडूं लागलीं. वाढत्या मैलाबरोबर गलबतांवरील लोकहि अधिक कावरेबावरे होऊं लागले. ' काय वाटेल तें झालें तरी हा कांहीं आतां माघार घेत नाहीं, याविषयीं त्यांची खात्री पटली. त्यांना धीर यावा म्हणून कोलंबस रोजच्या रोज मैलांचे आंकडे मांडून ठेवूं लागला. मात्र हें करतांना तो थोडा खोटेपणा करी. खरे आंकडे तो आपल्या रोजनिशींत टिपून ठेवी व कमी मैल दाखविणारे आंकडे गलबतावरच्या फलकांवर लावी.

परत फिरण्याची आशा दिवसेंदिवस मावळूं लागली. कोलंबसाच्या धाडसाला निसर्गाकडूनहि चांगली साथ मिळाली. आकाश रोज अगदीं निरभ्र असे व वारा इतका छान सुटे कीं, गलबतें वाऱ्याप्रमाणेंच भराभर पुढें जात.

मागून वाहणाऱ्या वाऱ्याने सतत अकरा दिवस कोलंबसाला चांगलीच मदत केली. बाराव्या दिवशी मात्र त्याची दिशा बदलली. मागून वाहण्याऐवजी तो आतां पुढून वाहू लागला, त्यामुळे गलबतांची प्रगति मंदावली. मात्र त्यामुळे वाईट वाटण्याऐवजी कोलंबसाला जरा हायसेंच वाटले. कारण गलबतावरच्या सर्व लोकांची अशी एक समजूत झाली होती की, 'या समुद्रावरून परतीचा वारा कधीच सुटत नाही. त्यामुळे पुनः स्पेनचे दर्शन होणे कदापिहि शक्य नाही.'

पण या उलट्या वाऱ्याने त्यांना पुनः थोडीशी आशा वाटू लागली. त्यामुळे थोड्या फार उत्साहाने पुढला प्रवास सुरू झाला. अशा स्थितीत एके दिवशी सूर्यास्ताच्या सुमारास 'पिटा'च्या कप्तानाला क्षितिजावर कांहीं तरी काळे काळे दिसले. त्यावर तो 'जमीन, जमीन' म्हणून मोठ्याने ओरडला. त्याच्या ओरडण्याने सर्वजण गलबताच्या डेकवर जमा झाले. कप्तानाची कल्पना खरी होती. क्षितिजावर खरोखरीच जमीन दिसत होती.

त्यामुळे कोलंबसाने त्या रोखाने गलबते हांकारण्याचा हुकूम दिला. जो कोणी प्रथम जमिनीवर उतरेल त्याला स्पेनच्या राजाने एक बक्षीस जाहीर केले होते. त्याच्या जोडीला कोलंबसाने एक रेशमी झगा देण्याचे आश्वासन दिले. त्यामुळे रात्र असूनहि जो तो जमिनीच्या रोखाने भराभर वल्हीं मारू लागला.

तांबडे फुटण्याच्या सुमारास सर्वजण जमिनीच्याजवळ येऊन पोचले. उजेडांत जमीन स्पष्ट दिसू लागली. पण काय ? ती पाहून प्रत्येकाचा चेहरा कावराबावरा झाला. निराशेने त्यांचे पाय लटपटू लागले व जो तो 'पिटा'च्या कप्तानाला शिव्या घालू लागला. कारण जमीन जमीन म्हणून जी एवढी धावपळ केली ती जमीन नसून एक साधा, काळा ढग होता.

'आधीच उल्हास अन् त्यांत आला फाल्गुन मास' अशीच प्रत्येकाची स्थिती झाली. पुढे जाण्याची कोणाचीच तयारी नव्हती अन् त्यांत आतां या घोर निराशेची भर पडली. मग काय विचारता ? जो तो बंडाळीची भाषा बोलू लागला. "चला, मार्गे फिरा, आतां आम्ही तसूभरहि पुढे येणार नाही, अन् जर कां कोणी पुढे जाण्याची भाषा काढली तर याद राखा, आम्ही त्याची गठडी वळून त्याला समुद्रांत फेंकून देऊं, समजलात ?" असेच प्रत्येकजण दरडावू लागला.

कोलंबस हा चांगल्या धीराचा मनुष्य होता. लोकांची निराशा त्या जाणून होता व म्हणूनच त्यांना विशेष विरोध न करता प्रण आषलाहि प्रयत्न सोडून न देतां त्यानें आपला प्रवास तसाच पुढे चालू ठेवला.

६. पहिलें यश

होय, नाहीं करतां करतां आणखी एक आठवडा गेला. लोकांची व कांय पण खुद्द कोलंबसची सुद्धां निराशा वाढूं लागली होती. अशा वेळीं एके दिवशीं अचानकपणें समुद्रांतून पानें, फळें लटकलेली एक फांदी तरंगत जातांना लोकांना दिसली. 'जवळपास नक्कीच कोठें तरी जमीन असली पाहिजे, नाहीं तर ही ताज्या पानांची फांदी कोठून येणार?' असा प्रश्न प्रत्येकाला सुखवूं लागला. त्यांतच संध्याकाळीं कांहीं पक्षी आकाशांतून भरान्या मारीत जातांना दिसूं लागले. कोलंबसच्या आशेला पुनः उधाण येऊं लागलें. अत्यंत काळजीपूर्वक व डोळ्यांत तेल घालून पुढला प्रवास सुरू झाला. रात्रीं दहाच्या सुमारास खुद्द कोलंबसाला उजेड दिसला. त्यावेळीं 'हिंद, हिंद' म्हणून तो आनंदानें ओरडूं लागला.

पहांटे दोनच्या सुमारास 'पिंटा' गलबतावरून घटांचे व तुतांच्यांचे आवाज निनादूं लागले. त्या आवाजानें सर्व दिशा दुसुदुमून गेल्या. जमीन दिसल्याचीच ती खूण होती. कोलंबसानें सर्वांना थांबण्याचा हुकूम दिला. प्रत्येकजण दिवस उजाडण्याची वाट पाहात जागच्याजागीच चुळवुळत राहिला.

पहांट झाली. उषस् देवतेच्या आगमनानें दिशा उजळूं लागल्या. त्या मंद पण दिव्य प्रकाशांत किनारा अधिकाधिक स्पष्ट होऊं लागला. लांबच लांब पसरलेली वाळूची पांढरी शुभ्र सतरंजी, त्यामागें ठेवलेले टेकड्यांचे सुंदर लोड व शोभा आणण्यासाठीं बिछायतीला ठेविलेले हिरव्यागार व फळाफुलांनीं डवरलेल्या झाडांचे शोभिवंत गुच्छ पाहिल्यानंतर, 'संकटावर मात करून विजयी झालेल्या आपल्या शूर पुत्रासाठीं निसर्गानें घातलेली ही छानदार बैठकच असावी' अशी प्रत्येकाची समजूत होऊं लागली.

जवळ जवळ शंभर दिवसांनीं घडलेलें जमिनीचें हें पहिलें दर्शन ! तें आतुरतेनें घेण्यासाठीं प्रत्येकजण फार उतावीळ झाला होता. सर्वांत जास्त गडबड

कोलंबसची होती. इतक्या दिवसांनीं कां होईना पण त्याची कल्पना खरी ठरली होती. त्याला हिंद देश सांपडला होता.

जमिनीवर पहिलें पाऊल टाकण्यासाठीं कोलंबसनें तयारी केली. किती झालें तरी आतां तो स्पेनचा एक सरदार म्हणून येथें उतरणार होता. म्हणून त्यानें अंगावर भरजरी पोशाख चढविला, कमरेला तलवार लटकावली व हातांत स्पेनच्या राजाचें भव्य निशाण घेऊन तो मोठ्या दिमाखानें खालीं उतरला.

त्याला पाहतांच इतका वेळ मोठ्या उत्सुकतेनें जमा झालेले स्थानिक लोक भराभर पळून झाडाच्या आड जाऊन दडून बसले. कोलंबसनें गुडघे टेकून प्रथम त्या नव्या जमिनीचें चुंबन घेतलें व त्याच जागेवर आपल्या राजाचें निशाण फडकाविलें.

जरा वेळानें स्थानिक लोकांची भीड मोडली. ते हळूहळू पण दबकत दबकतच कोलंबसच्या जवळ आले. कोलंबसनें त्यांना मोठ्या प्रेमानें जवळ बोलाविलें व आपल्या जवळचें कापड, कांचा, मणी, दारू इ. विविध वस्तु त्यांना अर्पण करून त्यानें लवकरच त्यांचा स्नेह संपादन केला.

पण काय असेल तें असो, ' मार्को पोलोनें वर्णन केलेले ते हे हिंदी लोक नव्हेत ' असें कोलंबसला वाटूं लागलें. पोलोनें वर्णन केलेले हिंदी लोक काळे पण तरतरीत असून चांगले सुसंस्कृत होते. याच्या उलट, हे नवे लोक तपकिरी रंगाचे, मध्यम उंचीचे पण मागासलेले दिसत होते. त्यांना धड कपडे वापरण्याची सुद्धां अक्कल नव्हती. बहुतेकजण नागडे उघडेच हिंडत होते. त्यांचे दागिनेहि तसेच ओबडधोबड होते. त्यांच्यांत एक गोष्ट मात्र थोडी निराळी होती. ते लोक पानाची एक सुरनळी करून तोंडांत कोंवीत व त्यांतून एकसारखा धूर सोडीत. त्यांच्या या धूम्रपानाची कोलंबसच्या लोकांना मोठी गंमत वाटली. त्यांच्याकडून त्यांनीं ही कला आत्मसात् केली. तंबाखूचा उपयोग युरोपियन लोकांना अशा रीतीनें समजला.

' आपण आलों तो देश हिंद नव्हे ' याबद्दल कोलंबसची पूर्ण खात्री झाली. त्यामुळे तो खट्टूहि झाला. त्यानें या नव्या प्रदेशाला नांव दिलें ' वेस्ट इंडीज '— म्हणजे पश्चिमेकडील हिंद !

वेस्ट इंडीजमधील लोकांकडूनच कोलंबसला आजूबाजूच्या प्रदेशाची माहिती मिळाली. या प्रदेशांत चिक्कार सोनें, रुपें असल्याचें त्यांनीं सांगितलें. म्हणून कोलंबस त्या प्रदेशांत गेला. त्याला पाहिजे होतें तेवढें सोनें, रुपें कांहीं त्याला या प्रदेशांत मिळालें नाहीं; पण तंबाखू, मका वगैरे नवीन नवीन वनस्पति मात्र खूप मिळाल्या. क्यूबा, सॅव्हेडॉर, हायटी इत्यादि नव्या नव्या बेटांचा शोध लावल्यानंतर कोलंबसनें परत स्पेनला जाण्याचें ठरविलें.

७. राजाराणींकडून झालेलें कौतुक

परत निघण्याच्या वेळीं कोलंबसाजवळ फक्त एकच गलबत शिल्लक उरलें होतें. बाकीचीं गलबतें वाऱ्यामुळे किंवा वाळूंत रुतल्यामुळे नादुरुस्त झालीं होती. साहजिकच आलेल्या सर्वांना स्पेनला नेणें कांहीं शक्य नव्हतें. शिवाय स्पेनला परत जाण्याची कोणालाच उत्सुकता नव्हती. प्रत्येकाला हा नवा प्रदेश इतका आवडला होता, कीं तो सोडून पुनः त्या भिकार स्पेनला परत जाण्यास कोणीच तयार होईना. जो तो ' मी इथेंच राहतों ' असें म्हणूं लागला. शेवटीं कोलंबसनें कांहीं जणांची निवड करून त्यांना तेथें राहण्याची परवानगी दिली व त्यांच्या रक्षणासाठीं एक किल्ला बांधून दिला.

१३ जानेवारी १४९३ रोजीं त्यानें स्पेनला परत जाण्यासाठीं आपलीं गलबतें पूर्वेकडे वळविलीं. आलेल्याच मार्गाने परत न जातां, वाऱ्याच्या दृष्टीनें सोयीस्कर असा थोडा उत्तरेकडचा मार्ग त्यानें पत्करला. या मार्गाने परत जातांना कोलंबसचे फार हाल झाले. त्याच्याजवळची अन्नसामग्री संपत चालली होती, म्हणून त्यानें वाटेतल्या एका बेटावर उतरून ' रताळीं, फळे वगैरे कांहीं मिळतात कां ? ' ते पाहून येण्यास आपल्या बरोवरीच्या लोकांना सांगितलें. त्याप्रमाणें कांहींजण खालीं उतरून बेटावर गेले. त्यांचें स्वागत करण्यासाठीं सुमारे पन्नास स्थानिक लोक पुढें आले. त्यांच्याजवळ धनुष्यबाण व लाकडाच्या तलवारी होत्या. आपल्या जवळचें रंगीत कापड, मणी वगैरे देऊन त्यांच्या बदल्यांत कांहीं हत्यारें खरेदी करण्याची कोलंबसच्या लोकांनीं इच्छा व्यक्त केली. त्याप्रमाणें चार दोन हत्यारें त्यांनीं विकलीं देखील. पण मग त्यांना काय वाटलें कोणास ठाऊक, त्यांनीं सौदा एकाएकी बंद केला व ते एकदम कोलंबसच्या लोकांवर तुटून पडले. कोलंबसला त्यांच्या बरोबर युद्ध करण्याची बिलकूल इच्छा नव्हती, म्हणून त्यानें एकदोन लोकांचे मुडदे पाडून लगेच माघार घेतली.

वाटेत वादळाचा जोर इतका वाढला कीं, ' आतां आपण परत स्पेनला कसचें जातोय ' असेंच कोलंबसला वाटूं लागलें. ' यदाकदाचित् आपलें कांहीं बरेवाईट झालें तर निदान आपण कोणता प्रदेश शोधून काढला त्याची तरी माहिती स्पेनच्या राजाराणीला व्हावी म्हणून कोलंबसनें एका कागदावर सर्व हकीकत लिहून काढली व त्याची एक सुरतळी करून ती एका बाटलींत भरली. बाटलीला सर्व बाजूंनीं मेण चोपडून त्यानें ती समुद्रांत टाकून दिली. ' प्रवाहा-बरोबर आज नाहीं उद्यां ती कोणत्या तरी देशाच्या किनाऱ्याला लागेल व त्यायोगें आपली हकीकत जगाला कळेल ' अशी त्याची अपेक्षा होती.

प्रचंड लाटा, तुफानी वादळें, आपापसांतील भांडणें इत्यादि अनेक प्रकारच्या संकटांना तोंड देत देत कोलंबस शेवटीं कसाबसा एकदांचा स्पेनला परत येऊन पोचला. त्याच्या आगमनाची बातमी लागतांच प्रत्येकजण त्याला पाहण्यासाठीं बंदराकडे धांवला. राजाराणीला देखील अत्यंत आनंद झाला. त्यांनीं मोठ्या इतमामानें एका खास दरबारांत कोलंबसची भेट घेण्याचें ठरविलें.

१५ मार्च १४९३ रोजीं राजानें खास दरवार भरविला. सोन्याच्या सिंहासनावर राजाराणी विराजमान झालीं. बाजूला सरदार, धर्मगुरु व पंडित मंडळी

उभी राहिली. कोलंबसला पाहण्यास प्रत्येकजण अत्यंत उत्सुक होता. इजाबेला राणीचा आनंद तर ओसंडून चालला होता. तिची मदत फुकट गेली नव्हती. उलट दामदुपटीनें परत आली होती.

लहानशा मिरवणुकीनें कोलंबस दरबारांत आला. त्यानें खालीं वांकून राजा-राणीला अत्यंत नम्रतापूर्वक वंदन केले व आपण बरोबर आणलेल्या रताळीं, कणसें, तंबाखू, सोनें, पोपट इत्यादि वस्तु त्यानें राजाराणीला अर्पण केल्या. त्या पाहून सर्वांनाच मोठें आश्चर्य वाटलें. या वस्तु त्याला कोठें व कशा मिळाल्या हें ऐकण्याची प्रत्येकाला अनिवार इच्छा होती. राजानें कोलंबसाच्या पाठीवर शावासकी देऊन त्यास आपली हकीकत सांगण्याची विनंति केली. त्याप्रमाणें निघाल्यापासून परत येईपर्यंत जें कांहीं घडलें त्याची इत्थंभूत हकीकत कोलंबसानें सांगितली.

ती ऐकल्यावर इजाबेल राणी राजाला म्हणाली, “ काय, याच माणसाला तुम्ही हांकलून देणार होतात नाहीं का ? मीं म्हटलें तें खरें झालें कीं नाहीं ? ”

“ अगदीं शंभर टक्के ! ” फर्डिनंड आनंदानें हसून म्हणाला, “ पण हा म्हणत होता तो हिंद देश कुठं याला सांपडलाय ? ”

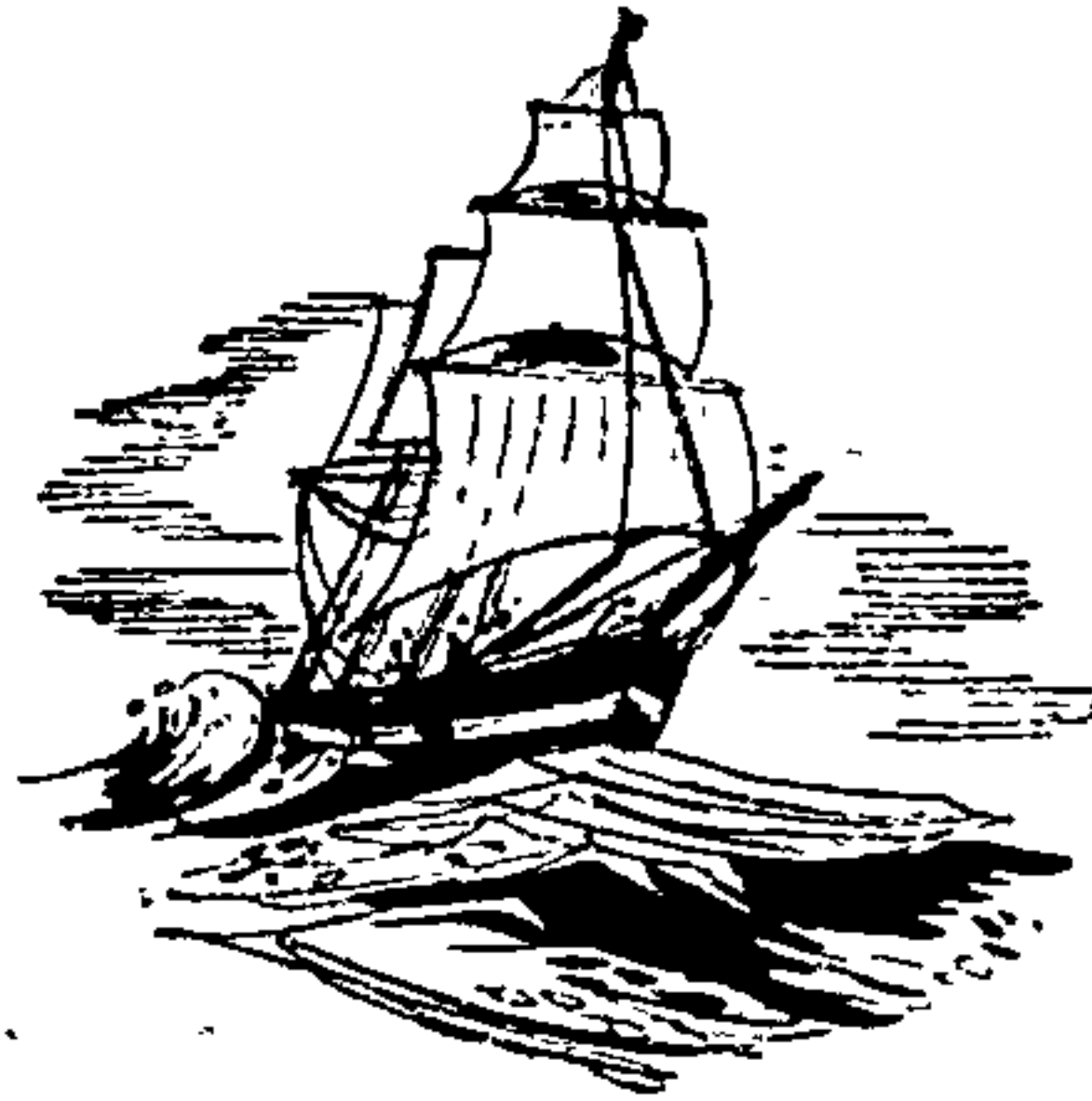
“ त्यासाठीं तो पुन्हा एकदां प्रयत्न करील. खरं कीं नाहीं कोलंबस ? ” राणीनें विचारलें.

“ अलबत् ! ” कोलंबस निश्चयी स्वरांत म्हणाला, “ माझी ती इच्छा अद्याप अपुरीच राहिली आहे. तुम्ही पुन्हा मदत करीत असाल तर मी हिंदलाच काय पण त्याच्याहि पलीकडे जाण्यास तयार आहे. ”

“ आम्ही जरूर मदत करूं, तू तयारीला लाग. ” राजाराणीनें आश्वासन दिलें. त्याप्रमाणें तयारी करून कोलंबसनें आणखी चार सफरी केल्या. पण त्यांत त्याला यावें तेवढें यश आलें नाहीं. पहिल्या सफरींत त्यानें उभारलेल्या सर्व वसाहती स्थानिक लोकांनीं पार नाहींशा करून टाकल्या होत्या. तेथें राहिलेले लोक आपापसांत खूप भांडत होते. सोन्या-रुप्याचा फारसा पत्ता लागला नव्हता. त्यामुळें कोलंबस फार निराश झाला. त्यांतच त्याच्याविरुद्ध स्पेनमध्ये राजकारण शिजू लागलें. कितीहि झालें तरी तो एक परका इसम होता. त्याचें बरें झालेलें इतरांना पाहावत नव्हतें. त्यांनीं नानाप्रकारच्या गोष्टी सांगून राजाराणीचीं

मनें बिघडवून टाकलीं. त्यामुळें एकदां तर दंडाबेडी पडून कोलंबसला कैदी म्हणून स्पेनला परत यावें लागलें. पुढें त्याची सुटका झाली. पण पूर्वीचे दिवस मात्र त्याला कधीं दिसले नाहींत. मुलाला लिहिलेल्या एका पत्रांत तो म्हणतो, “ माझे दिवस आतां संपत आले. वीस वर्षे मीं जिवापाड श्रम करून नवीन भूमि शोधून काढली खरी, पण आज माझे म्हणावयाला या जगांत कांहीं सुद्धां नाहीं. मी एक भिकारडा व कर्जबाजारी गृहस्थ बनलों आहे. ”

कोलंबसचें लिहिणें खरें होतें. तो स्वतः जरी भिकारी झाला असला तरी नवीन प्रदेशाचा व विशेषतः अमेरिका खंडाचा मार्ग शोधून काढून त्यानें जगाला मात्र श्रीमान् केले होते.

२. मॅगेलन : पहिलें पृथ्वीपर्यटन करणारा

जन्म : इ. स. १४८०]

[मृत्यु इ. स. १५२१

दक्षिण अमेरिकेच्या टोंकाला वळसा घालून पूर्वेकडील मसाल्यांच्या बेटांकडे जाण्याचें धाडस ज्यानें अंगावर घेतलें व त्यांत शेवटीं आपल्या प्राणाचीहि ज्यानें आहुति दिली तो हा मॅगेलन ! तो खरा पोर्तुगीझ, परंतु स्पेनच्या मदतीनेंच त्यानें आपला सारा प्रवास पूर्ण केला. पण तो करतांना त्याला किती संकटांना तोंड द्यावें लागलें, किती यातना सहन कराव्या लागल्या आणि कितीजणांशीं भांडावें लागलें त्याची रोमहर्षक कथा पुढील पानांवरून वाचा :

१. नवें धाडस

इ. स. १५१९ सालच्या ऑगस्ट महिन्यांतील गोष्ट. ल्यूकर नांवाच्या एका लहानशा स्पॅनिश गांवांत मोठी धांवपळ नी गडबड उसळली होती. गांवाच्या

जवळूनच जी एक नदी गेली होती त्या नदींत एकामागें एक अशीं पांच गलबतें नांगरून पडलीं होतीं. एकावर लिहिलें होतें ' त्रिनिदाद ', दुसऱ्यावर नांव होतें ' अँटोनिया '; तिसरें होतें ' कन्सेपशन '; चवथ्या व पांचव्यावर अनुक्रमें ' विटोरिया ' व ' सँटॉगो ' अशीं नावें सुंदर अक्षरांत लिहिलेलीं दिसत होतीं.

गलबतांवर चढ-उतार करण्याच्या मंडळींपैकीं कांहींजण स्पॅनिश तर कांहीं पोर्तुगीझ दिसत होते. आरसे, कांचा, सुन्या, कापड, जाळीं इत्यादि नानाविध जिनसांचीं पोतीं गलबतांवर चढविण्याचें काम जोरांत चालू होतें. जो तो आपल्या कामांत अगदीं गर्क होऊन गेला होता. त्यामुळें साहजिकच नदीच्या कांठावर जमलेली मंडळी आपापसांत काय बोलत आहेत, याकडे कोणाचेंच लक्ष नव्हतें.

“ ही काय गडबड चालली आहे ? हीं गलबतें कुणाचीं ? तीं कुठं निघालीं आहेत ? ” एकजण विचारीत होता.

“ गलबतें आपल्याच चार्ल्स राजाचीं दिसताहेत, पण तीं कुठं निघालीं आहेत, तें मात्र आपल्याला नाहीं बुवा ठाऊक. ” दुसऱ्यानें उत्तर दिलें.

“ अन् काय रे, तो पलीकडे उभा राहून लोकांना हुकूम देणारा इसम कोण आहे ? पोर्तुगीझ दिसतोय नाहीं ? ”

“ खरं आहे तुझं म्हणणं. तो पोर्तुगीझ असला तरी सध्यां आपल्या राजाच्या नोकरींत आला आहे. त्याचं नी पोर्तुगीझ राजाचं म्हणे भांडण झालंय अन् तो आपल्या चार्ल्स राजाला म्हणतोय कीं, “ मी तुम्हांला पोर्तुगीझ लोकांप्रमाणेंच मसाल्याचीं बेटें हुडकून देतो. ”

“ त्याचं नांव तुला ठाऊक आहे ? ”

“ होय. त्याला सर्वजण मॅगेलन, मॅगेलन म्हणून हांका मारतांना मीं अनेकदां ऐकलं आहे. ”

“ काय, मॅगेलन ? मग तो नक्कीच आपल्या राजाला मसाल्याचीं बेटें सांपडवून देणार. ”

“ तें कशावरून ? ”

“ अरे, गेलीं दहा-पंधरा वर्षे तो याच उद्योगांत आहे असं म्हणतात. पोर्तुगीझांच्या नोकरींत असतांना त्यानें म्हणे थेट हिंदपर्यंत अनेक सफरी केल्या आहेत. ”

“ हाँ, तरीच ही गडबड चाललेली दिसती आहे हं ! मसाल्याच्या बेटांकडे जाण्याचाच त्यांचा बेट दिसतोय. ”

लोकांनीं बांधलेला हा अंदाज खरा होता. मसाल्याच्या बेटांकडे जाण्याचा नवीन मार्ग शोधून काढण्यासाठीच मॅगेलन निघाला होता. ‘ पोर्तुगीझ लोक आफ्रिकेला वळसा घालून पूर्वेकडे जातात तर आपण पश्चिमेकडे अमेरिकेपर्यंत जाऊन त्या खंडाला वळसा घालून पूर्वेकडे जावे ’ असा त्यानें बेट केला व स्पेनच्या राजाची मदत घेऊन तो या उद्योगास लागला.

राजानें त्याला पांच गलबतें व दोनशें सत्याऐशीं माणसें दिलीं. पोपनें जगाची केलेली वांटणी स्पेनच्या राजाला मान्य नव्हती. ‘ पोर्तुगीझ लोकांप्रमाणेंच आपलाहि मसाल्यांच्या बेटांवर हक्क आहे ’ असा त्याचा दावा होता. तो साध्य करण्यासाठीं त्याला एखादा नवीन मार्ग हवा होता. त्यामुळें मॅगेलननें जेव्हां ‘ अमेरिकेला वळसा घालून पूर्वेकडे जाण्याचा ’ आपला विचार राजाला सांगितला तेव्हां राजानें त्याला तत्काळ संमति दिली.

मॅगेलनला मिळालेलीं गलबतें जरीं जुनींपुराणीं होतीं अन् त्यावरचे लोक जरी त्याचा द्वेष करीत होते, तरी मॅगेलनला आपल्या धाडसाविषयीं इतका उत्साह होता कीं, असलीं जुनाट गलबतें नी बुरसट वृत्तीचे लोक बरोबर घेऊन जाण्यासहि तो एका पायावर तयार झाला.

‘ त्रिनिदाद ’ जहाज खास त्याच्यासाठीं होते. ‘ तें सदैव आघाडीवर राहावयाचें व तें दाखवील त्याच मार्गानें इतरांनीं जावयाचें ’ असा इतरांना सक्त हुकूम होता. रात्रींच्या वेळीं रस्ता दाखविण्यासाठीं त्रिनिदादच्या मागल्या डेकवर एक मशाल ठेवली होती, ‘ तिच्या खुणेप्रमाणें इतरांनीं मागाहून यावयाचें ’ असें ठरलें होते.

“ इतर गलबतांवर ‘ कार्टाजेना ’, ‘ क्युसिडा ’, ‘ मेंडोझा ’, ‘ सेराओ ’ वगैरे अनुभवी कप्तान होते. त्यांपैकीं बहुतेकजण स्पॅनिश होते. ‘ एक नवख्या पोर्तुगीझाच्या हाताखालीं काम करण्यास त्यांची खरी तयारी नव्हती. जुलुमाचा रामराम म्हणूनच ते मॅगेलनबरोबर येण्यास तयार झाले होते.

माल भरण्याचें काम पूर्ण झाल्यावर मॅगेलन आपल्या गलबतावर चढला व त्यानें गलबतें हांकारण्याचा हुकूम दिला. त्याबरोबर लोकांनीं उठविलेला जयजयकार व धर्मगुरूंनीं दिलेला आशीर्वाद यांच्या नादांत पांचहि गलबतें मोठ्या डौलानें नदींतून बाहेर पडून अटलांटिक महासागरांत शिरलीं.

२. प्रथमग्रासे

नैऋतेकडची दिशा धरून गलबतें भराभर पुढें जात होतीं. मॅगलनचें 'त्रिनिदाद' सर्वांना मार्गदर्शन करीत होते. 'कॅनरी', 'टेनेरिफ' वगैरे बेटें मागें टाकून गलबतें दक्षिण अमेरिकेच्या रोखानें जात असतांना एके दिवशीं सकाळीं 'अँटोनिया'च्या कप्तानाकडून मॅगेलनला विचारणा झाली,

“ काय कप्तानसाहेब, कसं काय आहे ? ”

“ कप्तानसाहेब ? ” मॅगेलनला थोडें आश्चर्य वाटलें. तो स्वतः कप्तानप्रमुख होता. असें असतांना 'कप्तानसाहेब' म्हणून आपला अपमान करण्याचाच तर यांचा विचार नाही ना ? ' असें त्याच्या मनांत आलें.

अन् तें खरेंहि होतें. पोर्तुगीजांच्या हाताखालीं काम करण्याची इतर स्पॅनिश खलाशांची विलकूल तयारी नव्हती. त्यामुळें साहजिकच संधि मिळेल तेव्हां ते मॅगेलनचा अपमान करण्यास विलकूल मागेंपुढें पाहात नसत.

पुन्हां एकदां एका खलाशाची लष्करी चौकशी करण्याच्या निमित्तानें सर्व कप्तान 'त्रिनिदाद' वर जमले असतांना मेंडोज़ा व कार्टाजेना या दोन स्पॅनिश कप्तानांनीं बुद्धिपुरःसर मॅगेलनचा 'कप्तान' म्हणूनच उल्लेख केला. आतां मात्र मॅगेलनला त्यांचा फार राग आला. तो ओरडला, “ मी तुमच्यासारखा साधा कप्तान नाहीं; कप्तानप्रमुख आहे. समजलं ? यापुढें माझा उल्लेख करतांना कप्तान म्हणालांत तर याद राखा. ”

“ काय करणार आहेस रे तूं ? ” कार्टाजेनानें उद्धटपणें विचारलें. “ हें बघ, मी तुला पुन्हां 'कप्तानच' म्हणतो. ”

“ पकडा त्या हरामखोराला ! ” मॅगेलननें संतापून हुकूम सोडला.

“ मेंडोज़ा, धांव, धांव, हा पोर्तुगीझ माझा जीव घेणार बघ. ” कार्टाजेना घाबरून ओरडला.

मेंडोज़ा आपल्या स्पॅनिश मित्राच्या मदतीला धांवला. परंतु मॅगेलनच्या लोकांनीं दोघांनाहि कैद केलें व गलबतावरच्या एका खोलींत डांबून टाकलें. दुसऱ्या दिवशीं दोघांचेहि अधिकार काढून घेण्यांत आले व त्या जागीं नवीन इसमांची नेमणूक झाली.

झालेल्या प्रकारामुळें मेंडोज़ा व कार्टाजेना दोघेहि संतापून गेले, कैदेंत असतांनासुद्धां त्यांनीं हळूहळू इतर स्पॅनिश खलाशांशीं संधान जुळविलें व मॅगेलनचा कांटा काढण्याचा व्यूह रचला.

दक्षिण अमेरिकचा किनारा जवळ आल्यासारखें वाटू लागलें. ' तेथें उतरलें कीं आतां भरपूर खायला प्यायला मिळेल ' अशी मॅगेलनला आशा वाटत होती. तेव्हां, ' सध्यां गलबतावर घेतलेली अन्नसामग्री उगीच कशाला संपवून टाका ' अशा विचारानें मॅगेलननें हुकूम दिला कीं, " आतां किनाऱ्यावर उतरेतोपर्यंत प्रत्येकाला निम्मेंच अन्न देण्यांत यावें. "

अगोदरच मॅगेलनच्या विरुद्ध वातावरण बिघडत चाललें होतें. त्यांत ह्या नव्या हुकुमानें भरच पडली. मग आग भडकण्यास कितीसा वेळ लागणार ? खलाशी ओरडूं लागले, " हा काय प्रकार आहे ? हा कोण आमच्यासारख्या धडधाकट लोकांना उपाशी मारणार ? "

खलाशांच्या ओरडीला कप्तानांनीं साद घातली. अन् मग सर्वांनीं मिळून मॅगेलनकडे अर्ज केला, " हा किनारा आणखी दक्षिणेकडे किती लांबवर पसरला आहे याची कोणाला कल्पना नाही. तेव्हां त्याला वळसा घालून पूर्वेकडे जाणें म्हणजे शुद्ध मूर्खपणा आहे. एका परकीय इसमाच्या लहरीखातर इतक्या सगळ्या जणांचे प्राण धोक्यांत आणण्याचा आमच्या प्रमुख कप्तानाला कांहींहि अधिकार नाही. राजानें तसा त्याला कधींहि हुकूम दिलेला नाही. कारण मसाल्याच्या पदार्थापेक्षां आपल्या लोकांचे प्राण आमच्या राजेसाहेबांना जास्त मोलाचे आहेत हें नक्कीच. "

हा अर्ज वाचून मॅगेलनला थोडें वाईट वाटलें. त्यानें सर्व खलाशांना एकत्र जमवून म्हटलें, " दोस्तहो, माझ्या हुकुमामुळें इतकें संतापून जाण्याचें तुम्हांला वास्तविक कांहीं कारण नाही. किनाऱ्यावरून दिसणारे इतके पाणवठे, गर्द राई, फळे, फुलें, पक्षी पाहिल्यानंतर तरी तुमची खात्री व्हावयास पाहिजे कीं, आपण कांहीं फुकट उपाशी मरणार नाही. परत जाण्याबद्दल म्हणाल तर तें मात्र कदापिहि शक्य नाही. राजानें आपल्याला हात हालवीत परत येण्यासाठीं कांहीं इतक्या दूरवर पाठविलेलें नाही. काय वाटेल तें झालें तरी आपण पुढें गेलेंच पाहिजे. फार झाल्यास एवढा हिंवाळा आपण येथें काढूं व वसंतऋतूच्या आगमनाबरोबर आगेकूच करूं. "

मॅगेलनच्या उपदेशाचा क्षणभर उपयोग झाल्यासारखा वाटला. पण पुनः थोड्याच दिवसांत नवें भांडण उपस्थित झालें. मॅगेलननें एके दिवशीं सर्वांना आपल्याबरोबर भोजन करण्यासाठीं आमंत्रण दिलें असतांना मॅगेलनचा एक भाऊ सोडून बाकीचे कोणीहि भोजनास आले नाहींत.

‘ हा नवा प्रकार काय आहे ? ’ याची चौकशी करण्यासाठी मॅगेलनने आपला एक खास इसम ‘ अँटोनिया ’ वर पाठविला. पण क्युसिडा, कार्टाजेना, मेंडोज़ा वगैरे सर्वजण एक झालेले असून त्यांनी मॅगेलनने नेमलेल्या कप्तानाला ठार मारून ‘ अँटोनिया ’चा ताबा घेतल्याचें त्याला आढळून आलें. माघारी जाऊन त्यानें मॅगेलनला हा निरोप कळविला.

आपल्याविरुद्ध चाललेल्या बंडाळीची मॅगेलनला नीट कल्पना आली; पण शेवटचा निर्णय घेण्यापूर्वीं एकदां पक्की खात्री करून घेतलेली बरी असा विचार करून त्यानें पुनः सर्व गलबतांवर चौकशी केली.

“ तुम्ही कोणाच्या बाजूला ? ”

“ अर्थात् क्युसिडाच्या ! ” सर्वांकडून एकच उत्तर आलें. मॅगेलनपुढें मोठा पेंच उभा राहिला. ‘ सँटागो ’ सोडून बाकीचे सर्व गलबतांवरचे लोक त्याच्या विरुद्ध बंड करून उठले होते. तरी देखील मॅगेलन घाबरला नाही. त्यानें एक बोट भरून माणसें बरोबर घेतलीं व तो प्रथम ‘ विटोरिया ’ गलबतावर गेला.

“ मेंडोज़ा, ताबडतोब खालीं ये. ” मॅगेलनने हुकूम केला.

“ आम्ही तुला जाणींत नाहीं. आम्ही क्युसिडाला मानतो. ” मेंडोज़ानें बेफिकिरीनें उत्तर दिलें.

“ असं काय ? मग हें घे त्याचें प्रायश्चित्त ! ” असें म्हणून मॅगेलनने मेंडोज़ाची गचांडी धरली व डोळ्यांचें पातें लवतें न लवतें तोंच त्याला समुद्रांत भिरकावून दिलें.

मेंडोज़ाची झालेली ही अवस्था पाहून इतरांची घाबरगुंडी उडाली. मॅगेलनला विरोध करण्यासाठीं त्यांनीं आणलेलें उसनें अवसान गळालें. ते भराभर शरण आले. मॅगेलनचा विजय झाला.

इतर पुढाऱ्यांना कैद करून त्यानें त्यांना दंडाबेडी ठोकली. क्युसिडाला पुढें फांशी देण्यांत आलें व कार्टाजेनला जंगलांत हांकलून देण्यांत आलें. मॅगेलनच्या या कडक धोरणामुळें पुढल्या प्रवासांत कोणींहि त्याच्याविरुद्ध ब्रसुद्धां काढला नाहीं.

३. राक्षसाची गोष्ट

दक्षिण अमेरिकेच्या पूर्व किनाऱ्यावरील ‘ सेंट ज्युलियन ’ बंदराजवळ नांगर टाकल्याला चांगले दोन महिने होऊन गेले होते. या काळांत मॅगेलनचे लोक

किनाऱ्यावरून आंतल्या भागांत दूरवर जाऊन आले. तेथें त्यांना खूप फळे, फुलें, प्राणी, पक्षी मिळाले. पण काय असेल तें असो, मनुष्यप्राणी मात्र अजिबात दिसला नाही. त्यामुळें त्यांची कल्पना अशी होऊं लागली कीं, हा सर्व प्रदेश संपूर्णतः निर्मनुष्य असला पाहिजे.

परंतु एके दिवशीं सकाळच्या प्रहरीं एक भला मोठा उंच नी धिप्पाड मनुष्य किनाऱ्याच्या रोखानें नाचत व भेसूर आवाज काढीत येत असलेला त्यांना दिसला. तो मनुष्य एकसारखा आपल्या अंगावर वाळू उडवून घेत होता व वाळूच्या प्रत्येक फवाऱ्याबरोबर कसला तरी चीत्कार काढीत होता.

त्याची ती भेसूर व धिप्पाड आकृति आणि तोंडावाटे चाललेला भुभुःकार ऐकून मॅगेलनचे लोक घाबरले व ' राक्षस, राक्षस ' म्हणून ओरडूं लागले.

मॅगेलननें त्यांना थोडेसें गप्प वसविलें व मग स्वतःचा एक खास विश्वासू मनुष्य किनाऱ्यावर पाठवून दिला. त्याला त्यानें त्याच राक्षसाप्रमाणें नाचण्यास, गाण्यास व अंगावर वाळू उडवून घेण्यास सांगितलें होतें.

त्याप्रमाणें मॅगेलनचा मनुष्य त्या राक्षसाजवळ गेला. आपल्यासारखेंच त्याचें वागणें पाहून राक्षसाला बरें वाटलें व त्यानें त्याच्याबरोबर बोटीवर येण्याचें कबूल केलें.

राक्षसाचें रूप मोठें भयानक होतें. कंबरेभोंवतीं गुंडाळलेल्या एका कातडी तुकड्यापलीकडे त्याच्या अंगावर दुसरें कोणतेंच वस्त्र नव्हतें. त्यानें आपलें अंग व तोंड रंगविलेलें असून डोळ्यांभोंवतीं पिवळ्या रंगाचीं मोठमोठीं वर्तुळें काढलीं होतीं. त्याच्या खांद्यावर एक धनुष्य असून पाठीवर बाणांचा भाता होता. भात्यांतील बाण काढून उगीचच तो उलटा सुलटा करण्याचा त्याचा चाळा एकसारखा चालू होता.

मॅगेलननें त्याचें चांगलें स्वागत करून त्यास भरपूर खायला प्यायला दिलें. इतरांनींही आपापल्या जवळच्या लहानमोठ्या वस्तु देऊन त्याला खूष करण्याचा प्रयत्न चालविला. परंतु जेव्हां त्यांच्यांपैकीं एकानें त्याला आरसा दाखविला तेव्हां मात्र स्वतःचेंच रूप पाहून तो राक्षस चवताळला व खलाशांच्या अंगावर धांवून गेला. पण मॅगेलननें त्याला शांत करून कंगवा, फण्या, घंटा कापड वगैरे वस्तु दिल्या व चार लोक बरोबर देऊन पुन्हा किनाऱ्यावर नेऊन सोडलें.

राक्षस परत आपल्या लोकांत जाऊन मिसळला व मॅगेलननें केलेल्या आदरातिथ्याची स्तुति गाऊं लागला. त्यामुळें इतरांनाही त्याच्याविषयीं मोठें कुतूहल

वाटू लागले व ते मॅगेलनला भेटावयाला बोटीवर आले. मॅगेलनने त्यांनाही लहानमोठी बक्षिसे दिली. त्यामुळे लवकरच ते सर्वजण मॅगेलनचे दोस्त बनले. स्पॅनिश लोकांनी त्यांना 'पॅटागोनियन' म्हणजे 'मोठ्या पायाचे' असे नांव दिले.

पॅटागोनियन लोकांपैकी एक-दोघांना आपल्याबरोबर स्पेनला न्यावे असे मॅगेलनच्या लोकांना वाटू लागले. म्हणून त्यांनी एके दिवशी बक्षिसे देण्याचे निमित्त करून एक-दोघा पॅटागोनियन लोकांच्या पायांत बेड्या ठोकल्या. पण त्यामुळे त्यांचे भाईबंद मात्र चिडले व त्यांनी स्पॅनिश लोकांवर बाणांचा चौफेर वर्षाव सुरू केला. त्यांत एक स्पॅनिश खलाशी मेला. पण पॅटागोनियन लोकांना मात्र कांहीं झाले नाही. कारण ते इतके चपळ होते, की कसाहि हल्ला केला तरी ते बरोबर नेम चुकवीत. त्यामुळे मॅगेलनला त्यांचा नाद सोडून द्यावा लागला.

४. मॅगेलनच्या सामुद्रधुनीतून

२१ ऑक्टोबरला गलबतांनी नांगर उचलला व ती पुन्हा पुढल्या प्रवासास निघाली. 'येथून अमेरिकेचे दक्षिण टोंक फारसे दूर नसावे' अशी मॅगेलनची कल्पना होती. त्यामुळे भुशीर लागतांच मॅगेलनने आपली दोन गलबते शोध घेण्यासाठी पुढे पाठविली.

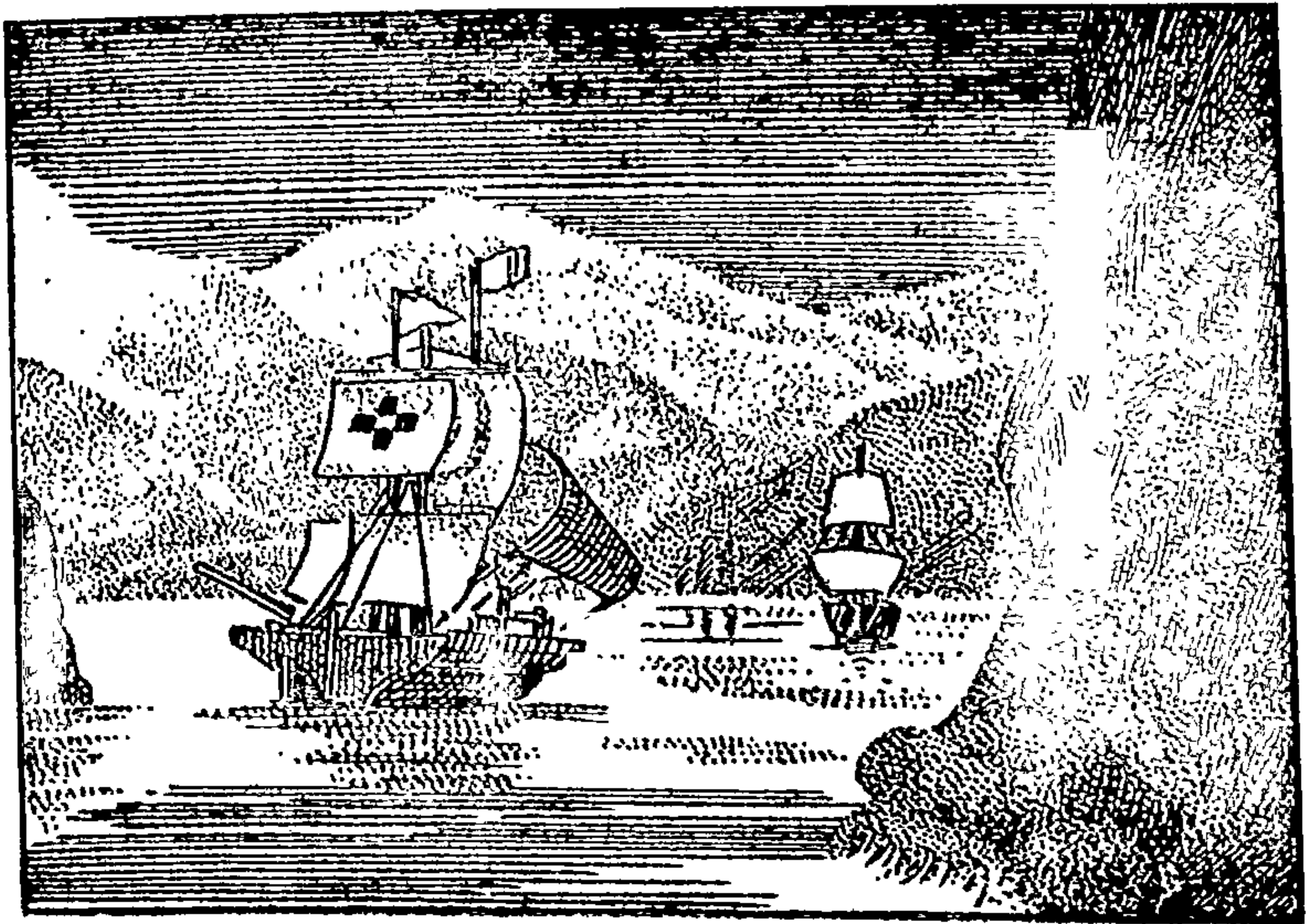
मॅगेलनच्या बरोबर 'पिगाफेटा' नांवाचा एक लेखक होता. त्याने या प्रवासाचे मोठे सुंदर वर्णन केले आहे. तो म्हणतो :

“ आमची दोन गलबते पुढे गेली व त्यांची वाट पाहात आम्ही उपसागरांत नांगर टाकून उभे राहिलो. इतक्यांत रात्री प्रचंड वादळ झाले व आमच्या संगळ्या गलबतांची पांगापांग झाली. पुढे गेलेली दोन्ही गलबते वादळांत सांपडून किनाऱ्यावर आपटण्याच्या बेतांत होती. इतक्यांत त्यांना एक लहानशी चिंचोळी वाट दिसली. त्याबरोबर ती या वाटेत घुसली व पुढे निघाली. पण फर्लांग दोन फर्लांग जातांच त्यांना एकदम वळण लागले, त्याबरोबर त्यांचा आनंद गगनांत मावेना. मॅगेलनला हवे होते ते हेंच टोंक याविषयी त्यांची खात्री झाली व ही आनंदाची बातमी सांगण्यासाठी ती माघारी वळली.

आमची समजूत अशी की, आमच्याप्रमाणेच हीहि गलबते वादळांत सांपडून नष्ट झाली असावीत. पण इतक्यांत ती परत येतांना दिसली. जवळ येतांच त्यांनी बंदुकीचे आवाज काढून व निशाणे फडकावून आपला विजय जाहीर केला. मॅगेलनला धन्य धन्य झाले. गुडघे टेकून त्याने परमेश्वराचे आभार मानले व पुढे जाण्याचा हुकूम दिला.

आमचीं गलबतें हळूहळू उपसागरांतून सामुद्रधुनींत शिरलीं. ही सामुद्रधुनी अत्यंत अरुंद होती. तिच्या दोन्ही बाजूंना उंचच्या उंच कडे होते. बर्फ पडल्यामुळें ते उन्हांत चमकत होते. आजूबाजूंचा प्रदेश ओसाड दिसत होता. मात्र मधून मधून कोठेंतरी जाळ पेटलेला दिसत असे. सुमारें आठवड्याच्या प्रवासानंतर आम्ही दुसऱ्या बाजूंच्या महासागरांत येऊन दाखल झालों. हा महासागर इतका शांत होता कीं, त्यावर मोठ्या लाटा देखील उठत नसत. म्हणून आम्हीं त्याला 'पॅसिफिक म्हणजे शांत सागर' असें नांव दिलें."

'मॅगेलनच्या सामुद्रधुनीं'तून पॅसिफिकमध्ये आल्यानंतर मॅगेलनजवळ फक्त तीनच गलबतें शिल्लक उरलीं. कारण 'सॅटाॅगो' वादळांत सांपडून जें एकदां नाहीसें झालें तें कायमचेंच ! आणि 'अँटोनिया' वरच्या लोकांनींही नेमकी हीच संधि साधली. वादळाचा फायदा घेऊन त्यांनीं आपलें गलबत जें हांकारलें तें स्पेनच्याच दिशेनें.

झालेल्या नुकसानीची मॅगेलनला फारशी खंत वाटली नाही. या दोन्ही गलबतांवरचे लोक पुढें येण्यास फारसे उत्सुक नव्हतेच. त्यामुळें 'बरी पीडा टळली' असें समजून त्यानें पुढल्या प्रवासास सुरुवात केली.

५. आर्गोतून फोपाट्यांत

पॅसिफिक महासागरांतून पूर्वेकडे जाण्याचा प्रवास फार अवघड होता. समुद्र इतका शांत असे कीं, वाऱ्याबरोबर होणारी गलबतांची प्रगति जवळ जवळ थंडच पडली. बरें, वाटेंत कोठें जमीन दिसेल म्हटलें तर तिचेंहि दर्शन घडेना. बरोबर घेतलेली सामुग्री संपुष्टांत येऊं लागली. बिस्किटांना किडे लागून वास येऊं लागला. पण पोटाची खळगी भरण्यासाठीं तीं खाण्यावांचून गत्यंतर नव्हतें. गोडें पाणी भरपूर घेतलें होतें. पण तेंहि कुजून पिवळें पडलें. पण काय करणार ? हे हाल कधीं संपतील तें कोणासच सांगतां येत नव्हतें, त्यामुळें जें कांहीं बरोबर होतें तें पुरवून पुरवून खाण्याशिवाय दुसरा इलाजच नव्हता. पुढें बिस्किटेंहि संपलीं. तेव्हां लोक उंदीर मारून खाऊं लागले. पण इतक्या जणांना पुरतील इतके उंदीर तरी रोज कुठून येणार ? तेहि संपत आले तेव्हां लोक कातडीं चघळूं लागले. सर्वांचा धीर खचत चालला. लोकांचे हाल मॅगेलनला पाहावेनात. उपाशीपोटीं चाललेली त्यांची धडपड पाहून त्याचा जीव कासावीस होई. पण तो तरी काय करणार ? अधून मधून मिळणारा एखादा मासा कुरतडण्याशिवाय तो तरी आपल्या लोकांना काय खाऊं घालणार ? साहजिकच मेलेल्यांना समुद्रांतच मूठमाती देण्यापलीकडे व आजान्यांना दोन धीराच्या गोष्टी सांगण्यापलीकडे त्याला कांहीच करतां येईना.

होतां होतां शेवटीं एकदांची जमीन दिसली. जवळजवळ पंधरा-वीस आठवड्यांनंतर झालेलें तें भूमातेचें दर्शन पाहून प्रत्येकाला इतका हर्ष झाला कीं, अंगांत बिलकूल त्राण उरलें नसतांहि ज्यानें त्यानें भराभर जमिनीवर उडी मारली व जें कांहीं हातीं लागलें त्यावर यथास्थित ताव मारला.

पण मॅगेलनला येथें फार दिवस मुक्काम करतां आला नाहीं. कारण या बेटावरचे लोक इतके चोरटे होते कीं, त्यांनीं मॅगेलनच्या गलबतांवर चढून जें कांहीं हातीं लागेल तेंच पळवायला सुरुवात केली. त्यांना प्रतिकार करणें मॅगेलनला शक्य नव्हतें. कारण इतक्या दीर्घ प्रवासानंतर त्याचे सर्वच लोक अगदीं कंटाळून गेले होते व उपासतापासामुळें त्यांच्यांत लढण्याचेंहि त्राण उरलें नव्हतें. त्यामुळें मॅगेलननें या बेटांना 'लॅडरोन' म्हणजे चोरट्यांचीं बेटें असें नांव देऊन आपला मुक्काम तेथून उठविला.

६. ' गड आला पण सिंह गेला ! '

' लॅडरोन ' सोडून आणखी पूर्वेकडे गेल्यानंतर फिलिपाईन्स बेटें लागलीं. तेथील लोकांना रंगीत टोप्या, आरसे, कात्र्या, कंगवे इत्यादि विविध वस्तु बक्षीस देऊन मॅगेलनने त्यांच्याकडून आजूबाजूच्या प्रदेशाची माहिती करवून घेतली व मग थोडा नैर्ऋत्येकडील रस्ता धरून तो पुढें निघाला.

वाटेत त्याला चार बेटें लागलीं. त्यांचा राजा स्वतः होऊन मॅगेलनच्या भेटीस आला. येतांना त्याने आपल्याबरोबर भेटीदाखल म्हणून भात, मांस व उत्तमपैकीं दारू आणली होती. मॅगेलनने त्याच्या भेटीचा अत्यंत मनःपूर्वक स्वीकार करून त्याला सर्व प्रवासाची इत्थंभूत माहिती सांगितली. ती ऐकून राजाला वाटू लागलें कीं, हे लोक मोठे व वलाढ्य असले पाहिजेत.' ' राजाची ही कल्पना बरोबर आहे ' हें पटवून देण्यासाठीं मॅगेलनने आपला एक खलाशी सर्व प्रकारचीं चिलखते चढवून राजाच्या लोकांत पाठवून दिला व त्याला त्याने त्याच्यावर कोठेंहि वार करण्यास सांगितलें. वाटेल तसे वार करून देखील त्या खलाशाला कांहींहि झालें नाहीं हें पाहून राजा स्तिमितच झाला. त्यावर मॅगेलन म्हणाला, " हें तर कांहींच नाहीं. माझ्या प्रत्येक गलबतावर असे दोनदोनशें लोक आहेत. "

" बापरे ! " राजा घाबरून ओरडला. " खरंच, तुमच्यासारखे शूर लोक मीं अद्यापपावेतो कधीं कुठं पाहिलेले नाहींत. उद्यां तुम्ही तुमच्या लोकांसह माझ्याकडे मेजवानीस येण्याची कृपा कराल काय ? "

" अवश्य ! " मॅगेलनने उत्तर दिलें आणि दुसऱ्या दिवशीं तो आपल्या निवडक लोकांसह राजाकडे गेला. राजाचें घर जमिनीपासून उंचावर चार खांबावर उभें केले होते. त्यांत जाण्यासाठीं बाहेर एक शिडी उभी केली होती. तीवर चढून मॅगेलनचे लोक मुख्य दिवाणखान्यांत गेले. तेथें त्यांना राजा एका लहानशा सिंहासनावर बसलेला दिसला. त्याने मॅगेलनचें व त्याच्या बरोबर आलेल्या लोकांचें उत्तम स्वागत करून त्यास बहुमोल नजराने दिले. मेजवानीचा कार्यक्रम झाल्यावर राजाला घेऊन मॅगेलन एका लहानशा टेकडीपाशीं आला. तेथें त्याने एक क्रॉस उभा करून प्रार्थना गायिली व नंतर तो राजाकडे वळून म्हणाला, " हा क्रॉस तुझें व तुझ्या लोकांचें सर्व प्रकारच्या संकटांपासून रक्षण करील. अन् हा पाहिल्यानंतर पुढें कोणताहि स्पॅनिश मनुष्य तुझ्या वाटेला जाणार नाहीं. याचें नीट रक्षण कर. "

‘होय’ म्हणून राजानें मॅगेलनच्या म्हणण्याला रुकार दिला व पुढला रस्ता दाखविण्यासाठीं आपलीं कांहीं माणसें त्यांच्याबरोबर देऊन त्याला निरोप दिला.

येथून पुढें मॅगेलन ‘केबू’ बेटांत आला. त्याच्या आगमनाची चाहूल लागतांच तेथील स्थानिक लोक सैरावैरा पळत सुटले. तें पाहून राजाचा गव्हर्नर धांवत धांवत किनाऱ्यावर आला व त्यानें मॅगेलनला ‘राजाच्या भेटीसाठीं चलण्याची’ विनंति केली.

त्याप्रमाणें मॅगेलन राजाच्या भेटीस गेला. राजा चांगला अगडबंब असून उघडा बोडकाच होता. त्याच्या गळ्यांत उंची मोत्यांची एक सुंदर माळ असून दोन्ही कानांत सोन्याचीं दोन कडीं होतीं. जवळ सोन्याच्याच दोन थाळ्या असून त्यांत मगरीचीं अंडीं होतीं. तीं तो मधून मधून तोंडांत टाकीत होता व वर दारूचे चार दोन घुटके घेत होता.

मॅगेलनला पाहतांच राजानें विचारलें, “तुमचें येथें काय काम आहे ?”

“आमच्या कप्तानप्रमुखाला ‘मोल्कस’ बेटांकडे जावयाचें आहे.” मॅगेलनचा दुय्यम सांगूं लागला. “आपल्याजवळच्या कांहीं वस्तु विकून त्याच्या मोबदल्यांत कांहीं खाण्याचे जिनस मिळाले तर पाहावेत म्हणून आम्ही येथें उतरलों आहोंत.”

“कांहीं हरकत नाही. पण अगोदर माझी खंडणी टाका.” राजा म्हणाला, “येथें येणाऱ्या प्रत्येक गलबताला प्रथम खंडणी भरावी लागते व मगच काय व्यापार करावयाचा असेल तो करतां येतो. हा पाहा पलीकडे बसलेला सयामी कप्तान. त्याचें जहाज माझ्या किनाऱ्याला लागून आज चार दिवस होऊन गेले, पण त्यानें अद्याप माझी खंडणी दिलेली नाही. अर्थात् मींही त्याला सोडलेलें नाही.”

“तें खरं असेल, पण मी तुम्हांला एक छदाम देखील देणार नाही.” मॅगेलननें ताठरपणें म्हटलें.

“कां ? माझें सामर्थ्य तुला माहित नाही वाटतें ?”

“आमच्या स्पेनच्या बादशहापुढें जगांतल्या सर्व राजांचें सामर्थ्य पार फिकें पडेल आणि म्हणूनच अशा सामर्थ्यसंपन्न राजाकडून मी आलेलों असल्यामुळें तुम्हांला खंडणी देऊं शकणार नाही.”

मॅगेलनच्या या खडखडीत जबाबामुळें राजा थोडा नरमला व त्यानें दुसऱ्या दिवशीं येऊन भेटण्याविषयीं मॅगेलनला विनंति केली.

ठरल्याप्रमाणे मॅगेलन राजाच्या भेटीस गेला. राजाने आपल्या अंगांतले थोडेसे रक्त काढून ते मॅगेलनच्या हातावर ठेवले व आपण आजपासून तुमचे दोस्त झाल्याबद्दल त्याची खात्री पटवून दिली.

केबू देशाच्या राजाच्या दरवारी कांहीं दिवस राहिल्यानंतर राजाने मॅगेलनला ' आपल्याला ख्रिश्चन धर्माची दीक्षा देण्याविषयी ' विनंति केली. मॅगेलनने ती तत्काळ मान्य करून समारंभाची तयारी सुरू केली.

गांवांतल्या मध्यवर्ती चौकांत एक चबुतरा उभारण्यांत आला. त्याच्याभोंवतीं सभोंवार नारळाचीं पाने लावून त्यावर फुलांच्या सुंदर माळा गुंफण्यांत आल्या. जवळच एक काँस उभारण्यांत आला. दुसऱ्या दिवशीं चाळीस सशस्त्र लोक बरोबर घेऊन मॅगेलन मिरवीत मिरवीत त्या जागीं आला. राजा व त्याचे प्रमुख सरदार अगोदरच त्या जागीं येऊन बसले होते. त्यांनीं सन्मानपूर्वक मॅगेलनला उत्थापन दिले. एक छोटेसे भाषण करून मॅगेलनने राजाला ख्रिश्चन केल्याचे जाहीर केले. जमलेल्या आठशें, हजार लोकांनीं टाळ्या पिटून मॅगेलनच्या घोषणेचे स्वागत केले. त्यामुळे मॅगेलनला आणखीच स्फुरण चढले. तो म्हणाला, " आजपासून तुम्ही सर्वजण स्पेनच्या बादशहाचे प्रजाजन झालांत. आतां तुम्हांला कोणीहि त्रास देणार नाही. अन् जर कोणी तसें करण्याचा प्रयत्न करील तर स्पेनचे सर्व सामर्थ्य तुमच्या पाठीशीं उभे आहे हे विसरूं नका. आतां तुमच्या जुन्या देवता-बिबता काय असतील त्या सर्व जाळून टाका व रोज या काँसला भजत चला."

राजाबरोबर राणीनेंहि ख्रिश्चन धर्म स्वीकारला. पण दोघांचेहि हे ख्रिश्चन-धर्मप्रेम वरकरणी होते. एके दिवशीं राजाकडून मॅगेलनला निरोप आला : " मॅकटनचा राजा म्हणतो कीं, मी स्पेनच्या राजाला जुमानीत नाहीं. मी स्वतंत्र आहे. स्पेनच्या राजाची शहामत असेल तर त्यानें आपल्या बेटावर स्वारी करून पाहावीच. "

हा निरोप ऐकून मॅगेलनच्या तळपायाची आग मस्तकाला गेली. त्यानें ताबडतोब आपल्या लोकांना तयार होण्याचा हुकूम दिला व साठ सशस्त्र स्पॅनिश लोक बरोबर घेऊन तो मॅकटन बेटावर गेला.

चौफेर गोळीबार करून त्यानें लढाईला सुरुवात केली. मॅकटनचे स्थानिक रहिवासी प्रथम थोडे घाबरले. पण लवकरच त्यांना समजून चुकले कीं,

‘ मॅगेलनजवळ फक्त साठच लोक आहेत व त्याला मागाहून मदत येण्याची कांहींहि शक्यता नाही. ’ त्याबरोबर ते सर्वजण मॅगेलनवर तुटून पडले. मॅगेलनच्या लोकांच्या अंगांत चांगलीं चिलखतें व हातांत तरवारी होत्या. पण त्यांचा कांहीं उपयोग होईना. कारण एकतर ते लोक जवळ जवळ पंधराशें होते व त्यांचें सारें लक्ष स्पॅनिश लोकांच्या उघड्या पायांकडे होतें. आपल्या जवळच्या बाणांनीं ते स्पॅनिश शिपायांचे पाय प्रथम जायबंदी करीत व तो कोसळला कीं त्याला कापून काढीत.

‘ केवूच्या राजाकडून मदत येईल ’ या आशेवर मॅगेलन लढत होता. त्याच्या साठ लोकांपैकीं बहुतेक सर्वजण मरून पडले होते किंवा घायाळ होऊन विव्हळत होते. तरीहि ‘ स्पेनसाठीं, प्रभूसाठीं ’ असें ओरडत मॅगेलन उरलेल्यांना धीर देत होता.

इतक्यांत एक बाण सूं ऽ सूं करीत मॅगेलनच्या रोखानें आला व त्याच्या पोटरोंत घुसला. त्याबरोबर तो खालीं पडला. लगेच सर्वांनीं त्याच्यावर झडप घातली व त्याला फरफटत, ओढीत नेऊन सर्वासिमक्ष त्याची खांडोळीं पाडलीं.

तें पाहून उरलेले लोक घाबरले व पळत पळत माघारीं आपल्या गलबतांवर आले. पण गलबतांवरहि कोणीच नव्हतें. त्यांनीं बंदुकीचे आवाज काढून इतरांचा मागोवा घेण्याचा प्रयत्न केला. इतक्यांत ‘ सेराओ ’ धांवत पळत गलबताकडे आला व ओरडून म्हणाला, “ कृपा करून गोळ्या झाडूं नका. आम्ही सर्वजण कैद झालों आहोंत. तुम्ही गोळीबार केलांत तर हे केवूचे लोक आम्हांला आत्तांच्या आत्तांच कंठस्थान घालतील. तेव्हां तुम्ही ते येण्याच्या आंत पळा. ”

‘ सेराओ ’ स्वतः रक्तबंबाळ झाला होता. त्याची ती स्थिति पाहून इतरांना त्याचा सल्ला पटला व त्यांनीं कशाचाहि विचार न करतां केवू बेटांतून पलायन केलें.

७. परत घराकडे

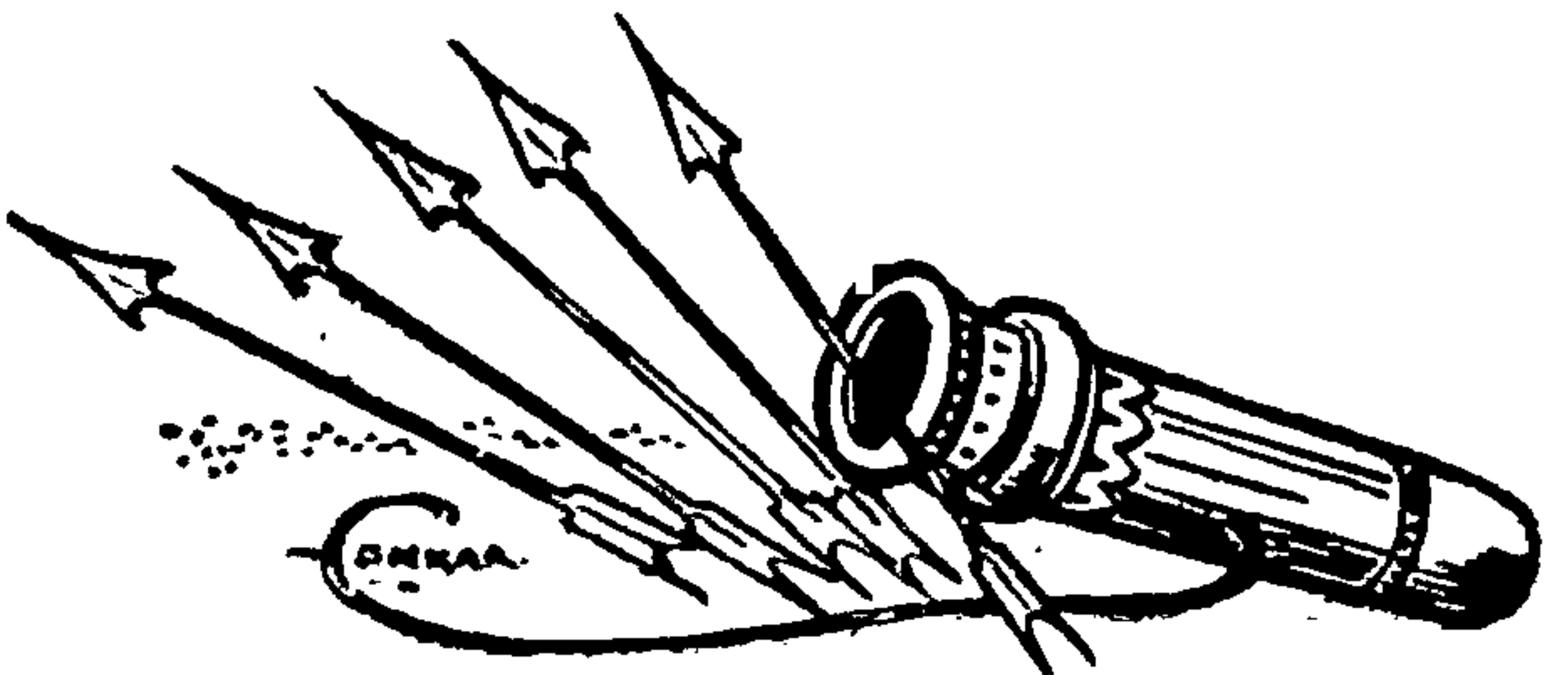
मॅगेलन, सेराओ वगैरे लोकांच्या मृत्यूमुळें उरलेल्या लोकांचा उत्साह पूर्ण मावळला. ‘ आतां कसेंहि करून एकदांचें घर गांठावयाचें ’ असा विचार करून त्यांनीं पुढला प्रवास झटपट आंवरला. बोर्निओ, मोल्यूका, तिमोर इत्यादि बेटांना भेटी देत देत ही मंडळी ‘ मसाल्याच्या बेटांत ’ आली. तेथेंहि त्यांचें

चांगलें स्वागत झालें. तेथील सुलतानानें त्यांना व्यापार करण्याची पूर्ण परवानगी दिली. त्याप्रमाणें लवंगा, दालचिनी, मिरीं, जायफळें इत्यादि नानाविध वस्तु गलबतांवर भरून त्यांनीं स्पेनचा रस्ता सुधारला.

वाटेंत 'त्रिनिदाद' गलबत नादुरुस्त होऊन त्यांतून आंत पाणी येऊं लागलें. तें दुरुस्त करण्याचा सर्वांनीं आटोकाट प्रयत्न करून पाहिला, पण व्यर्थ ! खुद्द सुलतानानें देखील आपलीं पाण्याखालीं तास तासभर राहूं शकणारीं माणसें त्रिनिदादच्या मदतीला पाठविलीं. पण कशाचाहि उपयोग होईना. तेव्हां नाइलाजानें तें गलबत तेथेंच सोडून देऊन पुढें जाणें भाग पडलें.

मॅगेलननें बरोबर घेतलेल्या गलबतांपैकीं आतां अवघें 'विटोरिया' हें एकच गलबत शिल्लक उरलें. माणसांची संख्याहि कमी कमी होत होत साठांवर आली. सुमात्रा बेटांना वळसा घालून ही मंडळी भारताच्या दक्षिण टोंकाला आली. तेथून पुढला मार्ग सरळ होता. वास्को-ड-गामानें शोधून काढलेल्याच मार्गानें आफ्रिकेला वळसा घालून सुमारें दोन महिन्यांनीं सर्वजण स्पेनला परत येऊन पोहोंचले.

८ सप्टेंबर १५२२ रोजीं गेलेल्या लोकांपैकीं अवघे अठरा लोक अन् तेहि अत्यंत कृश झालेले असे किनाऱ्यावर उतरले. त्यांचे ते काळे ठिक्कर पडलेले चेहरे, बसलेलीं गालफडे, हातापायांच्या झालेल्या काड्या व अंगावरील कपड्यांच्या झालेल्या चिंध्या यांमुळें त्यांना कोणीहि ओळखिलें नाहीं. ते सरळ सेंट मेरीच्या देवळांत गेले व गुडघे टेकून म्हणाले, " देवा, निदान आम्हांला तरी तूं परत आमच्या माणसांत आणलेंस याबद्दल तुझे किती आभार मानूं ? तुझ्यापाशीं आतां आमचें कांहींहि मागणें शिल्लक नाहीं. फक्त ज्या शूर व धाडसी इसमानें आम्हांला सर्व जगाभोंवतीं फिरवून आणलें त्या आमच्या 'मॅगेलनला' मात्र तूं सद्गति दे."

३. कॅप्टन कुक : ऑस्ट्रेलियाचा शोधक

जन्म : इ. स. १७२८]

[मृत्यु : इ. स. १७७९

सोनें, रुपें, मसाल्याचे पदार्थ, व्यापार इत्यादि गोष्टींचा हव्यास धरून कोलंबस, मॅगेलन, वास्को-ड-गामा यांसारखी धाडसी मंडळी जगाच्या पाठीवर इतस्ततः हिंडली. परंतु निव्वळ शास्त्रीय ज्ञानासाठीं ज्यानें जगाच्या तीन सफरी केल्या तो हा धाडसी शोधक-जेम्स कुक ! तो इंग्लिश होता. शुक्र व सूर्य यांची युति ; दक्षिण ध्रुवाकडेच खरोखरीच जमीन आहे का ? आणि पॅसिफिक महासागरांतून उत्तरेकडेच्या वाजूनें अटलांटिक महासागरांत येणें शक्य आहे का हें पाहण्यासाठीं त्यानें तीनदां पृथ्वीपर्यटन केले. या प्रयत्नांत त्याला बराच नवा प्रदेश आढळला. नवे नवे लोक भेटले व अनेक चित्रविचित्र अनुभव आले. त्यांची त्यानें नोंद करून ठेवली आहे. तिच्या आधारानें सांगितलेली ही कथा :

१. शिडीवरील पहिलें पाऊल

“जेम्स, तुला आतां पोटापाण्याचा कांहीं तरी उद्योग शोधलाच पाहिजे. दिवसेंदिवस मी कसा थकतच चाललों आहे आणि दिवस कसे कठीण होत चालले आहेत तें तूं प्रत्यक्ष पाहतोच आहेस. अशा स्थितींत एवढा मोठा प्रपंच चालवायला तुझ्याशिवाय मला दुसऱ्या कोणाचा आधार आहे का ? तूच सांग.”

“तुमचं म्हणणं खरं आहे बाबा. या वेळीं तुम्हांला मदत करणं माझं कर्तव्यच आहे. तुम्ही सांगाल तेथें जाण्यास व सांगाल तें काम करण्यास मी कधींहि तयार आहे.”

“छान ! खरंच तूं किती चांगला मुलगा आहेस रे जेम्स ! तुझ्या बरोबरीचीं मुलं शाळेंत जात असतांना तुला मात्र उद्योगधंद्यासाठीं दूर पाठविणं मला खरोखरीच नकोसं वाटतंय. पण काय करूं ? तुला गेल्याशिवाय गत्यंतरच नाहीं. आतां ही एवढी चिट्ठी घे अन् पलीकडच्या शहरांत जा. तेथला वाणी माझ्या चांगल्या ओळखीचा आहे. तो तुला नक्की नोकरी देईल.”

बापानें दिलेली चिट्ठी घेऊन जेम्स लगेच शेजारच्या शहरांत गेला व वाण्याकडे नोकरीस राहिला. त्याचा प्रामाणिकपणा, सचोटी व कष्टाळू स्वभाव पाहून वाणी त्यावर खूष झाला व त्यानें त्याला आपल्याच घरीं ठेवून घेतलें. या वेळीं जेम्सचें वय अवघें तेरा वर्षांचें होतें.

जेम्स ज्या दुकानांत नोकरीस राहिला होता तें दुकान समुद्रानजीकच्याच रस्त्यावर होतें. त्यामुळें साहजिकच येणाऱ्या जाणाऱ्या खलाशांची तेथें नेहमीं ये-जा चालू असे. त्यांच्या आपापसांत ज्या गप्पागोष्टी चालत त्या जेम्सला अतिशय आवडत; काम करतां करतां तो त्यांचें बोलणें लक्षपूर्वक ऐके व मग वेळ मिळाला कीं बंदरावर जाऊन त्यांच्या हालचाली काळजीपूर्वक पाही.

असें होतां होतां ‘आपणही खलाशी व्हावें व त्यांच्यासारखें लांबवर कुठें तरी भटकून यावें’ असें त्याच्या मनांत येऊं लागलें. पुढें त्यानें एके दिवशीं वाण्याला आपली ही इच्छा सांगितली. वाणी स्वभावानें फार चांगला होता, ‘जेम्सच्या गुणांना आपल्याजवळ फारसा वाव नाही’ हें तो ओळखून होता. म्हणून त्यानें स्वतःच थोडी खटपट करून जेम्सला एका बोटीवर नोकरी मिळवून दिली.

कोळशाची वाहतूक करणारी ही एक साधी व्यापारी बोट होती. इंग्लंडच्या पश्चिम किनाऱ्यावरील कोळशाची ने-आण करण्यासाठीं ती पश्चिम समुद्रांतून

उत्तरेकडील वेटांकडे एकसारखी ये-जा करीत असे. जेम्सला मिळालेले काम अगदीं हलकें होते. परंतु ही ये-जा त्याला फार आवडे. त्या निमित्तानें त्याला नवीं नवीं गांवें पाहावयास मिळत; नव्या नव्या लोकांच्या ओळखी होत व त्यांच्या-कडून खलाशी जीवनांतल्या निरनिराळ्या अद्भुत गोष्टी ऐकावयाला मिळत.

एकदां जेम्सची बोट टेम्स नदींत आली असतांना तेथल्या लोकांकडून त्याला बातमी लागली कीं, ' इंग्लंडचें फ्रान्सबरोबर युद्ध जुंपलें असून त्यासाठीं सरकारला कांहीं चांगल्या खलाशांची अत्यंत जरूरी आहे.' लगेच जेम्सनें इंग्लंडच्या नाविक दलांत आपलें नांव भरती केलें व ' मर्क्युरी ' नांवाच्या गलबताबरोबर तो उत्तर अमेरिकेकडे गेला.

या वेळीं उत्तर अमेरिकेंतील कॅनडा देश फ्रेंचांच्या ताब्यांत होता. कॅनडाच्या दक्षिणेकडे इंग्लिशांच्या वसाहती होत्या. दोघांच्या मधून सेंट लॉरेन्स नांवाची नदी वाहत होती. इंग्लिशांच्या वसाहतींवर फ्रेंचांचा डोळा होता. युद्धाचें निमित्त पुढें करून या वसाहती गिळंकृत करण्याचा त्यांचा बेत चालला होता.

फ्रेंच लोकांच्या या कारस्थानाची इंग्रजांना कल्पना होतीच. त्यामुळें पुढें पाठीमागें युद्ध जुंपलेंच तर आपली तयारी असावी म्हणून त्यांनीं लॉरेन्स नदीची पाहणी सुरू केली. पण हें काम अत्यंत अवघड व धोक्याचें होते. कारण ' आपण अशी पाहणी चालविल्याचें समजलें तर फ्रेंच लोक व त्यांचे हस्तक बनलेले रेड इंडियन्स आपल्याला नष्ट केल्याशिवाय राहणार नाहीत, अशी प्रत्येकाची खात्री होती.

साहजिकच हें काम अंगावर घेण्यास कुणी धजावत नव्हतें. नेमका कुक् याच वेळीं अमेरिकेंत येऊन दाखल झाला होता. ' सेंट लॉरेन्स नदीच्या पाहणीचें काम करण्यास कुक् अत्यंत लायक आहे ' असें मर्क्युरीच्या कप्तानाचें मत पडलें. त्यानें कुक्साठीं थोडी रदबदली करून हें काम मिळवून दिलें. हें काम रात्रीच्या वेळीं व अत्यंत सावधगिरीनें करावें लागे. न जाणों, यदाकदाचित् फ्रेंचांना याचा सुगावा लागलाच तर प्राणावर बेतावयाचें. पण कुक्नें शक्य तेवढी सावधगिरी बाळगून क्विबेकपर्यंतच्या नदीच्या पात्राचा नीट पडताळा घेतला व त्यासंबंधींचा एक नकाशा तयार करून तो वरिष्ठांना सादर केला. कुक्च्या या कामगिरीमुळें सर्वचजण त्याच्यावर बेहद्द खूष झाले व न्यू फौंडलँड आणि लॅब्रॉडोर भागाची पाहणी करण्याच्या कामगिरीवर त्याची लगेच नेमणूक झाली.

या कामांत त्याचीं चांगलीं चार वर्षे मोडलीं. पण तीं सत्कारणीं लागलीं. कारण कुक्ला नकाशे करण्याचें चांगलें शिक्षण मिळालें व थोड्याच दिवसांत तो एक उत्कृष्ट नकाशाकार म्हणून प्रसिद्धीस आला. त्यानें काढलेले नकाशे बिनचूक व माहितीनें परिपूर्ण असत. त्यामुळें कुक्विषयीं सर्वांचेंच मत फार चांगलें झालें.

२. दुहेरी जबाबदारी

लंडनमधल्या राँयल सोसायटीच्या दिवाणखान्यांत अनेक शास्त्रज्ञ व विद्वान् मंडळी जमा झाली होती. पुढील वर्षीच्या सुरुवातीस अंतराळांत एक मोठा चमत्कार दिसणार होता. त्याचा शोध योग्य रीतीनें कसा घेतां येईल याविषयीं प्राथमिक चर्चा करण्यासाठीं ही सर्व मंडळी एकत्र जमली होती.

सभेला रीतसर सुरुवात झाल्यानंतर सभेचा अध्यक्ष प्रास्ताविक भाषण करण्यासाठीं म्हणून उठला व सर्वांना उद्देशून म्हणाला :

“ लोक हो, पुढील वर्षी, म्हणजे १७६९ सालीं जून महिन्यांत आपणां सर्वांना एक मोठा अद्भुत चमत्कार पहावयास मिळणार आहे. आपल्या पृथ्वीच्या शेजारीं असलेला हा शुक्र तारा हळूहळू सरकत पुढें जाऊन सूर्यबिंब ओलांडणार आहे. हा प्रकार क्वचित् घडत असतो. साहजिकच त्यासंबंधींची सर्व प्रकारची माहिती जमा करणें हें आपणांपैकीं प्रत्येकाचें परम कर्तव्य आहे. कारण आपण शास्त्रज्ञ व ज्ञानपिपासु लोक आहोंत. माझ्या गणिताप्रमाणें पॅसिफिक महासागरांतील ‘ टिहिटी ’ नांवांच्या बेटावरून हा देखावा अधिक स्पष्ट दिसू शकेल. तेव्हां त्या प्रदेशाकडे जाण्यासाठीं आपणांपैकीं कोण पुढें येऊं शकेल तें मला आत्तांच समजलें तर फार बरें होईल.”

अध्यक्षांचें भाषण संपल्यावर जो तो एकमेकांच्या तोंडाकडे पाहूं लागला. शेंकडों वर्षांतून एकदांच घडणारी ही पर्वणी पाहण्याची प्रत्येकाला अनिवार इच्छा होती. पण त्यासाठीं इतक्या दूरच्या व अज्ञात प्रदेशांत जावयाला मात्र कोणी फारसा उत्सुक नव्हता.

तास, अर्धा तास गेला तरी एकहि मनुष्य पुढें येत नाहीं असें पाहून कुक् हळूच पुढें आला व अध्यक्षांला उद्देशून अत्यंत नम्रतापूर्वक म्हणाला, “ महाराज, आपण माझी अर्जी स्वीकारीत असाल तर मी या कामगिरीवर जाण्यास मोठ्या आनंदानें तयार आहे.”

“ खरंच, याचा अर्ज आपण स्वीकारावाच.” एक सभासद त्याला अनुमोदन देत म्हणाला, “ यानें आतांपर्यंत पुष्कळ प्रवास केला आहे आणि गेल्याच वर्षीं झालेल्या सूर्यग्रहणासंबंधीं हि यानें वरीच चांगली माहिती मिळविली आहे, तेव्हां आपल्या कामाला हाच मनुष्य योग्य आहे.”

कुक्संबंधीं प्रत्येकानें कांहींना कांहींतरी बरें ऐकलेलें होतें, त्यामुळें त्याच्या मागणीला पाठिंबा मिळण्यास फारसा वेळ लागला नाही. राँयल सोसायटीनें तिसऱ्या जॉर्ज राजाकडे त्याच्या नांवाची शिफारस केली. चार वर्षांपूर्वी सेंट लॉरेन्स नदीची कुक्नें जी पाहणी केली होती, तिचा इंग्लंडला किती उपयोग झाला होता, याची कल्पना राजाला होतीच. कुक्नें या नदीचा नीट शोध लावला म्हणून तर इंग्रजांना क्विबेक शहर हस्तगत करून कॅनडा देश जिंकतां आला. साहजिकच राजानें कुक्ची निवड पसंत केली व त्याला सर्वतोपरीं सहाय्य देण्याचें कबूल केलें.

‘ एवीतेवीं पॅसिफिककडे जावयाचेंच तर मग त्या बाजूच्या प्रदेशाचा तरी शोध लावून पाहावा.’ असा कुक्नें विचार केला व त्या दृष्टीनें दीर्घ प्रवासाची तयारी करून घेतली. ‘ एन्डेव्हर ’ नांवाचें एक खास गलबत या कामासाठीं मुद्दाम तयार करण्यांत आलें. उत्तम प्रतीच्या दुर्बिणी व विविध प्रकारचीं शास्त्रीय उपकरणीं गलबतांवर निरनिराळ्या जागीं उभीं करण्यांत आलीं. ज्या ज्या शास्त्रज्ञांना या कामगिरीवर यावयाचें होतें त्या त्या प्रत्येकाला गलबतावर जागा करून देण्यांत आली. गणित, भूगोल, खगोल वगैरे निरनिराळ्या विषयांवरचे शेंकडों उपयुक्त ग्रंथ बरोबर घेण्यांत आले. सर्व तयारी पूर्ण झाल्यावर मग पुनः एकदां सर्व मंडळी राँयल सोसायटीच्या दिवाणखान्यांत एकत्र झाली. कुक्च्या सन्मानार्थ एक बडी मेजवानी देण्यांत आली व ती आटोपल्यावर ‘ तुमचें काम यशस्वी होवो; तुम्हीं नीट सुखरूप परत यावें.’ अशा शब्दांत कुक्ला निरोप देण्यांत आला.

इ. स. १७६८ सालच्या ऑगस्टच्या १६ तारखेला कुक्नें प्लेमाऊथ बंदर सोडलें व तो अटलांटिक महासागरावर स्वार झाला. दक्षिण अमेरिकेला वळसा घालून पॅसिफिकमध्ये प्रवेश करण्याचा त्याचा विचार होता. त्यामुळें सामान्यतः मॅगेलनच्याच मार्गानें तो दक्षिण अमेरिकेकडे आला.

१३ नोव्हेंबरला रिओ-डी-जानिरोजवळ पहिला मुक्काम पडला. हें ठिकाण त्या वेळीं पोर्तुगीझ लोकांच्या ताब्यांत होतें. कुक्चीं गलबतें किनाऱ्याला

लागलेलीं पाहून तेथील पोर्तुगीझ गव्हर्नर स्वतः बंदरावर आला. 'सूर्य-शुक्राची युति पाहण्यासाठी ही एवढी ऐंशी मंडळी टिहिटीकडे निघाली आहेत.' या गोष्टीवर त्याचा बिलकुल विश्वास वसेना. 'कांहीं तरी निमित्त पुढें करून हे लोक पूर्वेकडील मसाल्याच्या वेटाकडे निघाले असावेत,' अशी त्याला शंका वाटू लागली. त्यामुळे त्यानें कुक्चे बिलकुल स्वागत न करतां त्याला आपला मुक्काम उठविण्याची आज्ञा दिली.

त्याप्रमाणें कुक् रिओमधून बाहेर पडला व दक्षिण अमेरिकेच्या पूर्व किनाऱ्यानें आणखी दक्षिणेकडे गेला. पुढला मुक्काम 'टिएरा' वेटावर पडला. हा सर्व प्रदेश अत्यंत डोंगराळ असून येथील हवा कमालीची थंड होती. कुक्च्या-बरोबर आलेले कांहीं लोक या प्रदेशाचें निरीक्षण करण्यासाठीं म्हणून थोडेसें आंतवर गेले. इतक्यांत रात्र झाली आणि गारठा इतका विलक्षण वाढला, कीं प्रत्येकाच्या डोळ्यांवर चांगलीच झांपड आली. या लोकांबरोबर डॉ. सोलँडर नांवाचा एक स्वीडिश डॉक्टर होता. त्याला भावी संकटाची नीट कल्पना आली व म्हणून तो प्रत्येकाला पाय उचलण्याची घाई करूं लागला. पण तें करतां करतां तोच स्वतः मार्गें राहिला. थोड्याच वेळांत झोपेनें त्याला इतकें घेरलें कीं, तो स्वतःच जमिनीवर आडवा झाला व क्षणार्धांत गाढ झोपीं गेला. पुढें गेलेली मंडळी मार्गें वळून बघतात तों काय ? त्यांना पुढें हांकारणारा डॉक्टर स्वतःच झोपेच्या अधीन झाला होता. कांहींहि करून त्याला तेथून हालविणें भागच होतें. नाहींतर रात्रीच्या कडक थंडीनें त्याचा जीव करपून जाणें कांहीं अशक्य नव्हतें. त्यामुळे कांहींजणांनीं थोडे पुढें जाऊन विस्तव पेटविला व मग कसें बसें ढकलत ढकलत त्यांनीं डॉक्टरला उबेपाशीं आणलें. थोडीशी ऊब लागतांच सोलँडर जागा झाला व मग भराभर सर्व मंडळी बंदरावर आली.

येथून पुढें फारसें कांहीं विशेष न घडतां सर्वजण ठरल्याप्रमाणें दहा एप्रिलच्या सुमारास टिहिटीला येऊन दाखल झाले.

३. रवि-शुक्र युति

टिहिटी वेटावरचे लोक चांगले गोरेपान, उंच व वाटोळ्या चेहऱ्याचे असून त्यांचे दांत फारच सुंदर होते. तांबड्या लाल ओठांच्या फटींत ठेंबलेला तो मोत्यांचा सर पाहून सर्वांना फार गंमत वाटे. या लोकांनीं तोंड उघडून आपले

दांत दाखवावेत म्हणून कुक्चे लोक कांहींतरी टिवल्याबावल्या करून त्यांना हंसवीत व ते हंसले म्हणजे त्यांचे दांत पाहून आपणहि हंसत.

या लोकांना आपलीं शरीरें रंगवून सुशोभित करण्याची अत्यंत हौस होती. वेटांवर उगवणाऱ्या झाडांच्या कांहीं विशिष्ट फळांपासून ते एक प्रकारचा रंग तयार करीत व अणकुचीदार हडकांच्या सहाय्यानें आपल्या अंगावर त्याचे उभे आडवे पट्टे ओढीत. मात्र या लोकांना स्वच्छतेची अत्यंत आवड होती. दिवसांतून तीनतीनदां ते स्नान करीत.

हे लोक चांगले हुषार होते. गवताच्या टोपल्या किंवा चट्या विणण्यांत ते चांगले तरवेज होते. त्यांना जाडेंभरडें कापडहि विणतां येई.

या लोकांनीं कुक्चे मोठ्या आपुलकीनें व आदरानें नीट आगत-स्वागत केलें. ' आपण तुमचे दोस्त आहांत ' हें दर्शविण्यासाठीं ते लोक फुलझाडांच्या फांद्या हातीं धरून कुक्ला सामोरे गेले. कुक्नेंहि त्यांना नीट वागविलें. आपल्याजवळच्या विविध वस्तु बक्षीस देऊन त्यानें त्यांचा स्नेह संपादन केला. इतकेंच नव्हे तर त्यांच्या मदतीनें एक छोटासा किल्लाहि बांधून घेतला. कारण बरोबर आणलेलीं शास्त्रीय उपकरणीं ठेवण्यास कुक्ला एखादी सुरक्षित जागा हवीच होती.

मात्र हे लोक फार चोरटे होते. साध्या खिळ्यापासून ते तंबूपर्यंत कुक्च्या सर्व वस्तु ते लांबवीत. एकदां कुक्चे लोक जरा दुसरीकडे गेलेले पाहून त्यांनीं त्यांचे कपडेच लांबविले. कुक् अधूनमधून त्यांना चापीत असे; पण एकंदरींत त्यानें त्यांची बरीच गय केली. कारण काय वाटेल तें झालें तरी शुक्र-रवि युति होईपर्यंत त्याला येथेंच थांबणें भाग होतें.

शेवटीं एकदांचा तो तीन जूनचा दिवस उजाडला. कुक्सकट सर्वजण शुक्राच्या हालचालींकडे दुर्बिणी लावून पाहत बसले. जवळच कुक्चा लेखक टिपणें घेत होता. क्षणाक्षणाला कुक् त्याला कांहींतरी सांगत होता. " हं, आतां शुक्र सूर्यबिंबाकडे येऊं लागला. नऊ वाजले, दोघांत फारच थोडें अंतर उरलें आहे. ९-२५ झाले; शुक्र सूर्यबिंबाला टेंकला. ९-४४ झाले, शुक्र पूर्णपणें सूर्यबिंबांत आला. तीन वाजले, शुक्र बाहेर पडूं लागला. हं, तीन वाजून ३२ मिनिटें झालीं. हा पाहा शुक्र पूर्णपणें बाहेर पडला. चला, झालें आपलें काम. "

कुक्वर सोंपविलेल्या कामांपैकीं एक काम तर अत्यंत यशस्वी तऱ्हेनें पार पडलें. आतां दुसरें काम पॅसिफिक महासागरांतील प्रदेशाचा शोध घेण्याचें.

त्यासाठी कुक्ने १३ जुलैला टिहिटीवरच्या लोकांचा निरोप घेतला. इतक्या दिवसांच्या सहवासाने तेथील रहिवाशांना कुक् फार प्रिय झाला होता. त्यामुळे त्याच्या जाण्याने लोकांना अत्यंत वाईट वाटले; या लोकांचा एक प्रमुख 'टुपिया' व त्याचा मुलगा आपल्याला बरोबर नेण्याविषयी कुक्जवळ हटूनच बसले. शेवटी कुक्ने त्यांना आपल्याबरोबर घेतले. पुढच्या प्रवासांत त्यांचा त्याला बराच उपयोग होण्यासारखा होता.

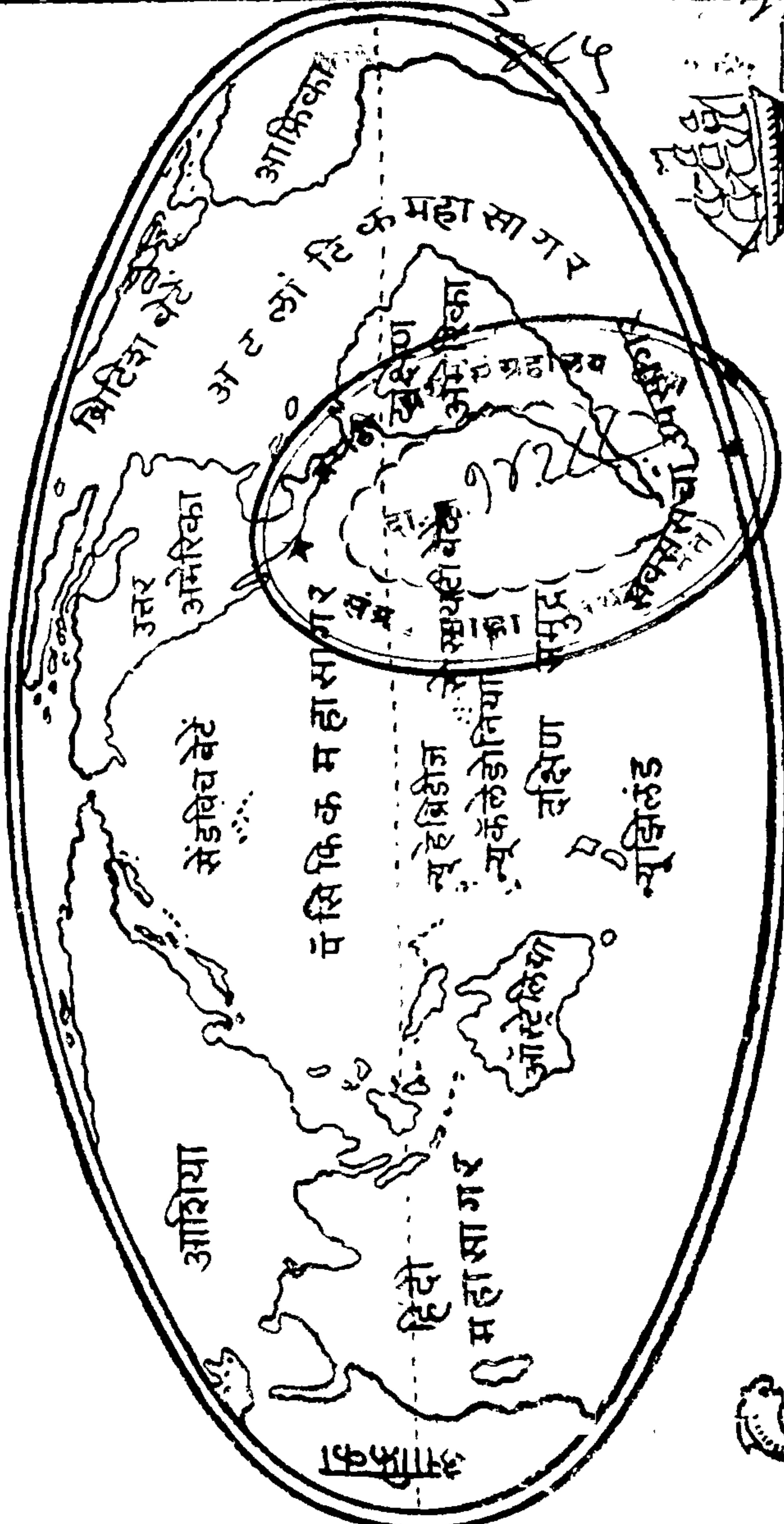
४. न्यू झीलंड व ऑस्ट्रेलियाचा शोध

टिहिटी सोडून दक्षिणेकडे निघाल्यानंतर सुमारे सत्तर दिवसांनी म्हणजे ७ ऑक्टोबरला पुन्हा जमिनीचे दर्शन घडले. कुक्जवळची अन्नसामग्री व पाणी संपतच आलेले असल्यामुळे त्याला जमीन दिसल्याचे पाहून अत्यंत आनंद झाला. तो व त्याचा एक मित्र 'बॅक' असे दोघेजण प्रदेशाची पाहणी करण्यासाठी म्हणून जरा पुढे गेले इतक्यांत त्यांना मागाहून मोठा आरडाओरडा ऐकू आला. कुक्ने मागे वळून पाहिले तो त्याच्या गलबतावर रानटी लोकांनी हल्ला चढविला होता.

कुक् व बॅक धांवतच माघारी परतले. सामान्यतः कोणाला मारावयाचे नाही असे कुक्चे धोरण असे. म्हणून त्याने या रानटी लोकांना गप्प बसविण्याचा प्रयत्न करून पाहिला. पण ते आडदांड लोक त्याला मुळीच दाद देईनात. शेवटी नाइलाज होऊन कुक्ने आपली बंदूक काढली व कांहीं फैरी झाडल्या. त्यांत एक 'मावरी' मेला व बाकीचे घाबरून पळून गेले.

कुक्ला वाटले की, "आतां हे लोक पुनः कांहीं आपल्या वाटेला जाणार नाहीत." म्हणून तो थोडा निर्धास्त राहिला. पण दुसऱ्या दिवशी पुनः ते 'मावरी' लोक आरडाओरडा करीत व आपल्या जवळच्या बाणांचा वर्षाव करीत कुक्च्या गलबतावर चाल करून आले. यावेळीं दोघांत चांगलीच लढाई जुंपली. पुनः एकदां चार 'मावरी' मारले गेले.

तिसऱ्या दिवशी मात्र 'मावरी' लोकांचा नूर बदललेला दिसला. कुक्कडे येतांना त्यांनी शस्त्रांऐवजीं फळे, फुले, पक्षी वगैरे गोष्टी आणल्या होत्या. त्यांच्या वृत्तींत पडलेला हा फरक पाहून कुक्ला आनंद झाला. म्हणून त्याने मोठ्या प्रेमाने त्या रानवटांचे स्वागत केले व त्यांना आपल्या जवळच्या विविध वस्तु देऊन वर शिवाय चांगले खायला-प्यायलाहि दिले.

आशिया

सेंटविच बेटे

उत्तर अमेरिका

अटलांटिक महासागर

आफ्रिका

पैसिफिक महासागर

हिंदी महासागर

दक्षिण अमेरिका

न्यू हेब्रिडीज

न्यू कैलेडोनिया

दक्षिण

न्यू झिलंड

ऑस्ट्रेलिया

उत्तर अमेरिका

उत्तर अमेरिका

दक्षिण अमेरिका

अटलांटिक महासागर

त्यांच्याबरोबर गप्पागोष्टी करण्यांत कुक् चांगला गुंतला असतांना मागच्या गलबतावर कल्लोळ उठला. “ पकडा, पकडा, चोर, चोर, टायोटाला पळविलें; धरा, धरा, ” या आरोळ्यांनीं कुक् चांगला सावध झाला. मावरी लोकांनीं आज त्याला बनविलें होतें. प्रेमाचें नाटक करून त्याचा घात करण्याचा त्यांचा बेत स्पष्ट झाला होता. आतां मात्र कुक्ला त्यांचा राग आला. त्यानें आपल्या लोकांना गोळ्या झाडण्याचा हुकूम दिला. मावऱ्यांनीं आपल्याकडून प्रतिकार करण्याचा आटोकाट प्रयत्न केला. पण टोपीवाल्यांपुढें त्यांचें कांहीं चाललें नाहीं.

मावरी लोकांना चांगली दहशत घालून कुक्नें आपल्याला पाहिजे होत्या त्या वस्तूंचा गलबतावर सांठा करून घेतला व पुनः पुढल्या प्रवासाला सुरुवात केली.

न्यू झीलंड बेटाचा शोध कांहीं नवीन नव्हता. यापूर्वी ‘टॅम्सन’ नांवाच्या एका डच माणसानें तें पाहिलें होतें. पण त्या वेळेपासून सर्वांची अशी एक समजूत होऊन बसली होती कीं, दक्षिणेकडे पसरलेल्या एका विस्तीर्ण बेटाचाच हा एक भाग असावा. ह्या कल्पनेची शहानिशा करण्यासाठीं कुक्नें न्यू झीलंडच्या पूर्व किनाऱ्यावरून संशोधनास सुरुवात केली. थोडें उत्तरेकडे जाऊन पुनः दक्षिणेकडे वळल्यानंतर तो न्यू झीलंडच्या पश्चिम किनाऱ्यावर आला. या किनाऱ्यावरून दक्षिणेकडे गेल्यानंतर कुक्ला एक प्रवेशद्वार लागलें. त्यांतून आंत गेल्यानंतर तो एका डोंगरावर गेला व त्यानें दूरवर नीट न्याहाळून पाहिलें तों त्याला पुनः समुद्र दिसला. म्हणजे एकंदरींत न्यू झीलंड हा एका मोठ्या खंडाचा भाग नसून बेट आहे ही गोष्ट सिद्ध झाली.

या बेटावरच्या लोकांच्या चालीरीति पाहून मात्र कुक्च्या अंगावर शहारे आले. हे लोक चांगले धिप्पाड, उंच व मजबूत बांधणीचे असून त्यांच्या झोंपड्या व्यवस्थित व स्वच्छ होत्या. हत्यारें म्हणून ते लाकडाच्या तरवारी किंवा दगडाच्या कुन्हाडी वापरीत. त्यांचीं शरीरें रंगविलेलीं असून दांत अत्यंत स्वच्छ असत. इतक्या सगळ्या गोष्टी जरी खऱ्या असल्या तरी त्यांच्या वस्तीभोंवतीं हाडांचा खच पडला होता. ‘ ही काय भानगड आहे ? ’ म्हणून कुक्नें चौकशी करतांच एक इसम पुढें आला व त्यानें आपला हात तोंडांत कोंबून खाण्याचा आविर्भाव करून दाखविला व हें फार छान लागतें असें खुणेनें दर्शविलें. त्यावरून हे लोक नरमांसभक्षक असावेत अशी कुक्ला भीति वाटूं लागली. इतक्यांत कांहीं माणसें पाणी पिण्यासाठीं म्हणून नदीकाठीं

आलीं. त्यांच्या हातांत माणसांच्या कवट्या होत्या. त्या भरभरून ते पाणी पीत होते. त्यावरून कुक्ची भीति खरी ठरली. त्यावरून कुक्नें या उपसागराला 'कॅनिबलबे' असेंच नांव दिलें.

३१ मार्च १७७० रोजीं कुक्नें न्यू झीलंडचा शोध पूर्ण करून पश्चिमेकडे आपलीं गलबतें वळविलीं. सुमारे तीन आठवड्यांनंतर त्यांचें गलबत ऑस्ट्रेलियाच्या किनाऱ्याला लागलें. ज्या भागांत कुक् उतरला तो भाग निरनिराळ्या प्रकारच्या वनस्पतींनीं इतका समृद्ध होता कीं, कुक्नें त्याला 'वांटनी बे' म्हणजे 'वनस्पतींचा उपसागर' असें नांव दिलें.

येथून उत्तरेकडे जातांना कुक्वर एक आकस्मिक संकट कोसळलें. त्यांचें गलबत एका खडकाळ रांगेवर आपटलें व फुटलें. गलबताच्या तळाशीं पडलेल्या भगदाडांतून भराभर पाणी आंत येऊ लागलें. पाण्याच्या वजनानें गलबत एका बाजूस कलंडलें व पुन्हा पाणी आंत घुसूं लागलें. सर्वत्र गडबड, गोंधळ व आरडा-ओरड सुरू झाली. सर्वांचेच जीव धोक्यांत आले होते. पण कुक् मात्र मुळींच घाबरला नाही. त्यानें अवजड सामान समुद्रांत फेकून दिलें व पंप लावून पाणी उपसण्याचा सपाटा सुरू केला, पण तेवढ्यानें भागेना तेव्हां एका मोठ्या लांकडास डांबर व कापूस चिकटवून तें त्या भगदाडांत ठोकण्यांत आलें. त्यामुळें पाण्याचा आंत घुसण्याचा वेग मंदावला व गलबत कसेंबसें किनाऱ्यावर आणतां आलें. दैवाची खैर म्हणूनच सर्वांचे प्राण वांचले.

यॉर्क भूशिराला वळसा घालून कुक् ईस्ट इंडीज बेटांकडे वळला. ९ ऑक्टोबरला तो बटेव्हियाला पोहोंचला. येथें उन्हाळा इतका भयंकर होता, कीं कुक्च्या लोकांचे प्राण पार करपून गेले. त्यांतच रोज दुपारनंतर भयंकर पाऊस कोसळे. त्याला तोंड देऊन जे कोणी शिल्लक उरले. त्यांच्यावर हिंवातापानें हल्ला चढविला. या तिहेरी संकटांत सांपडून अनेकजण मृत्युमुखीं पडले. त्यांत टिहिटी बेटांवरून आलेला टुपिया व त्याचा मुलगाहि मरण पावला. प्रत्येकाच्याच मृत्यूचें कुक्ला अत्यंत दुःख होई व त्यांतल्या त्यांत या परकीय इसमांच्या मृत्यूनें तो फार दुःखी झाला. इतरांचे प्राण वांचविण्याचा त्यानें आटोकाट प्रयत्न केला, पण शेवटीं गलबतावरचा डॉक्टरच मेल्यामुळें केवळ दैवावर हवाला ठेवून त्याला पुढें जाण्याशिवाय गत्यंतर उरलें नाही.

ईस्ट इंडीज सोडून, आफ्रिकेच्या दक्षिण टोंकाला वळसा घालून कुक् अटलांटिक

महासागरांत आला व तेथून झपाट्याने इंग्लंडला येऊन पोहोचला. सुमारे अडीच वर्षे तो बाहेर होता. एवढ्या अवधीत त्याने हजारों मैलांचा प्रवास पूर्ण करून अनेक बेटांचा व विशेषतः न्यू झीलंड व ऑस्ट्रेलियाचा शोध लावला.

५. दुसरा प्रवास

गेल्या शंभर दीडशें वर्षांत स्पॅनिश, पोर्तुगीझ, डच इत्यादि निरनिराळ्या प्रकारच्या खलाशांची हिंदी महासागरांत खूपच वर्दळ वाढली होती. कोणी अमेरिकेला वळसा घालून पूर्वेकडे येत होते, तर कोणी आफ्रिकेला वळसा घालून पूर्वेकडे जात होते. या येण्या-जाण्याच्या प्रवासांत कित्येक खलाशी थोडे फार दक्षिणेकडे भटकत जात असत. तिकडे त्यांना कधीं कधीं जमीन दिसत असे. त्यामुळे खलाशी लोक एकत्र जमले कीं त्यांच्यांत या गप्पा निघत. “ खरंच, आफ्रिकेच्या दक्षिण टोंकावरून जर थेट दक्षिणेकडे गेलें तर एखादें मोठें खंड लागेल का ? ”

“ आफ्रिकेपेक्षां अमेरिकेच्या दक्षिण टोंकाजवळून गेलें तर जास्त बरें. त्या बाजूनें खंड नक्की सांपडेल नाही ? ”

“ या खंडावर काय असेल ? ”

“ कांहीं कां असेना, पण सोनें, रुपें मात्र मुबलक असणार हें मात्र नक्की. ”

“ कशावरून ? ”

“ कशावरून म्हणजे काय ? दक्षिण अमेरिकेंत जर इतकें विपुल सोनें आहे तर त्याचाच एक भाग असलेल्या या अज्ञात भागावर सोन्या-रुप्याच्या राशी नक्कीच असणार. ”

“ मग आपण कां तिकडे जात नाहीं ? ”

“ हें काम थोडें निराळें व अवघड आहे. आपण दक्षिण अमेरिकेकडे जातो तेव्हांच किती गारठा असतो. अन् हें तर खंड त्याच्याहिपेक्षां किती तरी मैल दक्षिणेकडे आहे. मग बहुधा हा प्रदेश गोठलेल्याच स्थितींत असणार. त्यांतून मार्ग काढायला तसाच कोणी धाडसी आणि दर्दी इसम पाहिजे. ”

“ मग असा इसम कुठं सांपडणार नाहीं का ? ”

“ सांपडेल कीं, न सांपडायला काय झालं. कुक् म्हणून एक इंग्लिश खलाशी आहे. त्यानें म्हणे पॅसिफिकमध्ये शेंकडों नवीन बेटें शोधून काढलीं आहेत. त्यानें जर का मनावर घेतलें तर तो हें काम नक्कीच यशस्वी करील. ”

“ मग त्याला का नाही कोणी जाऊन विचारीत ? ”

“ छे, तें नाही बुवा आपल्याला जमणार. तशाच कोणी बड्या लोकांनीं विचारलें तरच ही गोष्ट शक्य आहे. एरव्हीं नाही. ”

शेवटीं होय नाही करतां करतां इंग्लंडच्या राँयल सोसायटीनें हा प्रश्न कुक्ला विचारला. वास्तविक पाहतां दोन तीन वर्षांच्या दगदगीनें कुक् अगदीं शिणून गेला होता. लग्न झाल्यास त्याला आपल्या बायका-मुलांत कधींच निवांतपणें दिवस घालवितां आलेले नव्हते. साहजिकच या वेळीं त्याला विश्रांतीची व कौटुंबिक सुखाची अत्यंत जरूरी होती.

परंतु राँयल सोसायटीकडून विचारणा झाल्यानंतर कुक्चें ज्ञानपिपासु मन स्वस्थ बसेना. या अज्ञात प्रदेशांत जाऊन, नवे नवे प्रदेश पाहून आपल्या लोकांच्या ज्ञानांत भर टाकण्याची आलेली ही सुवर्णसंधि हातची दवडण्यास त्याचें मन तयार होईना. शेवटीं घरच्या आप्तमित्रांच्या आग्रहाकडे विशेष लक्ष न देतां कुक्नें या नव्या धाडसाला संमति दिली.

कुक्कडून संमति मिळतांच सर्वांना उत्साहाचें भरतें आलें. नव्या प्रवासाची जोरानें तयारी झाली. कुक्च्या प्रेमळ, मनमिळाऊ व गोड स्वभावामुळें मागल्या प्रवासातले सर्वचजण त्याच्याबरोबर येण्याचा हट्ट धरून बसले. शिवाय इतरहि अनेक त्यांच्याशीं सहकार्य करण्यासाठीं धडपडूं लागले. प्रत्येकाची समजूत घालतां घालतां कुक्च्या नाकीं नऊ आले. शेवटीं कांहीं निवडक मंडळी मंडळी व ‘ रेझोल्यूशन ’ व ‘ अँडव्हेंचर ’ अशीं दोन गलबतें बरोबर घेऊन कुक्नें पुन्हा इ. स. १७७२ सालीं इंग्लंडचा किनारा सोडला.

नेहमींच्या रस्त्यानेंच तो केप-ऑफ्-गुड्-होपपर्यंत आला व तेथून त्यानें सरळ दक्षिणेकडे आपलीं गलबतें वळविलीं. जसजसें अक्षांश वाढूं लागले तसतशी हवा अधिकाधिक थंड होऊं लागली. कोरड्या वादळांचा जोर वाढूं लागला. अधूनमधून बर्फाच्छादित प्रदेश दिसूं लागले. या संकटांना तोंड देत कुक् आपणखी दक्षिणेकडे गेला. पण यापुढला प्रवास फारच कठीण होऊं लागला. जवळ जवळ मैल दोन मैल घेरांचे व साठ सत्तर फूट उंचीचे हिमनग समुद्रांतून तरंगत तरंगत जातांना दिसूं लागले. त्यांना टाळून मार्ग आक्रमिणें म्हणजे एक दिव्यच होऊन बसलें. तरी कुक्नें आपला प्रवास सोडला नाही. शेवटीं त्याला एक लांबच लांब पसरलेली बर्फाच्छादित डोंगरांची रांग आढळली. अर्थात् ती ओलांडून पलीकडे

जाणें कांहीं शक्य नव्हतें. अशा तऱ्हेची कोणतीच तरतूद गलबतावर करून घेतलेली नव्हती. त्यामुळे “ आतां यापुढें जाण्यांत कांहीं अर्थ नाही, येथपर्यंत तरी कोणतेंहि नवीन खंड लागलेलें नाही. ” असा विचार करून कुक्नें पूर्वेकडे कूच केलें.

पुढल्या ११७ दिवसांच्या प्रवासांत कोठेंहि जमीन म्हणून दिसली नाही. अत्यंत सावधगिरीनें कुक्नें हा दीर्घ व खडतर प्रवास पूर्ण केला व न्यूझीलंड वेट गांठलें. येथें कांहीं दिवस मुक्काम केल्यानंतर कुक्नें पुन्हा नवीन नवीन बेटांचा शोध घेण्याचें काम सुरू केलें. तें पूर्ण होईपर्यंत उन्हाळा आला. “ आतां दक्षिणेकडील बर्फ वितळलें असेल तेव्हां पुन्हा एकदां त्या भागांत जाऊन जमीन सांपडते का तें पाहावें ” असा विचार करून कुक् पुन्हा अंटार्क्टिक महासागरांत शिरला. या प्रवासाचें कुक्नें केलेलें वर्णन पुढीलप्रमाणें आहे :

“ मी दक्षिणेकडे भटक भटक भटकलों, पण बर्फ, कडाक्याची थंडी आणि खराब हवा यापलीकडे मला कांहींसुद्धां नवीन आढळलें नाही. सुमारे चार महिने मीं येथें घालविले. एकदां तर मी थेट ७०° दक्षिणेकडे जाऊन आलों. परंतु जिकडे पाहावें तिकडे नुसतें बर्फच बर्फ ! डोंगरमाथींसुद्धां बर्फांनीं झांकलेलीं असून ढगांत मिसळून गेलेलीं दिसत. आतां मात्र माझी पक्की खात्री झाली कीं, या भागांत नांवालासुद्धां एखादें खंड असणें शक्य नाही. म्हणून पुन्हा आम्ही न्यू झीलंडला परत आलों. ”

यानंतर थोड्याच दिवसांत कुक्नें घरचा रस्ता धरला. १३ जुलै इ. स. १७७५ रोजीं तो इंग्लंडला परत येऊन पोहोंचला. या वेळीं त्यानें विशेष असा नवा कोणताच शोध लावला नव्हता पण तरीदेखील इंग्लंडमध्ये त्याचें भव्य स्वागत झालें. विशेषतः ‘ स्कूर्विह ’ नांवाच्या एका भयंकर रोगावर त्यानें जो अपूर्व विजय मिळविला होता त्याबद्दल सर्वांनींच त्याचें मनःपूर्वक कौतुक केलें.

हा रोग फार भयंकर असे व त्यामुळे शेंकडों खलाशी दरवर्षीं मृत्युमुखीं पडत. पण कुक्च्या सुमारे तीन वर्षांच्या दीर्घ प्रवासांत फक्त एकच इसम या रोगानें दगावला, पण बाकीचे सर्व नुसतेच सुखरूप नव्हे तर चांगले गुटगुटीत होऊन परत आले होते.

हिरव्या पालेभाज्या, भरपूर पाणी व कमालीची स्वच्छता एवढ्या साध्या गोष्टी पाळून कुक्नें या रोगावर विजय मिळविला होता. त्यामुळे त्याला एकदम

बढती मिळाली. रॉयल सोसायटीने त्याला आपल्या संस्थेचे सन्मान्य सभासदत्व बहाल केले. राजाने त्याला कॅप्टन हा हुद्दा देऊन त्याचा गौरव केला.

६. शेवटचा प्रवास

“ पोर्तुगीझ लोक आफ्रिकेला वळसा घालून हिंदकडे गेले. स्पॅनिश लोक दक्षिण अमेरिकेकडून मसाल्यांच्या वेटांकडे गेले. मग आपण इंग्लिश लोक उत्तरेकडून पूर्वेकडे जाण्याचा मार्ग कां शोधून काढित नाही ? ” असा प्रश्न गेलीं कित्येक वर्षे इंग्लिश लोकांना बेचैन करित होता.

या दृष्टीने थोडेफार प्रयत्नहि झाले. कॅबट पितापुत्र न्यू फाँडलंडपर्यंत जाऊन आले. कांहींजणांनी कॅनडाच्या उत्तरेकडील हडसन उपसागरापर्यंत प्रगति केली. पण यापलीकडे जाण्याचे धाडस मात्र कोणी अंगावर घेईना.

इंग्लिश खलाशांनी इतरांप्रमाणेच हे धाडस यशस्वी करून दाखवावे म्हणून इंग्लंडच्या राजाने वीस हजार पाँडांचे बक्षीस जाहीर केले, परंतु ते जिंकण्यास कोणीहि पुढे आले नाही.

आतां कुक्ने हे धाडस करण्याचे ठरविले. कुक्च्या कर्तबगारीवर प्रत्येकाचा विश्वास असल्यामुळे या कामी सर्वांनी त्याला भरपूर मदत केली. शेवटी इ. स. १७७६ च्या जुलै महिन्यांत ‘ रेझोल्यूशन ’ व ‘ डिस्कव्हरी ’ हीं दोन गलबते वरोबर घेऊन कुक् आपल्या शेवटच्या प्रवासास निघाला.

आत्तांपर्यंत अटलांटिक महासागरांतून पॅसिफिकमध्ये प्रवेश मिळविण्याचे बरेच प्रयत्न झाले होते. कुक्ने उलटा क्रम आंखण्याचे ठरविले. म्हणजे “ प्रथम पॅसिफिकमध्ये जावयाचे व तेथून थेट सैवेरियाच्या पूर्व किनाऱ्यावर जाऊन तेथून कुठून कॅनडाकडे येण्याचा मार्ग सांपडतो कां ते पाहावयाचे ” असा त्यांचा विचार होता.

त्याप्रमाणे तो प्रथम दक्षिण अमेरिकेच्या टोंकापर्यंत गेला व तेथून उत्तरेकडे वळून अमेरिकेच्या पश्चिम किनाऱ्याने थेट अलास्कापर्यंत आला. तेथून पश्चिमेकडे वळून तो आशिया खंडाच्या पूर्व टोंकाजवळ आला व तेथून त्याने आपला प्रयत्न सुरू केला. परंतु कडक थंडी, गोठलेला समुद्र व वादळी हवा यांमुळे त्याची

बिलकूल प्रगति होईना. शेवटीं तो कंटाळला व विश्वांतीसाठीं म्हणून पुन्हा दक्षिणेस ' सँडविच ' बेटांवर आला.

त्याला पाहून सँडविच बेटांवरील लोकांना अतिशय आनंद झाला. त्या बेटांवर पूर्वी एक देव रहात होता. त्याचें नांव ' रोनो. ' तो एके दिवशीं या बेटावरून अदृश्य झाला. जातांना त्यानें आपल्या अनुयायांना सांगितलें कीं, एके दिवशीं मी असाच एका गलबतावर बसून पुन्हा या बेटावर येईन. रोनोचे अनुयायी आपल्या देवतेची अनेक वर्षे वाट पाहात होते; त्यामुळें कुक्चीं गलबतें पाहून आपला देव आपल्या घरीं परत आल्याचा त्यांना अत्यंत आनंद झाला. त्यांनीं कुक्चे मनःपूर्वक स्वागत करून देवाप्रमाणें त्याची पूजा केली. फळें, फुलें, मांस, खाण्याचे पदार्थ, इत्यादि नाना प्रकारच्या वस्तूंचा नैवेद्य त्यांनीं त्याला दाखविला व त्याच्या कृपाप्रसादासाठीं लोक अत्यंत आतुर झाले. कुक्नेंही आपल्याजवळच्या विविध वस्तू त्यांना देऊन खूष केलें. सुमारे एक महिनाभर कुक्चा या बेटावर मुक्काम झाला. त्या अवधींत राजासकट सर्वचजण त्यांच्याशीं अत्यंत प्रेमानें व नम्रतेनें वागले. त्यांनीं केलेल्या पाहुणचारावर कुक्चे लोक बेहद्द खूष होते.

महिन्यानंतर कुक्नें येथून आपला मुक्काम हलविला व तो दक्षिणेकडे निघाला. पण वाटेत इतकें जबरदस्त वादळ झालें कीं, कुक्ला मार्गें परतल्या- शिवाय दुसरें गत्यंतरच उरलें नव्हते. पुन्हा माघारीं येऊन त्यानें सँडविच बेटांचा आश्रय घेतला.

पण या वेळीं सँडविच बेटांवरच्या लोकांचें वागणें तन्हेवाईक झाल्याचें कुक्ला आढळून आलें. इतक्या थोड्या अवधींत त्यांच्या वागण्यांत इतका जमीन- अस्मानाचा फरक कारण नसतांना कां पडावा याचा उलगडा कुक्ला होईना. त्यानें आपल्याकडून त्यांचीं मनें समजावून घेण्याचा आटोकाट प्रयत्न केला, पण त्यांपैकीं कोणीहि त्याला दाद देईना. इतकेंच नव्हे तर त्यांनीं कुक्ला लुबाडण्याचा उद्योग सुरू केला. चोन्यांचें स्वरूप जोपर्यंत किरकोळ होतें तोपर्यंत कुक्नें त्यांच्या दुर्गुणांकडे दुर्लक्ष केलें; परंतु त्यामुळें ते अधिकच शेफारले व थोड्या धिटार्ईनें चोन्या करूं लागले. एकदां तर त्यांनीं कुक्ची एक होडीच पळवून नेली. आतां मात्र कुक्ला त्यांच्या वर्तनाचा वीट आला. या गोष्टीचा एकदां सोक्षमोक्ष लावलेला बरा असा विचार करून कुक् तडक राजाकडे गेला व त्यानें आपली तक्रार त्याच्यापाशीं गुदरली. राजानें त्याचें म्हणणें शांतपणें

ऐकून घेतलें व शेवटीं 'मी काय करूं म्हणजे तुमचें समाधान होईल?' अशी पृच्छा केली. कुक् म्हणाला, 'माझी होडी मला परत मिळालीच पाहिजे ती

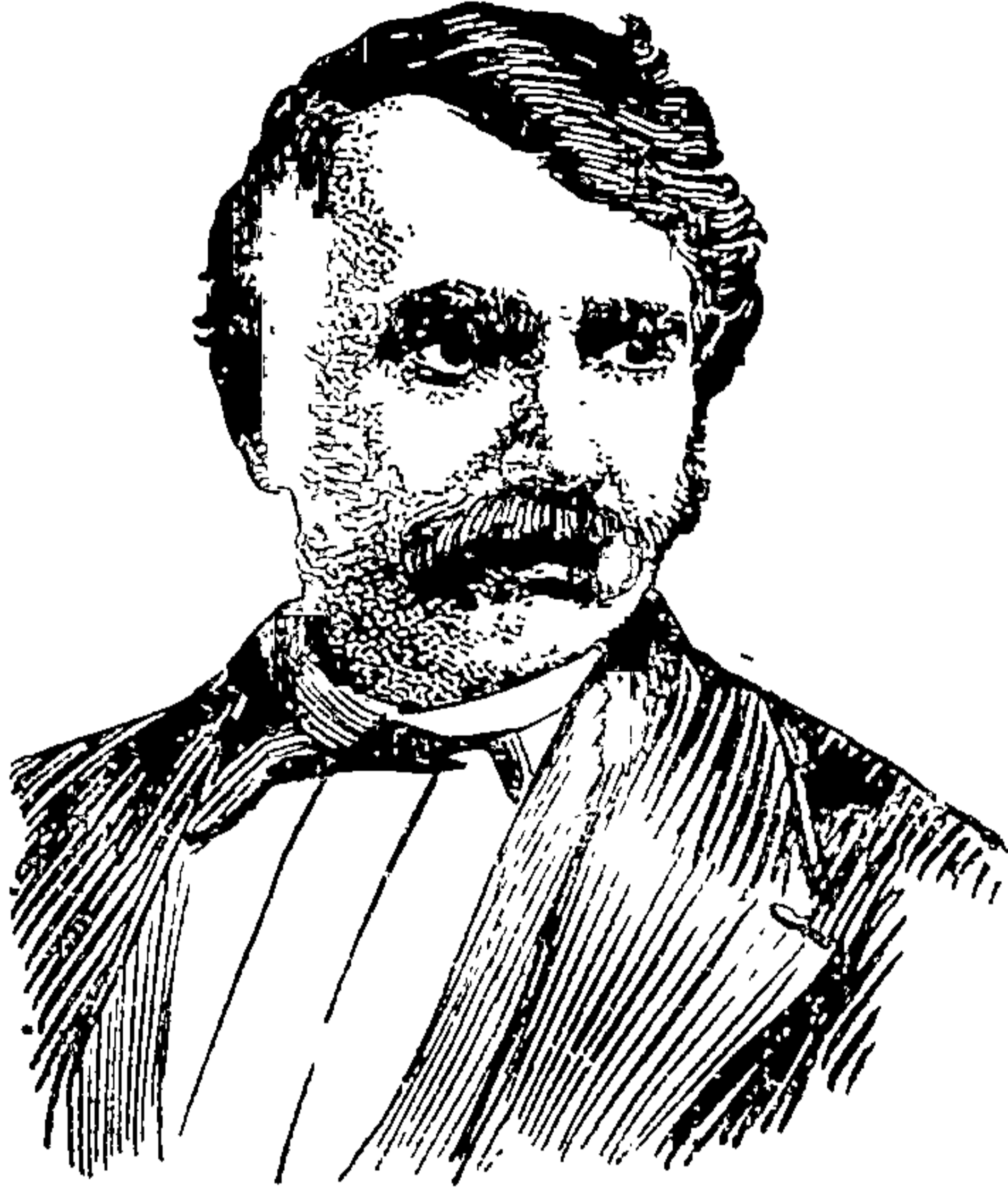
मिळेपर्यंत तुम्ही माझ्या बोटीवर राहा. होडी परत मिळाली कीं ताबडतोब मी तुमची सुटका करीन."

कुक्च्या शब्दावर राजाचा पूर्ण विश्वास होता. त्याने त्याची मागणी मान्य करून बोटीवर येऊन राहण्यास संमति दिली. पण इतक्यांत राणीसाहेब व इतर सरदार मंडळी मध्येच आडवी पडली, व " हें काय ! हें काय असें कधीं झालें आहे का ? " म्हणून ओरडू लागलीं. कुक्ने त्यांना गप्प बसविण्याचा प्रयत्न करून पाहिला, परंतु ते जास्तच दंगामस्ती करूं लागले. आपला नायक संकटांत सांपडल्याचें दिसतांच बोटीवरच्या लोकांनीं गोळीबार सुरू केला. त्यांत एक रानटी मनुष्य मारला गेला. त्यामुळें परिस्थिति अधिकच चिघळली व सर्वजण कुक्वर तुटून पडले.

आपल्या लोकांनीं गोळीबार थांबवावा म्हणून कुक्ने आपली बंदूक वर करून खूण केली. पण त्यामुळें अर्थाचा अनर्थ झाला. हा आपल्या लोकांना मदतीला बोलावतो आहे अशीच त्यांची खात्री झाली व त्यांच्यापैकीं एकानें मागून येऊन कुक्च्या पाठींत आपला खंजीर खुपसला. त्याबरोबर कुक् खाली पडला. लगेच सर्वांनीं त्याच्यावर झडप घालून त्याच्या शरीराचे तुकडे तुकडे केले. १४ फेब्रुवारीला हा प्रकार झाला. आपल्या प्रयत्नाच्या वाटेवर असतांनाच कुक्ला असा आकस्मिक मृत्यु आला. त्यामुळें त्याचें कार्य अर्धवटच राहिलें. पण आतांपर्यंत त्यानें केलेली कामगिरी इतकी प्रचंड होती कीं, ' शोधकांचा शोधक ' हीच संज्ञा त्याला योग्य आहे.

४. लिंविंग्स्टन : मध्य आफ्रिकेचा शोधक

जन्म : इ. स. १८१३]

[मृत्यु : इ. स. १८७३

आफ्रिकेला अज्ञात खंड म्हणतात. या अज्ञात खंडाचा शोध लावण्याचा प्रयत्न अनेक लोकांनी व अनेक बाजूंनी केला. परंतु या सर्व प्रयत्नांत लिंविंग्स्टनने केलेला प्रयत्न अत्यंत अपूर्व असाच आहे. सर्व प्रकारच्या सुखावर लाथ मारून त्याने अत्यंत धिमेपणाने व खऱ्या धर्मोपदेशकाला शोभेल अशा वृत्तीने दक्षिण व मध्य आफ्रिकेचा शोध घेतला. त्यासाठी त्याने सुमारे २३ वर्षे त्या काळचा खंडांत घालविली. या दीर्घ वास्तव्यांत त्याने काय काय केले त्याची ही एक छोटीशी नोंद :

१. विद्यार्थ्याला सुख कोठले ?

“ फेकून दे ते तुझे दगड अन् विल्बरफोर्सचे हें पुस्तक घे वाचायला. दगडाच्या अभ्यासाने तूहि दगडच होशील. पण विल्बरफोर्सचे पुस्तक वाचलेस

तर चांगला धर्मगुरु होशील. समजलं ? ” एक मध्यम वयाचा मनुष्य आपल्या दहाबारा वर्षांच्या मुलाला दरडावून सांगत होता.

“मी दोन्ही करावयाला तयार आहे, बाबा.” मुलगा नम्रतापूर्वक म्हणाला. “तुम्ही म्हणतां त्याप्रमाणे विल्बरफोर्सचे पुस्तकहि मी वाचतो अन् फावल्या वेळांत या फळाफुलांचा नी दगडांचाहि अभ्यास करतो. मग तर झालें ना ? ”

“चुलींत घाल तुझीं तीं फुलं नी दगड.” बाप संतापून ओरडला. “म्हणे दोन्हीहि करावयास तयार आहे ! करायचे आहेत काय ते दगड. त्याचा नी धर्माचा कांहीं तरी संबंध आहे का ? तें काहीं नाहीं लिंविंह्गस्टन. मी म्हणतो तेंच खरें. आणि याउपर जर का तुला तुझाच नाद चालवावयाचा असेल तर माझ्या घरांतून चालता हो.”

बापाच्या उत्तराला लिंविंह्गस्टननें प्रत्युत्तर दिलें नाहीं. परंतु आपल्याला जर आपले आवडीचे विषय शिकावयाचे असतील तर हें घर सोडलेंच पाहिजे अशी त्यानें आपल्या मनाशीं खूणगांठ बांधली व एके दिवशीं खरोखरीच घर सोडलें.

‘ बलंटायर ’ गांवांतून बाहेर पडून तो एका शेजारच्या शहरांत गेला व तेथें त्यानें एका कापडाच्या गिरणींत नोकरी धरली. त्याला मिळालेलें काम फार अवजड व श्रमाचें असें. त्यांत त्याचे दिवसांतले दहा वारा तास सहज मोडत. परंतु त्या गोष्टींचा लिंविंह्गस्टननें कधींहि कंटाळा केला नाहीं. “नोकरी करून जे चार पैसे उरत त्यांतून त्याला आपल्या आवडीचीं पुस्तकें विकत घेतां येत व कामाच्या वेळीं पुढें पुस्तक ठेवून त्यांतून महत्त्वाचा भाग पाठ करावयाला सवड मिळे.” या दोन सवलतींसाठीं वाटेल तेवढें कष्ट उपसण्यास तो तयार होता.

वनस्पति, प्राणी, प्रस्तर इत्यादि विषयांचा अभ्यास करण्याचा लिंविंह्गस्टनला अतिशय नाद होता. त्यांच्याच जोडीला त्याला आतां वैद्यकशास्त्राची गोडी लागली. रोगचिकित्सा व औषधोपचार या विषयांत प्रावीण्य मिळवून धर्मोपदेशक व्हावयाचें असा त्यानें निश्चय केला.

आपल्या ध्येयावर अढळ निष्ठा व त्यासाठीं कराव्या लागणाऱ्या कष्टांबद्दल अत्यंत बेफिकिरी या दोन गुणांमुळे लिंविंह्गस्टनचा निश्चय यशस्वी झाला. दुय्यम शिक्षण पूर्ण झाल्यावर तो ‘ ग्लासगो ’ विश्वविद्यालयांत गेला व इ. स. १७४० च्या सुमारास वैद्यकशास्त्राचा पदवीधर झाला. लगेच लंडन मिशनरी सोसायटीनें त्याला आपल्या पदरीं नोकरी देऊन त्याची धर्मोपदेशक म्हणून चीनकडे रवानगीहि केली.

पण इतक्यांत चीनमध्ये युद्ध पेटलें व लिंन्ह्गस्टनला आपला वेत रद्द करावा लागला. “ पुढें काय करावें ? ” या विचारांत असतांना एके दिवशीं त्याला एक मिशनरी भेटला. त्याचें नांव ‘ मोफाट ’. हा मोफाट नुकताच दक्षिण आफ्रिकेंतून आला होता. लिंन्ह्गस्टनशीं ओळख झाल्यानंतर तो त्याला म्हणाला, “ एवींतेवीं तू आतां धर्मोपदेशकाचाच पेशा पत्करला आहेस, तर मग माझ्याबरोबर दक्षिण आफ्रिकेला कां नाहीं येत ? दक्षिण आफ्रिकेंत ‘ कुरुमान ’ येथें माझा एक मठ आहे. तूं माझ्याबरोबर आलास तर फार बरें होईल. आपण दोघे मिळून खूप कार्य करूं व फ्रेंच लोकांनीं या भागांत चालविलेल्या प्रचारकार्यास चांगला शह देऊं. ”

मोफाटचा सल्ला लिंन्ह्गस्टनला पटला. त्यानें मिशनरी सोसायटीकडे अर्ज करून आपली बदली दक्षिण आफ्रिकेंत करून घेतली व लवकरच डिसेंबर इ. स. १७४० मध्ये मोफाटबरोबर इंग्लंड देश सोडला.

२. सिंहाशीं झुंज :

केपटाऊनपासून कुरुमान गांव सुमारे सातशें मैल उत्तरेला होतें. या गांवच्या आजूबाजूचा प्रदेश जवळजवळ ओसाडच होता. अधूनमधून निरनिराळ्या रानटी टोळ्यांची वस्ती असे. या प्रदेशांत व असल्या रानटी लोकांत लिंन्ह्गस्टन याला काम करावयाचें होतें. कामाला तो कधींच कंटाळत नसे. उलट ‘ ज्या भागांत व ज्या लोकांत आपल्याला काम करावयाचें त्यांची आपल्याला संपूर्ण माहिती असली पाहिजे, असा त्याचा आग्रह असे व त्यासाठीं तो आणखी पडतील तेवढे कष्ट घेण्यास तयार असे. लवकरच त्यानें या लोकांची भाषा, चालीरीति, कायदे-कानू इत्यादींची उत्तम माहिती करून घेतली व आपलें बस्तान नीट बसविलें.

कुरुमानच्या उत्तरेकडे ‘ कलहारी ’ चें वाळवंट होतें. आतांपर्यंत सर्व संशोधकांची अशी एक कल्पना होती कीं, आफ्रिकेच्या उत्तरेस जसें एक सहाराचें विस्तीर्ण वाळवंट आहे, तसें दक्षिणेकडेहि एखादें मोठें वाळवंट असावें. परंतु लिंन्ह्गस्टन ज्या लोकांच्यांत हिंडत होता ते लोक म्हणत, “ येथून उत्तरेला खूप पाणी आहे; सरोवरे व नद्या यांची रेलचेल आहे अन् पाणवठ्याकांठचा प्रदेश फळाफुलांनीं इतका बहरलेला आहे कीं, त्या भागांत एकदां गेलेला मनुष्य परत म्हणून कधीं येणार नाहीं. ”

लिंविह्गस्टनच्या धाडसी वृत्तीला हे एक आव्हानच होते. " हे लोक म्हणत आहेत तो प्रदेश आपण शोधलाच पाहिजे, " असें त्यानें आपल्या मनाशीं पक्के केले व त्या दृष्टीनें तो पुढील उद्योगाला लागला.

कुरुमान सोडून तो आणखी थोड्या उत्तरेला ' मोबाट्सा ' गांवीं गेला. या गांवांतले लोक कसल्या तरी मोठ्या काळजींत पडलेले लिंविह्गस्टनला दिसले. ' त्यांच्या काळजीचें कारण काय असावें ' याची चौकशी करतांना त्याला समजलें कीं, ' शेजारच्या रानांतून एक सिंह रोज या वस्तीवर येतो व वस्तीवरचीं गुरेंढोरे मारून खातो. ' लिंविह्गस्टनजवळ एक चांगल्यापैकी बंदूक होती. ती पाहून हे लोक त्याला विनवूं लागले कीं, " तुम्ही कांहींहि करून हा उपद्रव बंद पाडा. आम्ही तुम्हांला लागेल ती मदत करूं. "

लिंविह्गस्टननें त्यांची विनवणी मान्य केली व खांद्यावर बंदूक टाकून तो गांवाबाहेर पडला. त्यानंतर त्याच्यावर जो प्रसंग गुदरला त्याचें वर्णन त्यानें पुढीलप्रमाणें करून ठेवलें आहे :

' मी गांवाबाहेर गेलों तेव्हां हे वनराज एका भल्या मोठ्या शिळेवर निपचित पडले होते. मीं माझ्या सहकाऱ्यांना इषारा दिला व बंदूक काढून दोन गोळ्या झाडल्या. त्याबरोबर वनराज जागे झाले व चवताळून माझ्या अंगावर धांवून आले. माझा नेम चुकला होता व कोठेंहि जखम न होता ते महाराज माझ्यावर चालून आले होते. मी थोडाफार हालण्याच्या आंतच त्यानें माझा खांदा पकडून मला खालीं पाडलें. माझ्या कानाशीं गुरगुरून त्यानें मला मांजर जसें उंदराला चाळवितें, त्याप्रमाणें चाळविण्यास सुरुवात केली. त्याचा एक पंजा माझ्या खांद्यावर होता. तो दूर करून त्याला ढकलून देण्याचा मी प्रयत्न करित असतांनाच त्याचें लक्ष दुसऱ्या एका माझ्या सहकाऱ्याकडे गेलें. तेव्हां मला तसेंच टाकून तो त्या इसमावर धांवून गेला व त्यानें त्याचा लचका तोडला. इतक्यांत तिसऱ्यानें त्याच्यावर नेम धरून भाला मारला. त्याबरोबर सिंह त्याच्या रोखानें धांवला. परंतु आम्हीं मारलेल्या गोळ्यांनीं तो घायाळ झाला व एक मोठी गर्जना उठवून धाडदिशीं जमिनीवर कोसळला. '

लिंविह्गस्टनच्या जिवावरचें संकट टळलें खरें, पण त्याचा एक खांदा जो जायबंदी झाला तो कायमचाच. या हातानें काम करणें त्याला पुढें कधींहि शक्य झालें नाहीं.

वरील भयंकर प्रकारापेक्षां अगदीं उलटा प्रकार लवकरच लिंविह्गस्टनच्या आयुष्यांत घडला. मोफाट्याच्या मुलीवर-मेरीवर-त्याचें प्रेम जडलें व लवकरच दोघांचेंहि शुभमंगल झालें. या पुढल्या प्रवासांत मेरीचें सहकार्य त्याला चांगलेंच उपयोगी ठरलें.

३. मृगजळामार्गें :

पुढला मुक्काम 'चोनुएन' गांवीं झाला. हें गांव 'बॅकनेन' नांवाच्या टोळीवाल्यांचें मुख्य ठिकाण होतें व तें 'सेचेल' नांवाच्या राजाच्या ताब्यांत होतें. हा राजा फार चांगला असून लवकरच त्याची व लिंविह्गस्टनची चांगली गट्टी जमली. लिंविह्गस्टननें त्याला लिहावयास व वाचावयास शिकविलें. या गोष्टीचा त्याला पुढें इतका नाद लागला कीं, आपला नेहमींचा शिकारीचा षोक सोडून देऊन तो लिंविह्गस्टनच्या बायकोपाशीं व ओस्वेल नांवाच्या मित्रापाशीं रात्रंदिवस पुस्तक पाटी घेऊन बसूं लागला.

"सेचेल, तूं आमचा खरा दोस्त ना ? मग तूं आम्हांला आमच्या पुढच्या प्रवासाला मदत करशील का ?" लिंविह्गस्टननें एके दिवशीं विचारलें.

"अगदीं जरूर. पण एका अटीवर." सेचेलनें उत्तर दिलें.

"कोणती अट ?"

"मलाहि तुम्हीं आपल्या बरोबर नेलें पाहिजे."

"पण आम्ही कोठें जात आहोंत हें तुला ठाऊक आहे का ? वाळवंटाचा प्रदेश ओलांडून आणखी पुढें जाण्याचा आमचा बेत आहे. तूं तुझें हें चांगलें घर सोडून कशाला आमच्याबरोबर येतोस ? तुझे कांहीं विश्वासू लोक व वाहतुकीसाठीं कांहीं बैल तूं आम्हांला दे म्हणजे बसस झालें."

"तें कांहीं नाहीं. मला बरोबर नेत असाल तरच मी तुम्हांला मदत करीन. नाहीतर तुमची तुम्ही पाहिजे ती सोय करून घ्या." सेचेलनें निश्चयी स्वरांत आपला निर्णय जाहीर केला.

सेचेलच्या मदतीशिवाय पुढला प्रवास करणें अशक्यच होतें. तेव्हां लिंविह्गस्टननें त्यालाही आपल्याबरोबर घेतलें. याशिवाय त्याच्याबरोबर त्याची बायको व मित्र ओस्वेल आणि म्युरी हेहि होते. सेचेलच्या मदतीबद्दल 'वाटेंत मिळेल तेवढें सगळें हस्तिदंत त्याला देण्याचें" लिंविह्गस्टननें कबूल केलें.

जून १८४९ रोजी उत्तरेकडील अज्ञात प्रवासाला सुरुवात झाली. कलहारी वाळवंटाच्या उजव्या बगलेनें उत्तरेकडे 'गामी' नांवाच्या सरोवराकडे जाण्याचा लिंविह्गस्टनचा इरादा होता. कलहारीचें वाळवंट अगदींच ओसाड नव्हतें. अधून मधून लहान लहान झुडपें व गवताचे पुंजकेच्या पुंजके आढळून येत. येथें पाऊस अजिबात नसला तरी मध्येच कोठें तरी पाणी झुळझुळतांना दिसें; त्याच्या कांठीं थोडींफार कलिंगडेंहि होत. वाळवंटांतून जातांना तहानेल्या जीवांना हें घोटभर पाणी व गार गार कलिंगडें म्हणजे अपूर्व मेजवानी होती.

पण पुढल्या प्रत्येक टप्प्यागणिक पाणी आणि अन्न दुर्मिळ होऊं लागलें. नद्या लागत, पण त्या इतक्या कोरड्या ठणठणीत असत कीं, गुडघा गुडघा खोल खणलें तरी चूळ भरण्यापुरतेंसुद्धां पाणी मिळत नसे. खाण्याचे तर इतके हाल चालले होते कीं, कधीं सुरवंट तर कधीं बेडूकच उकडून खावे लागत. 'कधीं एकदां एखादा चांगला प्रदेश लागतोय' असें प्रत्येकाला होऊन गेलें.

प्रत्येकजणच जिवावर उदार होऊन एक एक पाऊल उचलीत होता. ओस्वेल सर्वांच्या पुढें चालला होता व मागाहून एका बैलगाडींत बसून लिंविह्गस्टनचीं वायका-मुलें येत होतीं. पाण्यावांचून सर्वांचे जीव अगदीं कासावीस झाले होते. इतक्यांत ओस्वेल आपली टोपी हवेंत उंच उडवून ओरडला, " लिंविह्गस्टन, पाणी रे पाणी. "

लिंविह्गस्टननें पाहिलें तों खरोखरीच पाणी ! पांढरें शुभ्र पाणी व त्यावर उठणारे लहानमोठे तरंग पाहून, आपण एखाद्या सुंदर सरोवरापाशीं येऊन पोहोचलों असल्याची लिंविह्गस्टनची खात्री झाली. त्यानें मागें वळून इतरांना पाय उचलण्याची जलदी केली.

गुराढोरांच्या पायांतसुद्धां त्राण उरलें नव्हतें, पण पाण्याचें नांव निघतांच त्यांचींहि पावलें झपाझप पडूं लागलीं. हां हां म्हणतां सर्वजण सरोवराजवळ येऊन ठेपले. पण काय ?

तें सरोवर नसून मृगजळ होतें !

निराशेनें प्रत्येकाला इतकी मरगळ आली कीं, त्यांना पुन्हा उभें करणें लिंविह्गस्टनला जवळजवळ अशक्यच झालें. पण तो मोठा धीराचा व खंबीर मनुष्य होता. कांहींना कांहीं तरी समजुतीच्या गोष्टी सांगून त्यानें पुन्हा सर्वांना मार्गी लावले.

४. पहिला शोध :

होतां होतां सर्वजण ' झुगा ' नांवाच्या नदीच्या कांठीं आले. ' ही नदी एका सरोवरांतून उगम पावते ' अशी माहिती तिच्या कांठीं वस्ती करून राहिलेल्या लोकांनीं दिली. त्यावरून ' हें सरोवर म्हणजे गामी सरोवरच असावे, ' अशी लिंविह्गस्टनची खात्री झाली व तो सर्वांना बरोबर घेऊन नदीच्या उजव्या तीरानें उत्तरेला निघाला.

१ ऑगस्ट १८४९ रोजीं ते या सरोवराजवळ येऊन पोहोंचले. इतके दिवस मनांत धरलेला हेतु शेवटीं साध्य झाल्याबद्दल ओस्वेलला किती आनंद झाला तें त्याच्याच शब्दांत सांगणें वरें.

“ तहानेनें ज्यांचे जीव व्याकुळ झाले असतील अशांशिवाय इतर कोणालाहि ' पाण्याला जीवन कां म्हणतात ' तें समजणार नाहीं. लांबवर पसरलेला पाण्याचा तो सुंदर पसारा पाहून आमच्या डोळ्यांचें तर पारणेंच फिटलें. इतके दिवस प्राणिमात्रांचें किंवा मानवी जीवनांचें दर्शन दुर्लभ झालें होतें. पण आतां पाणवठा लागतांच निरनिराळे पशु, पक्षी व माणसें यांची वर्दळ वाढली. स्थानिक लोकांचीं लहानलहान होडगीं सरोवरांतून इतस्ततः फिरत होतीं व आंत बसलेले लोक मोठ्या मौजेनें मासे पकडीत होते. हत्ती, रेडे व म्हशी यांचे मोठमोठे कळप पाणी पिण्यासाठीं सरोवरांत शिरत व पाणी पितां पितां आपापसांत दंगामस्ती करून सर्व पाणी गढूळ करून टाकीत. ”

गामी सरोवराचा शोध हा लिंविह्गस्टननें लाविलेला पहिला मोठा शोध ! यापूर्वीं कोणीहि युरोपियन मनुष्य येथपर्यंत आलेला नव्हता. या शोधामुळें लिंविह्गस्टनला बराच हरूप चढला व पुढल्या प्रवासासाठीं तो आणखी उत्तरेकडे निघाला.

पण पुढल्या प्रवासासाठीं लिंविह्गस्टनला एका बोटीची आवश्यकता होती. कारण या प्रदेशांत अनेक नद्या व सरोवरे असून तीं तरून जाणें एरवीं शक्य नव्हतें. त्यासाठीं ओस्वेल केपटाऊनला परत गेला व लिंविह्गस्टन आपलीं बायकामुलें घेऊन ' कोलोबन ' येथें मुक्काम करून राहिला.

ओस्वेलला परत येण्यास अपेक्षेपेक्षां थोडा जास्त वेळ लागला. तेव्हां लिंविह्गस्टननें असा विचार केला कीं, “ ओस्वेल कधी परत येईल तो खरा. पण

तोपर्यंत येथे नुसत्या माशा मारीत बसण्यांत काय हंशील आहे? त्यापेक्षा आपल्याजवळची गाडी घेऊन आपण पुढे व्हावे. नद्यांचे उतार नीट ध्यानांत ठेवले म्हणजे झाले. मग ओस्वेल कधीं येईल तेव्हां येऊं दे. ”

पण ही घाई लिंघिस्तनच्या चांगलीच अंगाशीं आली. कारण पुढल्या मार्गावर ठिकठिकाणीं शिकान्यांनीं इतके खड्डे खणून ठेवले होते कीं, त्यांतून लिंघिस्तनचीं बैलगाडी पुढेच जाईना. बरे, त्यांतून थोडाफार मार्ग काढावा तर तसे तसे माशांचा असा कांहीं उपद्रव होऊं लागला कीं, माघार घेण्याशिवाय लिंघिस्तनला दुसरे गत्यंतरच उरलें नाहीं. म्हणून लिंघिस्तन घाईघाईनें पुन्हां गामी सरोवराच्या प्रदेशाकडे आला. येथें त्याला बरेच युरोपियन शिकारी भेटले. पण ते सर्व मलेरियानें हैराण झाले होते. डॉ. लिंघिस्तन व मेरी यांनीं त्यांचीं शुश्रूषा करून बहुतेकांना बरे केले. इतक्यांत खुद्द लिंघिस्तनचींच मुलें या आजारानें अंथरुणाला

खिळली. त्यांना थोडें वरें वाटतांच लिंविह्गस्टन आणखी थोडा दक्षिणेकडे परत आला.

वाटेंत त्यांना ओस्वेल भेटला. त्यानें केपटाऊनहून एक छानशी होडी आणली होती. वसंतऋतूपर्यंत सर्वांच्या तब्बेती चांगल्या सुधारल्या. मग ओस्वेल व लिंविह्गस्टन पुन्हा उत्तरेकडे 'सेबिटन' राजाला भेटण्यासाठीं म्हणून निघाले.

त्यांच्या आगमनामुळे आजुबाजूंच्या प्रदेशांतील स्थानिक लोकांना अशी भीती वाटूं लागली कीं, 'हे लोक उत्तरेकडे जाऊन आपला हस्तिदंताचा व्यापार हस्तगत करणार.' म्हणून ते लिंविह्गस्टनच्या प्रवासांत नाना प्रकारचे अडथळे आणूं लागले. परंतु लिंविह्गस्टनला बंदुका दुरुस्त करण्याचें कसब चांगलेंच अवगत असल्याचें त्यांच्या ध्यानांत येताच ते लोक आपआपल्या जुन्या बंदुका घेऊन लिंविह्गस्टनकडे येऊं लागले व त्यांच्या मदतीवर खूष होऊन त्याला मदत करण्यास तयार होऊं लागले.

सुमारे दोनशें मैल उत्तरेला गेल्यानंतर 'चोबे' नदी लागली. तेथें त्यांना 'सेबिटन' चे लोक भेटले. त्यांना आपल्या राजाकडे नेलें. हा 'सेबिटन' राजा मोठा पराक्रमी व लढवय्या असून बाजूबाजूंच्या सर्व भागांत त्याचा विलक्षण दरारा होता. रात्रीच्या वेळीं तो एकटाच लिंविह्गस्टनच्या मुक्कामावर आला, लिंविह्गस्टन व ओस्वेलनें त्याचें मनःपूर्वक स्वागत केलें. रात्रभर दोघांच्या खूप गप्पागोष्टी झाल्या. त्यांत राजानें आपला पराक्रम, लढाया, प्रवास वगैरे अनेक गोष्टीसंबधीं सुरस व चमत्कारिक माहिती या गोऱ्या पाहुण्यांना ऐकविली.

लिंविह्गस्टनबरोबर दृढ मैत्री जोडण्याचा 'सेबिटनचा' विचार होता. पण इतक्यांत त्याचा जुना आजार बळावला व छातींत सूज येऊन थोड्याच दिवसांत तो मरण पावला. त्याच्या मृत्युनें लिंविह्गस्टनला फार दुःख झालें. पुढल्या प्रवासांत सेबिटनच्या मदतीची त्याला फार जरूरी होती. परंतु सेबिटनची मुलगीही बापासारखीच उदार अंतःकरणाची होती. आपल्या बापाच्या आजारांत लिंविह्गस्टननें त्याची जी सेवा केली होती ती स्मरून तिनें लिंविह्गस्टनला पुढें जाऊन वाटेल तें संशोधन करण्याची पूर्ण परवानगी दिली.

५. झांबेजीचा शोध

आपल्या मंडळींना चोबे नदीच्या कांठच्या एका सुरक्षित ठिकाणी ठेवून लिंविह्गस्टन व ओस्वेल घोड्यावर स्वार होऊन उत्तरेकडे निघाले. पुढला सर्व

प्रदेश चांगला सपाट असून त्यांत अधून मधून लहानमोठीं झाडे होतीं. झाडांच्या विपुलतेवरूनच जवळपास कोठें तरी मोठी नदी असावी असा लिंक्विगस्टननें अंदाज बांधला. सुमारे पंधरा मैलांचा दलदलीचा व उंच उंच वाढलेल्या गवतांचा प्रदेश तुडविल्यानंतर ४ ऑगस्ट १८५१ रोजीं लिंक्विगस्टन व ओस्वेल एका सुंदर नदीच्या काठीं येऊन दाखल झाले.

या नदीचें नांव 'सिषेकी'. हिलाच झांबेजी असेंहि म्हणतात. तिचें दर्शन घडल्याबद्दल लिंक्विगस्टन लिहितो, "आम्ही परमेश्वराचे आभार मानले. त्याच्याच कृपेनें आम्हांला या भव्य नदीचें दर्शन घडलें. हें दर्शन घेणारे आम्हीच दोघे पहिले युरोपियन. नदीच्या सुंदर पात्राचा व तिच्या दोन्ही काठांवरच्या वनश्रीचा रम्य देखावा पाहून आमचीं मनें फार भारून गेलीं, व 'किती भव्य, किती सुंदर' असेच उद्गार आमच्या तोंडांतून सहजगत्या बाहेर पडले. खरोखरीच

हा देखावा अत्यंत भव्य व सुंदर होता. नदीचें पात्र चांगलें तीन-चारशें यार्ड रुंद असून त्याच्या कडेला पांढऱ्या शुभ्र वाळूचे दोन पट्टे होते. अनेक सुसरी व मगरी वाळवंटावर ऊन खात पडलेल्या असून पाण्यांत पाणघोड्यांचा स्नानाचा समारंभ चाललेला होता. "

नदीच्या दुसऱ्या कांठावर ' सिषेके ' गांव होते. स्थानिक लोकांच्या मदतीने लिंविह्गस्टन व ओस्वेल यांनीं होडींतून ही नदी ओलांडली व ते गांवांत गेले. त्यांच्या आगमनामुळे गांवकऱ्यांना अतिशय आनंद झाला. " आतां तरी आपल्याला निवांतपणे झोप मिळेल " अशी आशा त्यांना वाटू लागली. कारण शेजारच्या झुलू लोकांच्या हल्ल्यामुळे हे लोक अगदीं हैराण होऊन गेले होते. लिंविह्गस्टनच्या बंदुकांमुळे आतां त्यांचे हल्ले बंद पडले असें त्यांना वाटू लागलें.

' येथेंच आपला मुख्य तळ ठोकून पुढल्या प्रवासास निघावे ' असा लिंविह्गस्टनचा पहिला बेत होता. परंतु हा सर्वच प्रदेश इतका दलदलीचा व मलेरियानें पछाडलेला होता कीं, लिंविह्गस्टननें हा बेत सोडून देऊन बायकामुलांना भेटण्यासाठीं पुन्हा माघारीं चोबे नदीकडे जाण्याचा विचार केला.

ओस्वेलला इंग्लंडला परत जावयाचें होतें. तेव्हां त्यानें लिंविह्गस्टनला सल्ला दिला कीं, ' लिंविह्गस्टननें आपलीं बायकामुलें आपल्याबरोबर इंग्लंडला पाठवावीत व स्वतः केप-टाऊनला कांहीं दिवस मुक्काम करून अक्षांश-रेखांशांचें संपूर्ण ज्ञान करून घ्यावे, पुढील संशोधनास या गोष्टींची अत्यंत आवश्यकता असल्यामुळे लिंविह्गस्टननें या बेतास तत्काळ संमति दिली. त्याप्रमाणें सर्वजण केप टाऊनला परत आले. येथून ओस्वेल व लिंविह्गस्टनचीं बायकामुलें इंग्लंडला परत गेलीं व स्वतः खुद्द लिंविह्गस्टन पुन्हा आपल्या जुन्या उद्योगास लागला.

६. कांगोच्या खोऱ्यांत

' पुन्हा उत्तरेला झांबेजी नदीपर्यंत जावयाचें, तेथून वायव्येकडे वळून पश्चिम किनारा गांठावयाचा व तेथून पुन्हा पूर्वेकडे झांबेजीपर्यंत येऊन तिच्या कांठा-कांठानें पूर्व किनाऱ्यावर यावयाचें ' असा धाडसी बेत मनाशीं पक्का करून लिंविह्गस्टन इ. स. १८५२ च्या जूनमध्ये पुन्हा झांबेजीच्या कांठीं आला.

' लिनयांटी.' हें गांव मोकोलोलो लोकांचें राजधानीचें गांव होतें. सेबेटिनचा मुलगा सिकेलेतु हा तेथें राज्य करीत होता. लिंविह्गस्टन आल्याचें समजतांच त्याला व त्याच्या लोकांना अतिशय आश्चर्य व आनंद झाला. ' नदी ओलांडून कोणी इसम आपल्या राज्यांत येऊं शकेल ' असें त्यांना वाटत नव्हतें. त्यामुळे लिंविह्गस्टन व रुदरफोर्डला पाहून ' हे लोक आकाशांतूनच उतरले असले पाहिजेत ' अशी त्यांची खात्री झाली.

लिंविह्गस्टनच्या सन्मानार्थ सिकेलेतूनं एक खास दरबार भरविला. पाहुण्यांपुढे त्यानें उत्तम प्रकारच्या मद्याचे पेले आणवून ठेवले व आपल्या लोकांना त्यांची करमणूक करण्याबद्दल आज्ञा दिली. त्याप्रमाणे नाना प्रकारचे करमणुकीचे प्रयोग झाल्यानंतर दरबारी चौपदार उभा राहिला व मोठ्यानें ओरडून म्हणाला,

“ गोरीं माणसें मला दिसत नाहीत का ? सेवेटिनचा जुना दोस्त मला दिसत नाही का ? सिकेलेतूचा बाप मला दिसत नाही का ? आम्हांला झोप हवी. आतां तुमचीं मुलेंबाळें सुखानें झोपोत.”

या प्रदेशांत पोर्तुगीझ व अरब लोकांनीं कांहीं स्थानिक लोकांना हाताशीं धरून गुलामांचा व्यापार सुरू केला होता. हजारों निरपराधी निग्रो व त्यांचीं बायका-पोरें धरून आणून हे व्यापारी त्यांना पश्चिम किनाऱ्यावरील बंदरांत हांकून नेत व तेथून बोटींत कोंवून अमेरिकेंतील मळेवाल्यांना नेऊन विकीत.

लिंविह्गस्टनला असल्या व्यापाराचा अत्यंत तिटकारा होता. तो ताबडतोब बंद करावा असेंहि त्याचें मत होतें. पण आतां मात्र त्याला या दृष्टीनें कांहीं करतां येण्यासारखें नव्हतें. उलट या व्यापारी मार्गामुळें त्याला मधल्या प्रदेशाची माहिती मिळविण्यास फार मदत होणार होती. म्हणून तो गप्प बसला व त्यानें पुढल्या प्रदेशासंबंधींची कांहीं थोडीफार माहिती त्यांच्याकडूनच गोळा केली.

सिकेलेतूच्या पाहुणचारांत लिंविह्गस्टनचे कांहीं दिवस मोडले. तेवढ्यांत लिंविह्गस्टननें आपली तयारी पूर्ण करून घेतली. या वेळीं त्याच्याजवळ फारच थोडे सामान होतें. एक छोटासा तंबू, घोड्याच्या केंसांचें एक तरट, मेंढीच्या कांतडीचें पांघरूण, थोडेसेच कपडे, बिस्कटे, चहा, काँफी या नित्योपयोगी वस्तूंच्या जोडीला एका पेटींत त्यानें कांहीं पुस्तकें, औषधें व यांत्रिक उपकरणीं घेतलीं होती.

चांगल्यापैकीं व दणकट असे सत्तावीस मोकोलो लो जवान बरोबर घेऊन लिंविह्गस्टन पुढें निघाला. झांबेजी नदी उतरून तो दुसऱ्या तीरावर आला. तेथें त्याला एक जुना पोर्तुगीझ नकाशा सांपडला. त्याच्या सहाय्यानें त्यानें आपला पुढला प्रवास आंखला.

‘ लिवा ’ नदीच्या कांठीं त्याला एक स्त्री राज्यकर्ती भेटली. तिचें नांव मानेको. तिच्या आग्रहाखातर तिच्या भावाला भेटण्यासाठीं म्हणून लिंविह्गस्टन थोडा उत्तरेला गेला. या भावानें-शिटेनें-लिंविह्गस्टनचें नीट स्वागत केलें.

येथें जमलेल्या स्त्री-पुरुष प्रेक्षकांना लिंविह्गस्टनने आपल्या जवळच्या मॅजिक लॅटर्नने कांहीं चित्रे दाखविलीं. त्यांत एक मनुष्य दुसऱ्या मनुष्यावर सुरीनें हल्ला करीत असल्याचें एक चित्र होतें. तें पाहून शिंटेच्या बायका ' अग आई 5 ग ' करीत पळून गेल्या. पण शिंटेनें मात्र आपली जागा मुळींच सोडली नाहीं. उलट सर्व चित्रे दाखवून झाल्यावर त्यानें मोठ्या कुतूहलानें लिंविह्गस्टनपासून तें यंत्र मागवून घेतलें व त्याची रचना समजावून घेतली.

शिंटेचा निरोप घेऊन पुढें गेल्यानंतर लिंविह्गस्टन जवळजवळ मध्य आफ्रिकेंत शिरला. या प्रदेशाचें वर्णन लिंविह्गस्टननें पुढील शब्दांत केले आहे :

“ या भागांतल्या सर्व खोऱ्यांत या खोऱ्याइतकें सुंदर खोरे दुसरे क्वचितच असेल. पायवाटेच्या दोन्ही बाजूंना किरं झाडी असून त्यावर निरनिराळ्या प्रकारचे पक्षी व माकडे खूप आहेत. आम्ही जात होतो इतक्यांत एक गेंडा खालच्या दरींतून वर आला व आमच्याकडे लक्ष न देतां सरळ बाजूच्या तळ्यांत शिरला. बहुधा त्याला मृत्तिकास्नानाची लहर आलेली असावी. झाडाजवळच सावलींत म्हशीचे कळपच्या कळप उभे होते.”

हा प्रदेश सोडून लिंविह्गस्टन पश्चिमेकडे वळला. रोजच्या रोज कोसळणाऱ्या पावसानें व दगदगीनें तो अगदीं अर्धमेला होऊन गेला होता. त्याच्या बरोबरीचे सवंगडीहि कंटाळून गेले होते. खाण्यापिण्याचीहि आबाळच चालू होती. परंतु तशाहि परिस्थितींत लिंविह्गस्टन पुढें निघाला होता. वाटेत त्याला पुन्हा कांहीं रानटी टोळ्या लागल्या. त्यांना लिंविह्गस्टनविषयीं संशय वाटूं लागला. म्हणून त्यांनीं लिंविह्गस्टनसकट सर्वांनाच गिरफदार केले. 'आपल्याजवळच्या थोड्याफार शिल्लक उरलेल्या वस्तु हे लोक पळविणार व बरोबरीच्या लोकांना गुलाम म्हणून विकणार' अशी लिंविह्गस्टनला भीति वाटूं लागली. परंतु एवढ्यांत एक पोर्तुगीझ शिपाई तेथें दाखल झाला. त्याला पाहतांच ते रानटी लोक लिंविह्गस्टनला तसाच सोडून देऊन जंगलांत पळून गेले. पोर्तुगीझ शिपायाच्या मदतीनें लिंविह्गस्टन अकोला वसाहतीच्या राजधानींत-लेंडा-गांवांत-येऊन दाखल झाला. येथल्या पोर्तुगीजांनीं त्याचें उत्तम आदरातिथ्य केले. लेंडा गांवांत एक इंग्लिश वकील राहत होता. लिंविह्गस्टनच्या आगमनाची बातमी लागतांच तो त्याला भेटण्यासाठीं आला व त्यानें लिंविह्गस्टनला आपल्या घरी नेले. तेथें लिंविह्गस्टनची उत्तम बडदास्त ठेवण्यांत आली. लिंविह्गस्टन म्हणतो, " सहा महिने रकट्यावर झोंपल्या-

नंतर मऊमऊ इंग्लिश बिछान्यावर पाठ टेकतांना मला किती परमावधीचें सौख्य झालें असेल याची कल्पना माझ्याशिवाय दुसऱ्या कोणालाहि येणें शक्य नाही. ”

७. झांबेजीच्या कांठानें पूर्वेकडे

“ हें पाहा डॉक्टरसाहेब, आतां तुम्हांला थोडेंफार बरें वाटूं लागलेलें दिसतें. तेव्हां तुम्ही कांहीं दिवस इंग्लंडला जाऊन आपल्या बायकामुलांत राहून या म्हणजे तुम्ही खडखडीत बरें व्हाल. ” वकिलानें लिंन्ह्गस्टनला सुचविलें.

“ तें शक्य नाही. ”

“ कां ? ”

“ माझ्यावर दोन जबाबदाऱ्या आहेत. एक म्हणजे माझ्याबरोबर आलेल्या या एतद्देशीय लोकांना पुन्हा त्यांच्या गांवीं नेऊन पोहोंचविणें व दुसरें म्हणजे झांबेजी नदीच्या उगमाकडून पूर्वेकडे तिच्या मुखापर्यंतचा प्रदेश हुडकून काढणें. ह्या दोन्ही जबाबदाऱ्या पार पाडल्याशिवाय घरचें नांव सुद्धां काढावयाचें नाही असें मीं ठरविलें आहे ! ” लिंन्ह्गस्टननें आपला निश्चय स्पष्ट केला.

आणि त्याप्रमाणें खरोखरीच थोडीशी हुशारी वाटतांच तो आपल्या कार्याला लागला. प्रथम त्याला आपल्या बरोबरीच्या लोकांना ‘ लिनयांटी ’ गांवाला नेऊन पोहोंचवावयाचें होतें. लेंडा सोडल्यापासून सुमारे एक वर्षानें तो पुन्हा लिनयांटीला आला. आपल्या लोकांत परत आल्यामुळें मोकोलोलो नोकरांना अत्यंत आनंद झाला. लिंन्ह्गस्टनच्या धाडसाच्या, सौजन्याच्या, वाटेंतल्या विविध अनुभवांच्या शेंकडों गोष्टी ते आपल्या आप्त-मित्रमंडळींना सांगू लागले. त्यामुळें सर्वांचा लिंन्ह्गस्टनविषयीं अत्यंत आदर व प्रेम वाटूं लागलें. त्यांनीं लिंन्ह्गस्टनवर प्रेमाचा अक्षरशः वर्षाव केला. त्यांच्या प्रेमळ सहवासांत एक महिना काढल्यानंतर लिंन्ह्गस्टननें आपला पुढला व सर्वांत अवघड प्रवास सुरू केला.

या वेळीं त्याच्याबरोबर नवे ११४ लोक होते. वाटेंत अनेक रानटी टोळ्या होत्या. त्यांच्यापासून रक्षण व्हावें म्हणून त्यानें मागल्यापेक्षां थोडे अधिक लोक बरोबर घेतले होते. याशिवाय बारा बैल, देण्याघेण्यासाठीं अनेकविध वस्तु व लोणी, मध, वगैरे खाण्याचे जिन्नस त्याच्याबरोबर होतेच. या सर्व सरंजामानिशीं त्यानें ८ नोव्हेंबर १८५५ रोजीं लिनयांटी गांव सोडलें.

घोड्यावर स्वार होऊन झांबेजी नदीच्या कांठानें पूर्वेकडे जात असतांना सुमारे पंधरा दिवसांनंतर लिंन्ह्गस्टनला एकाएकीं एक प्रचंड गर्जना व वाफेचे

लोटच्या लोट आकाशांत उडतांना दिसले. लिंविह्गस्टनची चौकस वृत्ति जागृत झाली. सुमारे अर्धा मैल जवळ गेल्यानंतर कांहीं अनुभवी लोकांना बरोबर घेऊन लिंविह्गस्टन एका लहानशा होडींत बसला व नदीच्या पात्रांत शिरला. ज्या ठिकाणांहून हे वाफेचे लोट वर येत होते तेथून जवळच एक लहानसें बेट होतें. मोठ्या सावधगिरीनें लिंविह्गस्टन या बेटावर आला व त्यानें खालीं वांकून पाहिलें, तों काय ? ' वाफेचे प्रचंड पांच स्तंभ वाऱ्याच्या दिशेबरोबर फिरत फिरत वर येऊन ढगांत मिसळून जात होते. दोन्ही बाजूनीं येथें पाणी घोंघावत येत होतें व एखाद्या पिसाटाप्रमाणें दरींत झेंपावत होतें. हा सर्वच देखावा इतका रौद्र पण चित्तवेधक होता, कीं तो सोडून परत मागें वळण्यास लिंविह्गस्टनचें मन कांहीं केल्या तयार होईना. ' हाच तो जगांतला सर्वांत मोठा ' विह्वटोरिया फॉल्स ! ' झांबेजी नदीचें सुमारे एक हजार यार्ड रुंदीचें पात्र एका कड्यावरून खालीं ४००-५०० फूट खोल असलेल्या दरींत एकदम उडी घेत असल्यामुळें जो प्रचंड आवाज उमटतो, त्यावरून स्थानिक लोक त्याला ' तिकडे उमटणारा आवाजी धूर ' असें म्हणत.

झांबेजी नदीतून पूर्वेकडे जात असतांना वाटेत भेटणारे लोक थोडेसे भांबावलेले व घाबरलेले दिसत. लिंविह्गस्टनला पाहिलें कीं ते दूर जंगलांत पळून जात. लवकरच लिंविह्गस्टनला त्यांच्या भीतीचें कारण समजलें. गेल्या कित्येक वर्षांपासून गुलामांचा व्यापार करणारे गोरे व्यापारी त्यांच्या खेड्यांवर हल्ले करून अनेक लोकांना धरून नेत होते. पकडलेल्या लोकांना व त्यांच्या बायकापोरांना खोड्यांत अडकवून, साखळदंडांनीं बाधून मारीत पिटीत हांकून नेलें जाई. वाटेत त्यांच्यापैकीं कित्येकजण मृत्युमुखीं पडत. अशा मेलेल्या कित्येकांचे सांगाडे लिंविह्गस्टनला वाटेत आढळत असत.

लिंविह्गस्टन हाहि त्यांच्यापैकींच एखादा व्यापारी असावा, अशी त्यांची समजूत होती. पण लवकरच तो त्यांच्यापैकीं नसून निराळा आहे व त्यांच्या-जवळच्या औषधानें सगळे रोग बरे होतात असें त्यांच्या निदर्शनास आलें. मग मात्र ते लिंविह्गस्टनच्या मदतीला येऊं लागले. त्यांच्याकडून लिंविह्गस्टनला भरपूर अन्नसामग्री मिळाली.

परंतु मलेरिया व तसे तसे माशांचा उपद्रव यामुळें बरोबरीचे लोक व जनावरें मात्र फार त्रासून गेलीं. त्यांच्याच जोडीला आतां मुंग्या आल्या. जवळच्या

खाण्याच्या सर्व वस्तु त्या फस्त करून टाकीत. शिवाय माणसांना पायापासून डोक्यापर्यंत चावून चावून सतावूनहि सोडीत.

असें होतां होतां लिंविह्गस्टन 'टेटे' नांवाच्या एका पोर्तुगीज ठाण्यावर येऊन पोहोचला. येथून किनारा अद्याप २६० मैल दूर होता. तापानें व दगदगीनें लिंविह्गस्टन इतका खराब होऊन गेला होता कीं, एवढें अंतर एका दमांत तोडणें त्याला शक्यच नव्हतें. टेटेला सुमारे सहा आठवडे विश्रांति घेतल्यानंतर उरलेला प्रवास लिंविह्गस्टननें एका होडींतूनच केला. या वेळीं झांबेजी नदीला पूर आलेला असल्यामुळें त्याची होडी अवघ्या दीड दिवसांत 'सेनेला' येऊन पोहोचली. तेथून तो तडक पूर्व किनाऱ्यावरील 'क्विलिमेन' बंदरांत गेला व तेथून मॉरिशस बेटांवर दाखल झाला. तेथें जी पहिली बोट मिळाली तिनें तो मायदेशीं परत गेला. सुमारे पंधरा-वीस वर्षे तो आपल्या घरापासून दूर अज्ञात खंडांत होता. एवढ्या काळांत त्यानें केपपासून वायव्येला 'लेंडा' पर्यंत दोन हजार मैल व 'लिनयांटी' पासून झांबेजीच्या कांठानें पूर्वेला 'क्विलिमेन' पर्यंत सुमारे तीन हजार मैल असे एकूण पांच हजार मैल अक्षरशः पायाखालीं तुडविले होते.

८. अविस्मरणीय भेट :

१८४० सालीं जेव्हां लिंविह्गस्टननें इंग्लंड सोडलें तेव्हां तो एक फाटका मिशनरी होता. १८५६ सालीं जेव्हां तो परत आला तेव्हां तो एक राष्ट्रीय वीर बनला होता. सर्व राष्ट्रांनें त्याचें मनःपूर्वक कौतुक केलें. लवकरच क्विलिमेनच्या वकिलातीवर त्याची नेमणूक झाली. झांबेजी नदीच्या खोऱ्याचें संशोधन करण्याचें उरलेलें कामहि त्याच्यावरच सोंपविण्यांत आलें होतें.

इ. स. १८५८ सालीं तो पुन्हा आफ्रिकेंत येऊन दाखल झाला. या वेळीं त्यानें झांबेजीच्या मुखाकडून अन्तर्गत भागांत जाऊन आजूबाजूच्या प्रदेशाचें निरीक्षण करण्याचें ठरविलें. या कामगिरीवर असतांना त्यानें 'सिर्वा' व 'न्यासा' हीं दोन सरोवरे शोधून काढलीं. तेथून तो पुन्हा झांबेजीच्या उगमाकडे 'लिनयांटी' गांवाकडे गेला. वाटेत त्यांनीं खूप शिकार मारली. त्यांत हत्तीचा भरण जास्त होता. या भागांतील रानटी लोक हत्तीचे पाय तोडून ते एका खड्ड्यांत पुरीत व मग बाजूनें जाळ पेटवून ते उकडून काढीत. अशा प्रकारें उकडलेले पाय फार चवदार लागतात असें त्यांचें मत होतें.

इ. स. १८६० च्या सुमारास लिंविह्गस्टन परत आपल्या क्विलिमेनच्या मुक्कामाला आला. पुढल्या ५-६ वर्षांत त्यानें आजूबाजूला बरेंच संशोधन केलें. त्यांत 'न्यासा' सरोवराचा शोध त्यानें पूर्ण केला. इ. स. १८६५ मध्ये पुन्हा एकदां तो मायदेशीं जाऊन आला.

इ. स. १८६६ सालीं तो पुन्हा आपल्या कामगिरीवर रुजू झाला. या वेळीं 'टांगानिका' सरोवराच्या कांठचा प्रदेश हुडकून काढण्याचा त्याचा बेत होता. या वेळीं त्यानें मुंबईहून आणलेले बारा शिपाई, दहा-बारा स्थानिक लोक, सहा उंट, तीन रेडे, दोन खेंचरें व चार-पांच गाढवें बरोबर घेतलीं होतीं. इ. स. १८६६ च्या मार्च महिन्यांत त्याच्या खऱ्या प्रवासास सुरुवात झाली. पण या प्रवासांत सुरुवातीपासूनच संकटपरंपरा सुरू झाली. हिंदुस्थानांतून आणलेले शिपाई फार आळशी व जनावरांच्या बाबतीत दुष्ट असल्यामुळें लिंविह्गस्टननें त्यांना हांकलून दिलें. कोमेरो बेटांवरून आलेले नऊ लोक लवकरच त्याला सोडून गेले. त्यांनीं परत येऊन आवई उठविली कीं, ' लिंविह्गस्टनचा खून झाला. '

तरीहि उरलेले लोक बरोबर घेऊन लिंविह्गस्टन पुढें निघाला. निरनिराळीं सरोवरे शोधून काढून शेवटीं तो उत्तरेस ' काझाबें ' गांवीं आला. येथल्या राजाच्या मदतीनें त्यानें टांगानिका सरोवर गांठलें. इ. स. १८६९ सालीं त्यानें हें सरोवर ओलांडलें व ' उजीजा ' येथें मुक्काम ठोकला.

दरम्यानच्या काळांत इंग्लंडमधल्या लोकांना लिंविह्गस्टनसंबंधीं कांहींच वार्ता मिळेना. त्यामुळें त्याच्या जीविताविषयीं लोकांना शंका वाटूं लागली. शेवटीं ' नॅशनल हेरल्ड ' वर्तमानपत्रानें स्टॅन्ले नांवाच्या इसमास लिंविह्गस्टनचा ठावठिकाणा हुडकून काढण्यासाठीं आफ्रिकेंत पाठविलें.

झांझिबारमधून स्टॅन्ले लिंविह्गस्टनच्या शोधार्थ निघाला. ११४ दिवसांच्या खडतर प्रवासानंतर तो ' खिहारा ' गांवीं आला. येथें त्याला लिंविह्गस्टनसंबंधीं बऱ्याच बातम्या लागल्या. त्यावरून लिंविह्गस्टन सुखरूप असावा असा त्यानें अंदाज बांधला व त्याला हुडकून काढण्यासाठीं तो पुढें निघाला.

१० नोव्हेंबर इ. स. १७७१ रोजीं तो एका खेड्यांत येऊन पोहोंचला. तेथें त्याला एक अरब लोकांचा तांडा भेटला. त्यांत एक म्हातारा व खंगलेला इसम होता. त्याला पाहून स्टॅन्ले ओरडला, " मला वाटतें आपण डॉ. लिंविह्गस्टन असावेत."

“ होय ! ” लिंविह्गस्टन आनंदून म्हणाला.

अशा अनपेक्षित रीतीने दोघां संशोधकांची भेट झाली. स्टॅन्लेबरोवर लिंविह्गस्टनने आणखी बरेंच संशोधन केलें. तें झाल्यानंतर स्टॅन्ले त्याला म्हणाला, “ आतां तुजें कार्य झालें. तूं परत इंग्लंडला चल. ”

“ संशोधकाचें कार्य कधींच पूर्ण होत नाहीं हें ध्यानांत ठेव. ”

लिंविह्गस्टन त्याला समजावीत म्हणाला, “ अजून मध्य आफ्रिकेंत किती तरी प्रदेश असंशोधित पडला आहे. तो कोणीं शोधून काढावयाचा ? मीं त्याचा शोध लावल्याशिवाय परत न फिरण्याचा निश्चय केला आहे. वाटल्यास तूं परत जा. पण मी मात्र पुढेंच जाणार. ”

स्टॅन्लेनें आपल्या मित्राचें मन वळविण्याचा खूप प्रयत्न करून पाहिला, पण व्यर्थ ! शेवटीं कंटाळून स्टॅन्ले परत फिरला.

लिंविह्गस्टन पुन्हा आपल्या उद्योगास लागला. परंतु ताप व आमांश यांनीं तो इतका जर्जर होऊन गेला होता कीं, त्याला एका डोलींत घालूनच न्यावें लागे. बँग्वेला सरोवराच्या कांठीं ‘ चिटांबो ’ नांवाचें एक लहानसें खेडें आहे. तेथपर्यंत तो कसाबसा आला पण तेथें मात्र तो पार गळून गेला. म्हणून त्याच्या बरोबरीच्या लोकांनीं त्याच्यासाठीं एक खास झोपडी तयार केली व त्यांत त्याला आणून नीट निजविलें.

नित्याप्रमाणें १ मे १७७३ ला त्याचा नोकर सकाळचा चहा देण्यासाठीं त्याच्या खोलींत शिरला. पण लिंविह्गस्टनची अवस्था पाहून तो किंचाळला.

“ सुसी, धांव, धांव, मालक बघ कसा करतोय ! ”

सुसी धांवत आला. पाहतो तो लिंविह्गस्टन बिछान्याच्या कडेला हातांत तोंड खुपसून निपचित पडला होता. सुसीनें त्याला हांका मारून पाहिलें, पण तो उत्तर देईना. म्हणून सुसी त्याच्याजवळ गेला. परंतु लिंविह्गस्टनचा प्राण कधींच निघून गेला होता.

लिंविह्गस्टनचें प्रेत पुढें इंग्लंडला आणून वेस्ट मिनिस्टरमध्ये पुरण्यांत आलें. आज त्याच्या समाधीचें दर्शन घेण्यासाठीं शेंकडों लोक येतात व नम्रतापूर्वक हॅट उंचावून म्हणतात, ‘ खरा संशोधक ! ’

५. मंगो पार्क : नायजर नदीचा शोधक

जन्म : इ. स. १७७१]

[मृत्यु : इ. स. १८०६

नाईल, कांगो, झांबेजी व नायजर या आफ्रिकेंतल्या चार मोठ्या नद्या. त्यांचा उगम शोधून काढण्यासाठीं अनेक संशोधकांनीं आपल्या जिवाचें रान केलें. अशाचपैकीं मंगो पार्क हा एक होता. नायजर नदीचा शोध लावण्यासाठीं तो दोनदां पश्चिम आफ्रिकेंत गेला. दोन्ही वेळां त्याला अतोनात हालअपेष्टा सहन कराव्या लागल्या. पण त्या सर्वांना धैर्यानिं तोंड देत देत शेवटीं त्यानें मृत्यूलाहि कसें कवटाळलें, त्याची ही रोमहर्षक कथा :

१. सर्जनचा संशोधक कसा झाला ?

मंगो पार्कचा खरा धंदा डॉक्टरीचा. पण त्यांत त्याला बिलकूल गोडी वाटत नव्हती. रोजच्या रोज त्याच्याकडे येणाऱ्या रोग्यांचीं पोटे, तोंडे किंवा डोळे तपासण्याचा त्याला अतोनात कंटाळा आला होता. यापेक्षां दुसरें कांहीं तरी अद्भुत कार्य करावें असें त्याच्या मनानें घेतलें होतें व त्या दृष्टीनें तो विचार करीत होता.

अशा स्थितींत एके दिवशीं त्याच्या वाचनांत एक जाहिरात आली. मंगो पार्कनें ती एकदां, दोनदां, दहादां वाचली व शेवटीं एक कागद काढून त्यावर लिहिलें, "मी येण्यास तयार आहे."

लवकरच जाहिरात देणाऱ्याकडून मंगो पार्कला बोलावणें आलें. त्याची ती आकर्षक शरीररूपि, करारी मुद्रा व पाणीदार डोळे पाहून जाहिरातदार खूष झाला. त्यानें विचारलें,

"तुझे नांव काय ?"

"मंगो पार्क."

"राहतोस कुठं ?"

"स्कॉटलंडमध्ये सेलकिर्कजवळ."

"वय काय ?"

"चोवीस."

"बाप काय करतो ?"

"शेतमजुरी."

"शिक्षण कुठं झालं ?"

"एडिंगबर्ग युनिव्हर्सिटींत."

"ग्रापूर्वी कुठं नोकरी केली होती कां ?"

"होय. ईस्ट इंडिया कंपनीच्या गलबतावर मी सर्जन होतो."

"आम्हीं दिलेली जाहिरात नीट वाचली आहेस ना ?"

"होय. ती वाचूनच मी तुमच्या भेटीस आलों आहे."

"ठीक. तुम्हांला पश्चिम आफ्रिकेंत संशोधनासाठीं जावें लागेल. त्या भागांत नयनजर नांवाची एक मोठी नदी आहे असें आम्हीं ऐकलें आहे. तिच्यासंबंधीची सर्व माहिती तुम्हांला शोधून आणावी लागेल, त्यासाठीं जी कांहीं मदत लागेल

ती आमच्या 'आफ्रिकन संशोधन असोसिएशन' तर्फे मिळेल. काम जरा अवघड आहे. यापूर्वी याच कामासाठी गेलेलीं कांहीं मंडळीं तिकडेच खतम् झाली आहेत. तुमच्यावरहि तीच पाळीं येणें कांहीं अशक्य नाहीं. नीट विचार करा व मगच काय तो निर्णय घ्या. त्यासाठीं चार दोन दिवस जास्त लागले तरी ते देण्यास आमची तयारी आहे."

"मी निर्णय घेऊनच येथें आलों आहे. आपण माझी निवड करीत असाल तर मी आजच्या आज देखील त्या कामगिरीवर निघण्यास तयार आहे," पार्कनें ठामपणें सांगितलें.

"छान. लागा तयारीला."

लगेच मंगो पार्कनें आपल्या प्रवासाच्या तयारीला सुरुवात केली.

जॉन्सन नांवाचा एक निग्रो नोकर त्यानें आपल्याबरोबर घेतला. या नोकराचा पूर्वेतिहास मोठा गमतीदार होता. पार्कला ज्या भागांत जावयाचें होतें त्या भागाचा मूळ रहिवासी. पण पुढें गुलाम म्हणून त्याची जमेकांतील एका इंग्रज मळेवाल्याला विक्री झाली. मळेवाल्यानें त्याला आपल्याबरोबर इंग्लंडला आणलें व पुढें मुक्त केलें, त्याला इंग्रजी भाषा चांगली अवगत होती. दुभाष्या म्हणून याचा चांगला उपयोग होईल या कल्पनेनें पार्कनें त्याला आपल्याबरोबर घेतलें.

पश्चिम आफ्रिकेंतील डिक, हस्तिदंत, मेण इ. वस्तूंचा व्यापार करणारी एक 'एन्डेव्हर' नांवाची बोट होती. त्यावर मंगोनें आपल्यासाठीं व आपल्या नोकरासाठीं दोन जागा मिळविल्या व २२ मे १७९५ रोजीं पोर्टसाऊथ बंदर सोडलें.

२. गँबिया नदींतून पूर्वेकडे

इंग्लंड सोडल्यानंतर वारा फार छान सुटला. त्यामुळें एन्डेव्हर गलबत झपाझप एका महिन्यांत पश्चिम आफ्रिकेच्या किनाऱ्याला येऊन लागलें.

गँबिया नदीच्या मुखाशीं 'जिलिफ्रे' नांवाचें एक बंदर होतें. अन्तर्भागांतून येणाऱ्या अनेक होड्या त्या ठिकाणीं नांगरून पडल्या होत्या. त्यावरचे व्यापारी मका, हस्तिदंत, सोनें इत्यादि वस्तूंच्या मोबदल्यांत कापड, तंबाखू, कपडे वगैरे जिन्नस खरेदी करीत होते. मंगो पार्क व जॉन्सन येथें उतरले व त्यांनीं एक घोडा व एक गाढव खरेदी केलें, घोडा मंगो पार्कसाठीं व गाढव जॉन्सनसाठीं.

जिलिफ्रे सोडल्यावर दोघेजण आपल्या नव्या वाहनावर बसून सुमारें दोनशें

मैल पूर्वेकडे 'पिसानिया' गांवीं आले. या ठिकाणीं डॉ. लिडले नांवाचा एक इंग्रज मनुष्य राहात होता. मंगो व जॉन्सन त्याच्या घरीं गेले. आपल्या जात-भाईना पाहून लिडलेला फार आनंद झाला. त्यानें मोठ्या आग्रहानें मंगो पार्कला आपल्या जवळ सहा महिने ठेवून घेतलें.

लिडलेच्या घरीं इतके दिवस मुक्काम करण्याचीं कारणें दोन. आफ्रिकेच्या उष्ण व दमट हवेनें मंगो पार्क थोडा आजारला होता. पुढल्या प्रवासासाठीं प्रकृति नीट राखणें फार आवश्यक होतें. आणि दुसरी गोष्ट म्हणजे ज्या भागांत जावयाचें त्या भागाची खात्रीशीर माहिती मंगोला हवी होती. पिसानियाला अनेक व्यापाऱ्यांचीं नेहमीं ये-जा चालू असे. त्यांच्याकडून पार्कला हवी ती माहिती मिळे. त्या माहितीच्या आधारानें त्यानें आपला पुढला मार्ग नक्की केला व तो झाल्यावर त्यानें पिसानिया सोडलें.

जॉन्सनच्या जोडीला त्यानें आणखी दोन माणसें बरोबर घेतलीं. एकाचें नांव होते 'डेमा'. तो डॉ. लिडलेच्या खास विश्वासातला नोकर होता. दुसरा एक मुसलमान आदमी असून त्याच्या ओळखीनें कांहीं व्यापारी व एक निग्रो लोहार मंगोबरोबर येण्यास तयार झाला होता. लोहाराचें गांव 'कासन' नांवाच्या दूरच्या प्रांतांत होतें. त्याला आपल्या घरींच जावयाचें होते. म्हणून त्यानें मंगोला सोबत करण्याचें कबूल केलें.

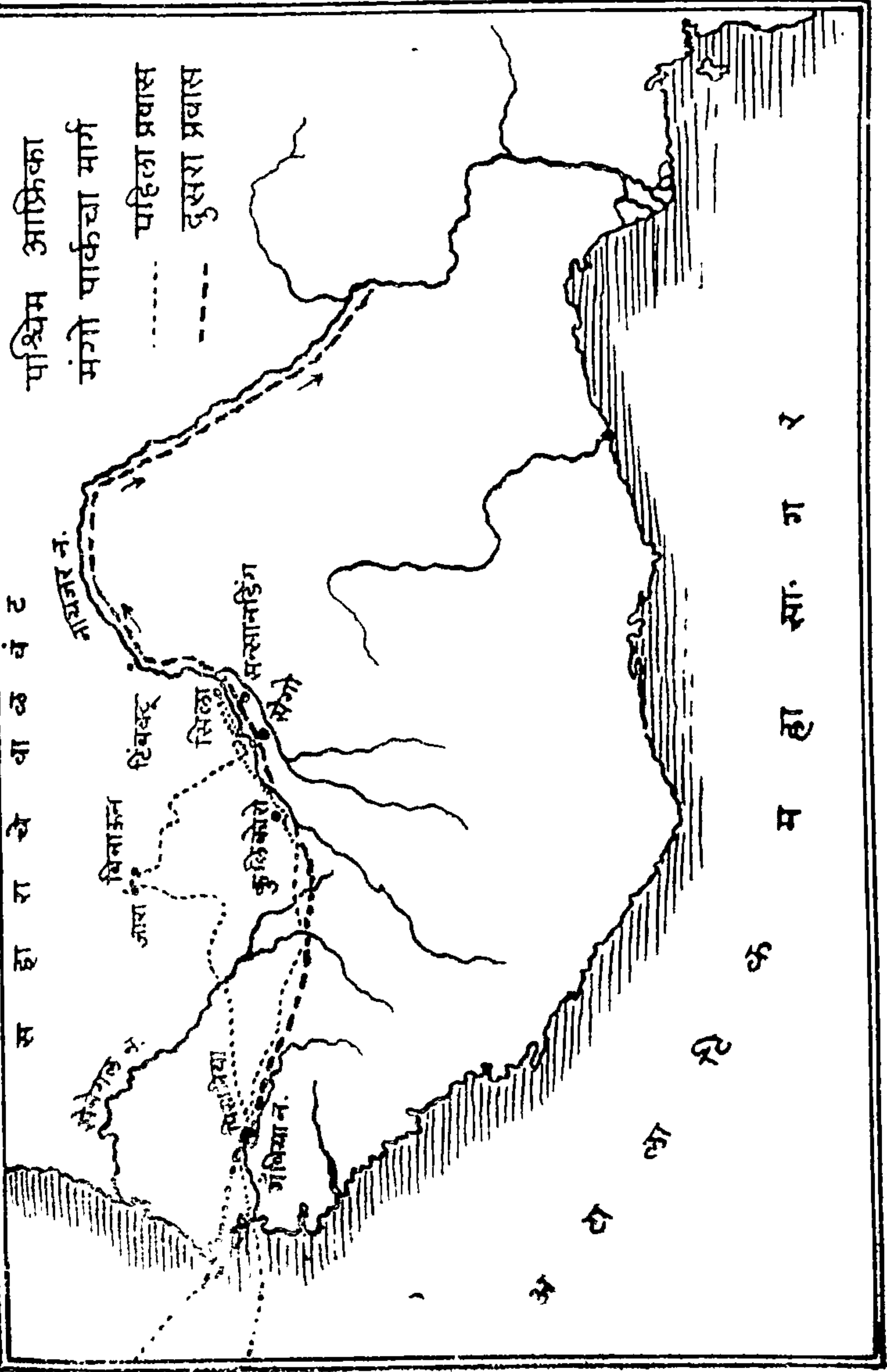
डेमासाठी मंगोनें आणखी एक गाढव खरेदी केलें. इतर लोक पायींच येणार होते. बरोबर सामान म्हणून मंगोनें कांहीं विक्रीच्या वस्तु, थोडे कपडे, एक छत्री, होकायंत्र, थर्मामीटर, बंदूक व दोन पिस्तुलें एवढ्याच जिनसा घेतल्या.

मंगोला निरोप देण्यासाठीं डॉ. लिडले व आणखी दोन इंग्रज व्यापारी कांहीं थोडें अंतर त्याच्याबरोबर चालून गेले. परत निघण्याच्या वेळीं लिडले म्हणाला, "पार्क, अजूनहि तुम्ही नीट विचार करा. पुढला प्रवास तुम्हांला वाटतो तितका सोपा नाही. रानटी टोळ्या कधीं काय करतील त्याचा कांहीं नेम सांगतां येत नाही. जंगली जनावरें तर म्हणे इतस्ततः भटकत असतात. अन् सर्वांत वाईट गोष्ट म्हणजे तिकडची घातकी हवा ! कधीं कडक ऊन तुम्हांला भाजून काढील तर कधीं मुसळधार पाऊस तुम्हांला झोडपील. यदाकदाचित् त्यांतूनहि जगलां वाचलांत तर वाळूचीं वादळें तुमचे प्राण गुदमरून टाकील. तेव्हां मी म्हणतो मागें वळावें तेंच बरें."

स हा रा ये वा ल वं ट

पश्चिम आफ्रिका
मंगो पार्कचा मार्ग

..... पहिला प्रवास
----- दुसरा प्रवास

अलास्का
आस. सा. र

“ डॉक्टरसाहेब, माफ करा. पण माझा निश्चय कायम आहे. ज्या कामासाठी मी येथवर आलों तें काम संकटांना भिऊन अर्धवट सोडणें मला प्रशस्त वाटत नाही. मी पुढें जाणारच.” पार्क निश्चयी स्वरांत म्हणाला.

“ तुमची मर्जी ! दुसरें काय ? बरें आम्ही आतां जातो. ” लिडले निराशेनें म्हणाला.

“ अच्छा, तुमच्या शुभेच्छा कायम टिकोत एवढीच इच्छा ! ” घोड्याला टांच देत देत मंगो उद्गारला.

३. मंबो जंबोच्या प्रदेशांतून

५ डिसेंबर इ. स. १७९५ ला मंगो पार्क मेदिना गांवीं येऊन पोहोचला.

हें गांव छोटेसेंच पण टुमदार होतें. गांवाभोंवतीं काटक्या-कुटक्यांचें एक कुंपण असून आंतल्या बाजूस सुमारे हजार एक झोंपड्या होत्या. गांवचा राजा आपल्या झोपडीबाहेर एका तटावर बसला होता. त्यानें पार्क व त्याच्याबरोबर आलेल्या लोकांचें नीट आगतस्वागत केलें. क्षेमकुशल झाल्यावर राजानें विचारलें,
“ आपण कुठं निघालांत ? ”

“ तिकडे ! ” पूर्वेकडे बोट करून मंगो म्हणाला.

“ वापरे ! तिकडे कशाला जातां आहांत मरायला ? ”

“ कां बरं ? ”

“ अरे बावांतो, त्या भागांतले सर्व लोक आहेत अगदीं रानटी. त्यांनीं कधीं जन्मांत नाहीं पाहिला गोरा माणूस. तुम्हांला पाहिलें कीं ते येतील तुमच्यावर धांवून अन् टाकतील तुम्हांला गट्टुम् करून. समजलं ? ”

“ ठीक आहे. तुम्ही सांगतां तें कांहीं अशक्य नाहीं. पण तरी देखील आम्हीं तिकडे जाण्याचें ठरविलें आहे. तुम्हांला आमची काळजी वाटत असली तर तुमचे चार लोक द्या आमच्या सोबतीला म्हणजे झालें.”

राजानें पाहिलें “ गोरा आदमी चांगला वस्ताद दिसतोय. तो आपलें ऐकेल असें कांहीं चिह्न दिसत नाहीं. मग जास्त कशाला बोला ? ” मंगोनें मागितलेले चार लोक बरोबर देऊन राजानें त्याचा निरोप घेतला.

पुढल्या गांवच्या वेशीबाहेर मंगोला एक मोठी गंमत दिसली. तेथल्या एक मोकळ्या पटांगणांत एक मोठें झाड होतें व त्याच्या फांद्यांवर चित्रविचित्र रंगाचे अनेक कपडे टांगून ठेवले होते. “ हें काय ? ” म्हणून मंगोनें पृच्छा केली.

“ हे आमच्या मंबो-जंबोचे कपडे ! ” एका गांवकन्यानें उत्तर दिलें.

“ ही मंबो-जंबो कोण अन् तिचे कपडे इथं कसे आले ? ”

“ मंबो-जंबो ही आमची देवता आहे. गांवांतली एखादी बाई आपल्या नवऱ्याशीं नीट वागत नसेल तर ही मंबो-जंबो तिला चांगलें शासन करून ताळ्यावर आणते. अशा भांडकुदळ बाईला या झाडाखालीं आणतात व मग एकजण मंबो-जंबोचे कपडे घालून तिला यथास्थित झोडपून काढतो. मग ती गयावया करूं लागते व नीट वागण्याचें आश्वासन देते. तें मिळालें कीं मंबोजंबो शांत होते. ”

पुढल्या रस्त्यावर पाण्याचें दुर्भिक्ष चांगलेंच जाणवूं लागलें. मैलच्या मैल गेलें तरी कुठं पाण्याचा ठिपूस देखील दिसत नसे. मात्र जेथें पाणी असेल तेथें खूण म्हणून झाडावर कपडे बांधून ठेवलेले आढळत.

एक चांगलासा पाणवठा पाहून मंगोनें तेथें आपला तळ ठोकला. पाणी आणण्यासाठीं म्हणून त्याचे कांहीं लोक बाहेर पडले. तों त्यांना जवळच विझलेला विस्तव व राख आढळली. त्याबरोबर ते लोक तसेच माघारीं आले व मंगोला म्हणाले,

“ आपला तळ आत्तांच्या आत्तां हालवा. इथं जवळपास नक्कीच कुणी तरी चोरबीर असले पाहिजेत. त्यांनींच सैपाकासाठीं पेटविलेला हा विस्तव दिसतोय. ”

मंगोला त्यांचें म्हणणें पटलें. रात्रीच्या रात्रींच त्यानें आपला मुक्काम हालविला व दुसऱ्या एका सुरक्षित जागीं रातोरात दुसरा तळ उभारला.

४. विविध प्रकारचा पाहुणचार

२१ डिसेंबरला मंगो पार्क बोंडू राज्यांतील ‘ फत्तेकोंडा ’ नांवाच्या गांवीं आला. तेथें एक व्यापारी राहत होता. त्याच्यामार्फत मंगोनें राजाकडे भेटीची परवानगी मागितली. राजेसाहेबांनी प्रथम एका झाडाखालींच मंगोची भेट घेतली व संध्याकाळीं त्याला राजवाड्यांत येण्याविषयीं आज्ञा दिली.

त्याप्रमाणें मंगो रात्रीं त्याच्या भेटीला गेला. एका उच्चासनावर राजेसरकार बसलेले असून त्यांच्याभोंवतीं त्यांच्या बायका-पोरांचा व सरदारांचा गराडा पडला होता. मंगोला पाहतांच सर्वजण थोडेसे लाजून बाजूला सरले.

मंगोनें आपल्याजवळच्या निरनिराळ्या वस्तू राजाला नजर केल्या. पण तो

खूष झाल्याचें त्याच्या चेहऱ्यावरून कांहीं दिसेना. शेवटीं “ तुम्हांला आणखी काय पाहिजे ? ” म्हणून मंगोनें पृच्छा केली.

“ तो कोट ! ” राजानें मंगोच्या निळ्या कोटाकडे बोट दाखवून म्हटलें. हा कोट व त्याला लावलेल्या चकचकीत पितळी गुंड्यांवर राजेसाहेब बेहद्द खूष झाले होते.

कोट घायला मंगोची खरी तयारी नव्हती. परंतु लवकरच त्याच्या ध्यानांत आलें कीं, एक दोन वर्षांपूर्वी ‘ ह्युगटन ’ नांवाच्या एका युरोपियन इसमाला याच राजेसाहेबांनीं बेदम मारून लुबाडलें होतें. तेव्हां थोडीफार नाखुषी दर्शवीत मंगोनें आपला कोट काढून राजाच्या पायाशीं ठेवला.

मंगोच्या देणगीनें राजेसाहेबांची कळी खुलली. त्यांनीं लगेच मंगोला जरूर त्या गोष्टी घावयास सांगून वर थोडें सोनेंहि बक्षीस दिलें.

पुढला सर्व प्रवास धोक्याच्या प्रदेशांतून होता. म्हणून दिवसा मंगोचे लोक कुठं तरी दडून बसत व रात्रीच्या वेळीं लपत छपत पुढें जात. रात्रीचा हा प्रवास अपूर्व असाच असे. चंद्रप्रकाशांत मधूनच कुठं तरी एखाद्या जंगली जनावराचे डोळे चमकत; एरवीं निःस्तब्ध असलेलें वातावरण रानटी जनावरांच्या डरकाळ्यांनीं मधेंच कधींतरी कंपित होई. रस्ता निबिड जंगलांतून गेलेला असल्यामुळें वाटेंत खांचखळगे खूप असत. चंद्राच्या अंधुक प्रकाशांत ते टाळून पुढें पाऊल टाकणें म्हणजे एक कसरतच असे.

पण ही कसरत करीत करीत मंगो पुढें जातच होता. वाटेंत पुन्हा दुसरें एक राज्य लागलें. येथील राजेसाहेब महा अधाशी होते. मंगोनें दिलेल्या देणग्या तर त्यांनीं घेतल्याच, पण वर त्याच्याजवळचें सोनेंहि लुबाडलें. बरें, एवढें करून त्यांची भूक शमावी कीं नाहीं ? पण नाहीं. त्यांनीं मंगोला आपलीं बोचकीं सोडावयास लावलीं व त्यांतून आपल्याला पाहिजे त्या वस्तू अगोदरच काढून घेतल्या व मग इतरांनाहि तसेंच करण्याची आज्ञा दिली.

त्यामुळें हें गांव सोडल्यावर मंगो अक्षरशः भिकारी बनला. नाहीं म्हणावयाला अंगावरचे चार कपडे व शास्त्रीय उपकरणींच तेवढीं त्याच्याजवळ शिल्लक उरलीं.

बरोबर आलेल्या लोहाराचें जन्मस्थान ‘ कासान ’ राज्यांत होतें. मंगोनें त्याला त्याच्या घरीं पोहोंचतें केलें. तो सुखरूप परत आलेला पाहून त्याच्या आईला अतिशय आनंद झाला. तिनें तोंड भरून मंगोला आशीर्वाद दिला.

कासानच्या राजानेंहि मंगोला नीट वागवून एक पांढरा बैल बक्षीस दिला. मदतीदाखल राजानें दिलेले कांहीं वाटाडे बरोबर घेऊन मंगो 'कार्टा' राज्यांत शिरला.

कार्टाच्या लोकांनीं अद्यापपावेतो एकहि गोरा पाहिला नव्हता. त्यामुळें मंगोला पाहून त्यांना मोठी गंमत वाटली. त्यांनीं त्याला नीट चांचपून चोचपून पाहिलें व तो आपल्यासारखाच हाडामांसाचा असल्याची खात्री करून घेतली.

कार्टाच्या 'डायसी' राजानें मंगोला भेट दिली व सल्ला म्हणून सांगितलें कीं, " लवकरच आमचें व आमच्या शेजारच्या बर्बारा लोकांचें युद्ध जुंपणार आहेच, तेव्हां आपण पुढें न गेलेलें बरें. "

त्याच्या सल्ल्यानुसार मंगोनें आपला मार्ग थोडासा बदलला व जरा दक्षिणेकडे मूर लोकांच्या ' लुडामार ' राज्यांत प्रवेश करण्याचें ठरविलें. लुडामारच्या मुसलमान राजाकडे त्यानें त्याच्या राज्यांत प्रवेश करण्याविषयीं रीतसर परवानगी मागितली.

५. अलीच्या कैदेत

मूर राजाकडून येणाऱ्या परवान्याची वाट पाहत मंगो बसला असतांना एके दिवशीं कांहीं शिपाई त्याच्याकडे आले व त्याला म्हणाले, " तुला आत्तांच्या आत्तां घेऊन येण्याविषयीं राजेसाहेबांचा आम्हांला हुकूम झाला आहे. तर लगेलग तूं आमच्याबरोबर नीघच. "

त्याप्रमाणें मंगो त्यांच्याबरोबर निघाला. अरब राज्यांतलें पहिलें गांव ' जारा ' म्हणून होतें. येथें आल्यावर ते शिपाई म्हणूं लागले, " आतां तूं आमच्या प्रदेशांत आलास, तेव्हां तूं आमचा कैदी झालास. आतां आम्ही सांगूं तसें तुला वागलें पाहिजे. "

धडधडीत विश्वासघात झालेला असूनहि मंगोला कांहीं बोलतां येईना. तो निमूटपणें राजाच्या तळाकडे निघाला. अलीसाहेब या वेळीं ' बिनाऊन ' येथें होते. शिपायांनीं त्याला तेथवर नेऊन राजेसाहेबांपुढें उभें केलें.

अलीसाहेबांचा तळ म्हणजे एक और जत्राच होती. एकमेकांना लागून अनेक गलिच्छ तंबू उभे केलेले असून, जवळपास उंट, बकरीं, गाढवें वगैरे प्राणी इतस्ततः हिंडून घाण करीत होते. त्याच घाणींतून मंगोला पुढें घालून शिपाई राजाच्या तंबूपाशीं आले.

राजेसाहेब चांगले बुद्धे असून त्यांची लांब व पांढरी शुभ्र दाढी त्यांच्या छातीवर रुळत होती. त्यांचा पोशाख एखाद्या अरब माणसासारखाच होता. मंगो आंत शिरतांच त्यांनी त्याला प्रथम नीट आपादमस्तक न्याहाळून पाहिले व मग म्हटले, “ तुमचें इकडे काय काम आहे ? ”

मंगो आपल्या भाषेत उत्तर देऊं लागला, पण तें कोणासच समजेना. त्यामुळे राजेसाहेब चिडले व ओरडले, “ याच्यासाठीं एक स्वतंत्र तंबू उभारा व त्यांत याला मी म्हणेन तोंपर्यंत डांबून टाका. ”

शिपायांनीं लगेच आज्ञापालन केले. मंगो पार्क अलीच्या कैदेत पडला. येथें तो अनेक दिवस होता. या अवधींत मूर लोकांनीं त्याला पोटभर छळून घेतले. शिवीगाळ नी मारपीट या तर नित्याच्याच गोष्टी होत्या, पण त्याच्या जोडीला त्यांनीं त्याची एकूण एक चीजवस्तू लांबविण्यास सुरवात केली. शेवटीं शेवटीं तर अलीनें त्याचें होकायंत्र देखील लुबाडले.

परंतु त्या यंत्रातील कांटा एकासारखा एकाच दिशेला राहतो हें पाहून अलीला वाटले, कीं ही कांहीं तरी जादूविदू असली पाहिजे. त्यानें मंगोला विचारलें, “ काय रे, तुला कांहीं जादूटोणा माहित आहे वाटते ? ”

“ नाहीं सरकार.” मंगोनें सरळ उत्तर दिलें.

“ मग ही सुई नेहमीं एकच दिशा कशी दाखविते ? ”

“ त्या दिशेला माझी आई आहे. ती माझी फार आठवण काढते आहे. म्हणून ती सुई मला तिच्याकडे चल, तिच्याकडे चल, म्हणून सारखा आग्रह करते आहे.” मंगोनें थाप मारली.

“ मग नको वावा मला तुझे हें यंत्र ! ” अलीनें होकायंत्र परत देत म्हटले.

बिनाऊनमधील ही कैद मंगो कधीं विसरला नाही. येथें उन्हाळा तर नुसता मी म्हणत होता. सकाळीं सात आठ वाजले नाहीत तोंच सूर्य सर्वांना भाजून काढावयास सुरवात करी. त्याच्या मदतीला उत्तरेकडील कढत कढत वारे येत. दोघांच्या माऱ्यांत सांपडून जीव होरपळून निघे. अंगाची लाही लाही होऊन घशाला कोरड पडे. थोडें पाणी पिईन म्हटले तर तेंहि शक्य नसे. कारण अगदीं मोजकेंच पाणी त्यांना देण्यांत येई. एखादे वेळीं तेंहि जर कां संपले तर मग कांहीं विचारुं नका. कोणी त्याला घोटभर पाणी द्यावयालासुद्धां तयार होत नसे. कारण तो होता ख्रिश्चन ! त्याला पाणी दिलें तर खुदा काय म्हणेल याची प्रत्येकाला भीति होतीच कीं.

हा छळ आणखी किती दिवस चालणार आहे तेंहि कांहीं समजेना. शेवटीं एके दिवशीं अलीसाहेवांनीं आपला दरवार भरविला व मंगोला पुढें उभें करून त्यांनीं आपल्या सरदारांना विचारलं, “ याचं काय करावयाचं ? ”

“ एकदम छाटून टाका त्याला.”

“ त्याचा उजवा हातच तोडून टाकावा म्हणजे झालें.”

“ त्यापेक्षां त्याचे डोळेच काढलेले वरें.”

या सूचना ऐकून घेतल्यावर अली म्हणाला,

“ तसें नको, आपण आपल्या राणीसरकारनाच विचारून काय तें ठरवूं.”

राणीसरकार आल्या. मंगोची ती दशा पाहून त्यांना करुणा आली. त्यांनीं मंगोला जीवदान दिलें. इतकेंच नव्हे तर त्याचा घोडा व इतर लुबाडलेल्या वस्तू त्याच्या त्यास परत करण्याविषयीं आपल्या लोकांना हुकूम दिला.

मे महिना उलटला. पावसाचीं चिह्नें दिसूं लागलीं. त्याबरोबर बिनाऊनचा कांहीं तळ हलला. कांहीं लोक उत्तरेकडे सहाराच्या वाजूला व कांहीं लोक दक्षिणेला ‘जारा’च्या वाजूला पांगले. दक्षिणेकडे निघालेल्या लोकांबरोबर मंगो पार्क होता.

नेहमींप्रमाणेंच त्याच्यावर सक्त पहारा होता. परंतु एके दिवशीं रात्रीं पहान्यावरचे लोक झोपेच्या गुंगींत आहेत असें पाहून मंगो पार्क हळूच तंबूच्या बाहेर पडला व बाहेर बांधलेला घोडा घेऊन विजेप्रमाणें जंगलांत अदृश्य झाला.

६. श्रमसाफल्य झालें

वाटेंत तहानेनें व भुकेनें त्याचा जीव व्याकुळ होऊन गेला. इतक्यांत एक पावसाची मोठी सर आली. त्याबरोबर मंगोनें आपले सर्व कपडे चांगले ओलेचिब करून घेतले व मग तो एक एक टोंक पिळून आपली तहान शमवूं लागला.

भूक शमवावयाला मात्र कोठेंच कांहीं मिळेना. शेवटीं हिंडत हिंडत तो एका झोपडीपाशीं आला. झोपडीच्या बाहेर एक निग्रो म्हातारी कांहींतरी विणीत बसली होती. मंगोची दुर्दशा पाहून तिला फार वाईट वाटलें. झोपडींत जाऊन तिनें होते नव्हते तेवढे खाण्याचे जिनस बाहेर आणले व मंगोला पोटभर जेवूं घातलें. तो परत निघाला तेव्हां तिनें त्याच्या घोड्यासाठीं थोडी दाणावैरण

दिली. म्हातारीच्या उपकाराची फेड कशी करावी तेंच मंगोला समजेना. तिला देण्यासारखें त्याच्याजवळ कांहींहि शिल्लक नव्हतें. शेवटीं एक हातरुमाल तेवढा उरला होता. तो देऊन मंगोनें तिचा निरोप घेतला.

दि. ६ जुलैला तो दुसऱ्या एका खेड्यांत येऊन पोहोंचला. तेथें त्याला एक जुना निग्रो दोस्त भेटला. त्यानें त्याला नीट खायला प्यायला दिलें. त्यामुळें मंगोला चांगली हुषारी आली व पुढच्या प्रवासास तो पुन्हा सिद्ध झाला.

येथील कांहीं निग्रो लोक सेगोच्या राजाकडे नोकरीनिमित्त निघाले होते. मंगोलाहि सेगोकडेच जावयाचें होतें. तेव्हां तो या लोकांच्या सोबतीनें पुढें निघाला. परंतु इतरांच्या बरोबरीनें त्याला चालतां येईना. त्याचें घोडें फार थकून गेलें होतें. मंगोचा भार देखील त्याला सहन होत नव्हता. साहजिकच मंगो खालीं उतरला व घोड्याला हातीं धरून तो हळूहळू सेगोकडे गेला.

सेगोच्यां जवळ जवळ येत असतांना त्याच्या बरोबरीचा नोकर ओरडला, "साहेब, तें पाहा पाणी."

मंगोनें दूर न्याहाळून पाहिलें तों खरोखरीच पांढऱ्या शुभ्र पाण्याचा खूप मोठा प्रवाह पूर्वेकडून पश्चिमेकडे धांवत जात होता. त्याच्या जवळ येतांच मंगो म्हणाला, 'माझ्या श्रमाचें चीज झालें. नायजर नदीचें भव्य व सुंदर पात्र मीं आज पाहिलें. सकाळच्या सूर्यप्रकाशांत तिचें पाणी चमकत होतें. तें पाहून माझे तर देहभानच हरपलें. मी धांवत पळत तिच्या कांठाशीं गेलों व प्रथम यथास्थित पाणी प्यालों. नंतर हात जोडून मी त्या जगन्नियंत्याला म्हणालो, 'देवा, तूं माझ्या प्रयत्नांना यश दिलेंस याबद्दल मी तुझा अत्यंत आभारी आहें.

नायजर नदीच्या उत्तर तीरावर सेगो गांव बसलें होतें. गांव वरेंच मोठें दिसत होतें. बहुतेक सर्व घरे मातीचींच असून मधून मधून मशिदींचे उंच उंच मनोरे मान वर काढून उभे होते.

परंतु मंगोला गांवांत एकदम प्रवेश मिळाला नाहीं. राजेसाहेबांची भेट मिळावयाला बराच अवकाश होता. त्यामुळें मंगोला जवळच्याच एका खेड्यांत मुक्काम करावा लागला. मंगोची ती दैन्यावस्था पाहून गांवच्या स्त्रियांना फार दुःख झालें. कापड विणतां विणतां त्या गाऊं लागल्या. (पृष्ठ ९१ पहा.)

बऱ्याच दिवसांनंतर बर्बाराच्या राजाकडून एक निरोप्या आला. त्यानें मंगोला पांचशें कवड्या देऊन म्हटलें, "राजेसाहेबांनीं दिलेली ही एवढी देणगी

“ वारा भणभणतो, पाऊस गडगडतो,
दुःखी गोरा उपाशीच झाडाखालीं पडतो.
ना त्याला आई, ना त्याला बाई
मग त्याला दूध-भाकर कोण आणून देई ? ”

घ्या अन् सेगोंतून लवकर पाय काढा. यापुढें जास्त दिवस आपण येथें राहिलांत तर आपलें काय होईल तें कांहीं मला सांगतां येणार नाहीं.”

लगेच मंगोनें दि. २४ जुलैला सेगोंतून आपला पाय उचलला. ‘सॅन्सांडिंग’ गांव पाठीशीं घालून तो पुढें निघाला. रस्त्यांत अनेक लहानमोठीं झाडेंझुडपें होतीं. त्यांतून मार्ग काढीत असतांना बरोवरीचा एक वाटाड्या ओरडला,

“ तिथंच थांवा, पलीकडल्या झुडपांत एक सिंह आहे.” मंगोनें पाहिलें तो खरोखरीच एक भलामोठ्ठा सिंह त्याच्याकडे डोळें वटारून पाहत होता. पळून जाणें शक्यच नव्हतें. त्यामुळें मंगो आपला घोडा घेऊन तसाच दबत दबत पुढें गेला. सुदैवानें वनराज नुकतेच जेवण करून तृप्त झाले होते. त्यांना नव्या शिकारीची जरूरी नव्हती; म्हणून त्यांनीं मंगोकडे दुर्लक्ष करून त्यास सुखरूप जाऊं दिलें.

घोडा अगोदरच दमला होता. त्यांत सिंह पाहिल्यानंतर तर तो पारच खचला. त्याला पुढें घेऊन जाण्यांत कांहींच अर्थ उरला नव्हता. म्हणून मंगोनें त्याचा लगाम व खोगीर काढून टाकलें व त्याच्यापुढें थोडें गवत टाकून तो एकटाच मार्गस्थ झाला.

येथून टिंबकटू नांवाच्या एका मोठ्या व्यापारी गांवाकडे जाण्याचा त्याचा इरादा होता. त्यानुसार तो सिलापर्यंत आला; परंतु येथून मात्र त्याच्याच्यानें पुढें जाववेना. अनेक दिवस त्यानें अर्धपोटीं काढले होते. त्याचे सर्व कपडे पार फाटून त्याच्या चिंध्या झाल्या होत्या. अन् व्यापार करण्यासाठी त्याच्याजवळ कांहींच शिल्लक उरलें नव्हतें. त्यामुळें त्यानें परत फिरण्याचा निर्णय घेतला. दि. २० ऑगस्टला तो ‘कुलिकोरो’ गांवीं परत आला. येथल्या एका व्यापाऱ्यानें त्याला चांगलें खाऊं-पिऊं घातलें व रात्रीं मऊमऊ विछान्यावर पडावयास दिलें. इतक्या दिवसांनंतर मिळालेलें हें सुख अनुभवतांना मंगोच्या डोळ्यांत कृतज्ञतेचें पाणी उभें राहिलें. त्यानें परमेश्वराचे व व्यापाऱ्याचे मनःपूर्वक आभार मानले.

परत येतांना सुद्धां त्याचे आतोनात हाल झाले. वाटेंत पुन्हा एकदां कांहीं चोरांनी त्याला गांठलें व त्याच्या जवळच्या होत्या नव्हत्या तेवढ्या सगळ्या वस्तू त्यांनीं काढून घेतल्या. नाहीं म्हणावयाला, त्यांना काय वाटलें कुणास ठाऊक, त्यांनीं त्याचा शर्ट, चड्डी व हॅट तेवढी त्यास परत दिली. मंगो तेवढ्यावरच संतुष्ट होता. कारण हॅटमध्ये त्यानें आत्तापर्यंत केलेल्या प्रवासाचीं सर्व टिपणें होती.

दि. १० जून १७९६ ला तो पिसानियाला परत येऊन पोहोचला. डॉ. लिडलेने तर त्याला प्रथम ओळखलेच नाही. त्याची समजूत अशी की, इतकी वर्षे ज्याअर्थी पार्क परत आला नाही त्याअर्थी तो तिकडेच मेला असावा. परंतु तो परत आलेला पाहून त्याला अत्यंत हर्ष झाला.

लिडलेचा पाहुणचार झोडून मंगो पार्क दि. २२ डिसेंबर १७९७ रोजी इंग्लंडला परत आला.

७. शेवट

मंगो पार्कचे शरीर इंग्लंडला परत आले, पण त्याचे मन अद्यापहि आफ्रिकेतच रेंगाळत होते. घरी आल्यानंतर त्याने पुन्हा आपला दवाखाना थाटला व पूर्वी-प्रमाणे तो रोगी तपासण्यासाठी या गांवाहून त्या गांवाला जाऊं लागला. परंतु त्याला या व्यवसायात गोडी वाटेना. जरा थोडी उसंत मिळाली की त्याच्या डोळ्यांसमोर आफ्रिकेतील चित्रे उभीं राहत.

डॉ. लिडले म्हणतो आहे, "तुम्ही परत फिरावे तेंच बरे."

फत्तेकोंडाचा राजा म्हणतो आहे, "तो कोट तेवढा मला द्या."

अलीसाहेब फर्मावताहेत, "याला कैद करून डांबून टाका."

निग्रो बाया गाताहेत "ना आई, ना बाई; मग याला दूध-भाकर कोण आणून देई?"

या चित्रांपैकी कांहीं चित्रे भयाण होती, पण तीं पाहतांना मंगोला भीति वाटत नसे. उलट पुन्हा एकदां या भागांत जाऊन अपुरे राहिलेले कार्य पुरे करण्याची त्याला सुरसुरी येई.

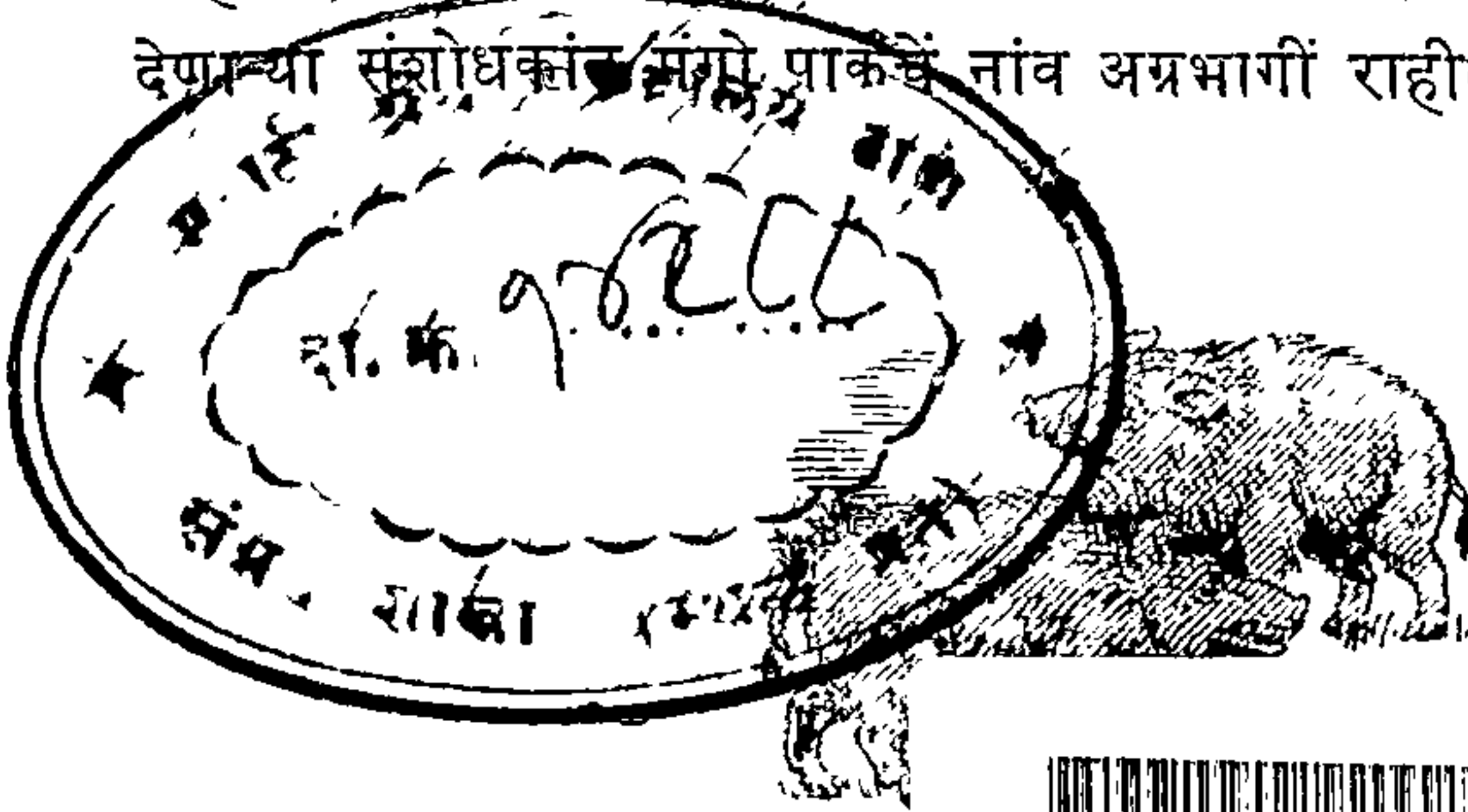
शेवटीं १८०५ सालीं तो पुन्हा पश्चिम आफ्रिकेत आला. या वेळीं त्याने तयारी तर चांगलीच करून घेतली होती. बरेच शिपाई, खूपसे सामान, वाहतुकीसाठी चांगलीशी गांढवे व सोबतीला तीन चार विश्वासू इंग्लिश मित्र त्याने वरोबर घेतले होते. सर्वांना वाटले, "आतां हा नक्कीच नायजरचा शोध पूर्ण करणार."

पण काय असेल तें असो, या वेळीं सुरवातीपासूनच त्याच्यावर संकटांसागून संकटे कोसळूं लागलीं. प्रवासाच्या सुरवातीला मोठा पाऊस पडून त्याच्या सामानाची अतोनात नुकसानी झाली. तापाने बहुतेक सर्व लोक आजारी

पडले. बरोबरीचे दोन मित्र वाटेंतच मरण पावले. नायजर नदी तरून जाण्याच्या वेळीं त्याच्याजवळ अवघे चारच लोक शिल्लक उरले. तरीहि तो डगमगला नाही. त्यानें एक होडी तयार केली व तींत बसून तो पुढें निघाला. परंतु 'येऊर'च्या राज्यांत शिरल्यानंतर तेथील स्थानिक लोक त्याच्या होडीवर चाल करून आले. त्यांनीं त्याच्यावर दगडमातीचा असा कांहीं हल्ला चढविला कीं, तो चुकविण्यासाठीं मंगोनें नदींतच उडी घेतली. त्यानंतर त्याचें काय झालें हें बरेच दिवस एक कोडें होतें. परंतु त्याच्या बरोबरीच्या एका नोकरानें पुढें माहिती दिली कीं,

“ टिक्कटूरून आम्ही आग्नेयेकडे वळल्यानंतर थोड्याच दिवसांत आमची 'ज्योविला' एका लहानशा व अरुंद दरींत शिरली. या ठिकाणीं पाण्याला विलक्षण ओढ असल्यामुळें आम्ही झटदिशीं 'बुसा' खिंडीपर्यंत आलों. येथे मी खालीं उतरलों तोंच मला तेथल्या लोकांनीं डांवून ठेवलें व मंगोवर दगडांचा आणि भाल्यांचा हल्ला चढविला. मंगो फार निर्धारानें व त्वेषानें लढला. परंतु दगडाच्या मान्यानें ज्योविला फुटली व मंगोसकट सर्वचजण नायजरमध्ये बुडून मेले.”

वरील माहिती खरी असो वा खोटी असो, पण एक गोष्ट मात्र निश्चित खरी आहे कीं, “अज्ञात खंड मानवासाठीं ज्ञात करण्याकरितां प्रसंगीं जिवाचेंहि मोल देण्याच्या संशोधकांचा मंगो प्राकृषें नांव अग्रभागीं राहिल.”

REFBK-0014288

जगाच्या शोधन कार्यातील कांहीं महत्वाचे सन

१० वें शतक :

इ. स. ९८२ एरिक-दी-रेड
इ. स. ९८६ व्जारनी-दी-फर्ट

ग्रीनलंडचा शोध.
उत्तर अमेरिका.

११ वें शतक :

इ. स. १००२ लीफ एरिकसन

न्यू इंग्लंड (अमेरिका).

१३ वें शतक :

इ. स. १२४५ जॉन-डी प्लॅनो-कारपिनी
इ. स. १२६० माफेओ व निकोलो पोलो

काराकोरमपर्यंत प्रवास.
चीनपर्यंतचा पहिला
प्रवास.

इ. स. १२७१ मार्को, माफेओ व निकोलो पोलो

पुन्हा चीनकडे प्रयाण.

इ. स. १२९५ मार्को, माफेओ व निकोलो पोलो

जावा, सुमात्रा, भारत,
इराण या मार्गांनी परत
व्हेनिस.

१४ वें शतक :

इ. स. १३२४-७८ इब्ने बतुता

अरबस्तान व इराण
शिवाय पूर्व आफ्रिका,
उत्तर रशिया, मध्य
आशिया इ. प्रदेशांत
प्रवास.

१५ वें शतक :

इ. स. १४८७

डायग्न बार्थोलोम्यु

केप ऑफ गुडहोपपर्यंतचा
अफ्रिकेचा पश्चिम किनारा.

इ. स. १४९२-१५०२

कोलंबस

वेस्ट इंडीज व जमेकाकडे
चार सफरी.

इ. स. १४९७-१४९८

कॅबट

उत्तर अमेरिका व न्यूफाँडलँड.

इ. स. १४९८

वास्को-ड-गामा

केप ऑफ गुडहोपला वळसा
घालून भारताकडे जाणारा
मार्ग शोधला.

९६ : जगाचे शोधक

इ. स. १४९८-१५०२

१६ वे शतक :

इ. स. १५१३

इ. स. १५१९-२२

इ. स. १५२१

इ. स. १५३३

इ. स. १७७७-८०

१७ वे शतक :

इ. स. १६१०

इ. स. १६४२

१८ वे शतक :

इ. स. १७६९

इ. स. १७९५

१९ वे शतक :

इ. स. १८४०

इ. स. १८४९-५६

इ. स. १८८५

इ. स. १८९३-९६

२० वे शतक :

इ. स. १९०१-३

इ. स. १९०९

इ. स. १९११

इ. स. १९१२

अमेरिगो

वाल्वोआ

मॅगेलन

कोर्टस्

पिझारो

ड्रेक

हडसन

टॅसमन

कुक्

मॅगो पार्क

रॉस

लिव्हिंग्स्टन

स्टॅन्ले

नॅन्सन

स्काॅट

पॅरी

अॅमंडसेन

स्काॅट

न्यू वर्ल्ड (अमेरिका).

पनामाची सामुद्रधुनी ओलांडून पॅसिफिकचे पहिले दर्शन. जागतिक प्रदक्षिणा.

मेक्सिको.

पेरू.

जागतिक प्रदक्षिणा.

उत्तर अमेरिकेजवळचा हडसनचा उपसागर.

न्यूझीलंड बेटाचे प्रथम दर्शन; टॅसमॅनिया बेटाचा शोध.

न्यूझीलंड.

नायजर (आफ्रिका) नदीचा शोध.

अंटार्क्टिक प्रदेश.

पश्चिमेकडून पूर्वेकडे जाऊन आफ्रिका खंडाचा शोध.

नाईल नदीच्या उगमाचा शोध. उत्तर ध्रुव प्रदेश.

अंटार्क्टिक भागांत १ ला प्रवास उत्तर ध्रुव.

दक्षिण ध्रुव.

दक्षिण ध्रुव.